Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

De oorzaken van den ondergang der hervorming in België

https://hdl.handle.net/1874/287739

6

DE OORZAKEN

VAN DEN

ONDERGANG DER HERVORMING IN BELGIË.

AKADEMISCH PROEFSCHRIFT,

NA MAGTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

Mr. J. A. FRUIN,

GEWOON HOOGLEERAAR IN DE REGTSGELEERDE FACULTEIT,

MET TOESTEMMING VAN DEN AKADEMISCHEN SENAAT

EN

VOLGENS BESLUIT DER GODGELEERDE FACULTEIT,

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD

VAN

Doctor in de Godgeleerdheid,

AAN DE HOOGESCHOOL TE UTRECHT,

DOOR

AUGUSTE CHRÉTIEN JOSEPH VAN MAASDIJK,

GEBOREN TE LEUVEN,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

op Donderdag 8 Junij 1865, des namiddags te 1 ure.

UTRECHT,

W. F. DANNENFELSER.

1865.

AAN MIJNE DIERBARE OUDERS.

„L'histoire nationale est pour tous les hommes du même pays, une sorte de propriété commune; c'est une portion du patrimoine moral que chaque génération qui disparaît, lègue à celle qui la remplace: aucune ne doit la transmettre telle qu'elle l'a reçue, mais toutes ont pour devoir d'y ajouter quelque chose en certitude et en clarté."

Aug. Thierry.

„De liefde tot zijn land is ieder aangeboren." Het kan dus niemand verwonderen, dat ik, Belg van geboorte en liefhebbend mijn land en mijn volk, als onderwerp voor mijn akademisch proefschrift, uit de geschiedenis van mijn vaderland met voorliefde een punt heb aangegrepen, dat een nader onderzoek zoowel verdient als behoeft, en dat, in het regte licht geplaatst, tevens er toe zal kunnen bijdragen, dat België's roemrijk strijden en lijden beter worde gekend en juister gewaardeerd.

De kerkgeschiedenis van België heeft nog in menig opzigt toelichting noodig; nog zeer veel valt er op dat gebied te zeggen, wat de aandacht overwaardig is. Dit geldt vooral

van mijn onderwerp: de oorzaken van den ondergang der Hervorming in België. *'t Verplaatst ons midden in de zestiende eeuw, die zoo rijk is aan belangrijke gebeurtenissen, op godsdienstig evenzeer als op staatkundig gebied, voor de meeste landen van Europa en niet het minst voor het toenmalig België.*

De bezwaren, aan mijn onderwerp verbonden, heb ik mij geenszins ontveinsd. Toch trok het mij genoegzaam aan om mij door die niet te laten afschrikken, en dit te minder, daar ik wist dat het mij aan vriendelijke voorlichting en welwillende raadgeving niet zou ontbreken.

Wat mij aantrok — 't was, wat ik reeds noemde, de band des vaderlands niet alleen, 't was ook nog teederder band. — 't Was de hartverheffende gedachte aan het werk van mijn' beminden Vader, die in België het gewelddadig gestuitte werk der Hervorming sints meer dan 25 jaren tracht op te bouwen, en zijne pogingen door den kennelijken zegen Gods steeds mogt en nog mag bekroond zien.

En wat mijne hoop op voorlichting en raadgeving betreft, daarin heb ik mij geenszins teleurgesteld gevonden — nergens klopte ik te vergeefs aan.

In de eerste plaats komt U, Hooggeleerde TER HAAR:

geachte Promotor! mijn dank toe voor de goede woorden, waarmede Gij bij herhaling den moed in mij opwekttet, als het bewustzijn mijner kleine kracht dien verflaauwde, en voor de goede daden van teregtwijzing en inlichting, waarmede Gij, zelfs in de dagen uwer krankheid, mij zoo welwillend hebt ter zijde gestaan. Dankbaar hoop ik uwer en uwer lessen steeds te gedenken.

Het is mij eene aangename pligt ook U, Hooggeleerde H. H. VAN OOSTERZEE en DOEDES! hier openlijk mijne dankbaarheid te betuigen voor de welwillendheid, die ik steeds van uwe zijde ondervond, en voor het vele goede, dat uw omgang en uwe lessen tot mijne vorming hebben bijgedragen. Blijft nog lang sieraden dezer Hoogeschool!

En zoude ik U niet noemen, Hooggeleerde BRILL? Ja, wordt uwe humaniteit door allen, die U kennen, van harte erkend, ook ik heb ze ondervonden en stel die op hoogen prijs.

Met uwen naam vereenig ik die van de H. H. GACHARD, ALTMEIJER en RAHLENBECK. Ook Gij, mijne Hooggeschatte Landgenooten! hebt mij uwe welwillendheid en bereidvaardigheid getoond, waar ik U om raad vroeg: ook U zij mijn hartelijke dank daarvoor toegebragt. Dat Gij allen nog

lang gespaard blijvet voor de wetenschap en voor de maatschappij — dit is mijn vurige wensch.

En Gij, mijne vrienden! in wier vertrouwelijken omgang ik mij gedurende een zestal jaren mogt verheugen, zij dit exemplaar eene herinnering aan de aangename uren, die wij met elkanderen sleten.

UTRECHT, 1 Junij 1865.

INHOUD.

Bladz.

Inleiding 1

§ 1. Was het te verwachten dat de Hervorming in België zóó ras zoude ondergaan? 35

§ 2. In hoeverre kan de ondergang der Hervorming in België uit het volkskarakter verklaard worden? 55

§ 3. Maatregelen van dwang en geweld, die in België tot onderdrukking der Hervorming zijn aangewend 65

§ 4. De Beeldstorm 85

§ 5. Heeft de Pacificatie van Gent den ondergang der Hervorming in België teruggezet of verhaast? 99

§ 6. Overmagt van wapenen en zamenloop der gebeurtenissen . 122

Besluit 147

Bijlagen 155

Stellingen 173

INHOUD.

INLEIDING.

„L'examen, le terrible examen se pose, menaçant de broyer toute cette société de croyances."

M. CAPEFIGUE „*la réf. et la ligue*" pag. 10.

Het is onze bedoeling niet eene *geschiedenis* der hervorming in *België* te schrijven, daar dit onze jeugdige krachten zoude te boven gaan en een veel uitvoeriger werk zoude vorderen dan wij in deze bladeren vermogen te leveren; toch mogen wij ons niet van de taak ontslagen rekenen, om in breede en vlugtige trekken de Hervorming, in hare *voorbereiding* en in hare *opkomst* te schetsen, en een blik op haren *snellen voortgang* te slaan, zal het door ons gekozene onderwerp die belangstelling bij onze Lezers kunnen vinden, welke het in zóó hooge mate verdient.

Men heeft *Noord-Nederland*, ten tijde van de invoering der Hervorming, met een welbereiden akker vergeleken, gereed om het zaad, dat daarin werd uitgestrooid, te ontvangen [1]); wij zijn gereed die vergelijking te laten gelden, indien men slechts toegeve, dat dezelfde oorzaken, welke aan de Hervorming in de Noordelijke gewesten eene gelukkige ontvangst schenen te verzekeren, niet minder en voor een deel zelfs in verhoogde mate in *België* aanwezig en werkzaam zijn geweest. Men heeft *Nederland* niet minder dan *Duitschland* en *Zwitserland* het voedsteroord en vaderland der Hervorming genoemd [2]); wij willen niets op dien eeretitel hebben afgedongen, mits men slechts erkenne dat *België*, het land, waar het bloed der eerste martelaren heeft gestroomd, waar de eerste bijbels zijn gedrukt, waar zoo vele bloeijende gemeenten waren gesticht, waar de vrije Prediking begon, van hetwelk de Nederlandsche kerk hare eerste geloofsbelijdenis ontving, en de oudste belijdenisschriften onzer hervormde kerk herkomstig zijn, geen mindere aanspraken op dien eeretitel zou kunnen doen gelden, ware niet het zóó gelukkig aangevangene werk met geweld

---

[1]) Zoo o. a. Dr. B. TER HAAR, *Geschiedenis der Hervorming in Vereenigd*, dl. II bl. 98.

[2]) t. a. p. bl. 97.

weder verwoest, en in den loop der tijden weder ondergegaan.

Heeft men al verder de opmerking gemaakt, dat de plant der Hervorming het meest heeft willen tieren en bloeijen en de diepste wortelen heeft geschoten bij volken van den *germaanschen* stam, ook *België* maakt een deel uit der Germaansche volkenwereld. Dezelfde karaktertrekken, gelijk die door TACITUS [1]) en CAESAR [2]) zijn beschreven, kunnen wij gelijkelijk bij *Zuid-* en *Noord*-Nederlanders weder vinden. Intusschen vergenoegen wij ons die overeenkomst in volkskarakter hier even vermeld te hebben, daar wij ons voorbehouden later hierop terug te komen bij de beantwoording der vraag: of en in hoeverre de ondergang der Hervorming dáár te lande met het volkskarakter in verband hebbe gestaan, en ten deele daaruit verklaard kan worden?

Liever beginnen wij het oog op *België's* staatkundigen toestand te vestigen, op den hoogen schaars geëvenaarden trap van welvaart en bloei, waartoe deze gewesten waren opgeklommen; en alzoo zullen wij het aanstonds bevestigd vinden, hoe datgene, wat in *Noord-Nederland* aan de Hervorming den weg gebaand heeft,

---

[1]) *Germania*, cap. III.
[2]) *De bel. gallico*, cap. I.

niet minder krachtig of in nog verhoogde mate daartoe in *België* heeft kunnen leiden.

In het hart van westelijk *Europa* geplaatst, was de ligging van *België* zeer geschikt om het voor de gemeenschap met de omliggende landen en volken open te stellen.

België is aan zeer vele heeren onderworpen geweest; de hardnekkige strijd, dien het tegen CAESAR streed, is ons bekend; na dezen tot op KONSTANTIJN DEN GROOTE is ons aangaande dit land en de lotgevallen zijner bewoners weinig of nagenoeg niets bekend. Alleen achten wij der vermelding waardig, dat als oudste apostel van *België* de heilige MATERNUS vereerd wordt (volgens eene oude Sage, de voor de tweede maal opgewekte jongeling van *Naïn*), die in dat land het christelijk geloof gegrond en kerken te *Tongeren*, *Maestricht*, *Namen* en *Dinant* gesticht zou hebben en in het jaar 130 onzer jaartelling zou gestorven zijn [1]). Aan het hoofd der zendelingen, aan wier prediking *België* het licht des Euangeliums dankt, staat de Heilige ELIGIUS. Voorts vinden wij onder de *Merowingers* eenige bekende namen, als die van den heiligen AMANDUS, apostel van *Vlaanderen* en *Braband*; den h. AUBERTUS, bisschop van *Kamerijk*; den h. LAMBERTUS,

---

[1]) W. KLOSE, Dr. HERZOG, *Real-Encyklopädie*, artikel *België*.

bisschop van *Luik* en apostel van *Mechelen*; den h. HUBERTUS, apostel der *Ardennen* [1]). Na den dood van KAREL DEN GROOTE, had *België* veel te lijden van de *Noormannen*, en naauwelijks waren dezen rustige medeburgers en geloofsgenooten geworden of de invallen der *Hongaren* maakten het zijnen bewoners weêr lastig. De *Hertogen* van *Neder-Lotharingen* of *Braband*, de *Graven* van *Namen*, van *Henegouwen*, *Limburg*, *Luxemburg*, de *Heeren* van *Mechelen*, de *Markgraven* van *Antwerpen*, de *Graven* van *Vlaanderen* en de magtige *Bisschoppen* van *Luik* hebben beurtelings of achtereenvolgens over een deel dezer gewesten geregeerd [2]). Onder al deze verschillende overheden wist de vrije stadsburger zich door handel en nijverheid geen onaanzienlijke rijkdommen te verwerven en in het landvolk de zucht naar vrijheid op te wekken. Vóór de vijftiende eeuw werd geen geestelijke betrokken in iets wat de leiding en het belang van den staat betrof. De fransche en engelsche oorlogen echter oefenden geen gunstigen invloed op het volk uit; maar toen KAREL V, na den dood van zijn grootvader MAXIMILIAAN, in 1515 het bewind over deze gewesten

[1]) *Over de invoering des Christendoms in België*, zie Mr. P. A. T. GÉRARD, 1862.

[2]) Over de vroegere lotgevallen van *België* op staatkundig gebied vergelijke men THEODORE JUSTE, *Histoire de Belgique* 1840.

erlangde, genoot het land eene buitengewone mate van welvaart: handel en nijverheid waren er in vollen bloei; de vlaamsche en brabandsche schepen bedekten den Oceaan; de weelde was algemeen: *Vlaanderen* had zijne lakenfabrieken; *Luik* zijne smederijen; *Leuven* zijne weverijen; *Antwerpen* zijne haven.

Antwerpen, dat in den aanvang der dertiende eeuw, over de 200,000 ingezetenen binnen zijne muren telde, was op het tijdstip, waarover wij handelen, de *métropole commerciale* der gansche christelijke wereld. In ééne maand maakte het meer zaken dan *Venetië* in haren grootsten bloei gedurende twee jaren gemaakt had [1]). Het moet schoon geweest zijn om te zien die stad met de honderdtallen van schepen, die te gelijkertijd op de *Schelde* lagen, met die ontelbare menigte kooplieden uit alle landen te zamen

---

[1]) THÉODORE JUSTE zegt in zijn boven aangehaald werk, pag. 346. van de stad *Antwerpen*: „Il n'était pas rare de voir entrer en même temps dans le port 200 à 250 vaisseaux; le nombre de ceux qui entraient et sortaient journellement montait à 500, et au delà. Les jours de marché on en comptait jusqu'à huit à neuf cents: plus de 200 voitures entraient ou sortaient tous les jours; il arrivait toutes les semaines de *l'Allemagne*, de la *France* et de la *Lorraine* plus de 2000 chariots, sans compter ceux des laboureurs et autres des environs, qui portaient des vivres, et dont le nombre montait à 10,000. La seule compagnie d'assurances des négociants anglais occupait au delà de 30,000 bras. Les impôts sur les marchandises, les douanes et les accises rapportaient annuellement plusieurs millions."

gekomen, die hare kaaien en pleinen bedekten.

Men zal zich eenig denkbeeld kunnen vormen van den ontzaggelijken rijkdom dier stad, als men weet dat de buitengewone belasting, die zij aan KAREL V uitkeeren moest om de oorlogskosten te dekken, niet minder dan veertig millioen goudguldens bedroeg [1]).

Ook van *Brugge* geldt wat wij van *Antwerpen* gezegd hebben. Reeds in 1301 was de kleeding van de vrouwen der kooplieden dáár zóó prachtig, dat de gemalin van PHILIPS *den schoone*, dáár toevende, uitriep: Ik meende alleen koningin te zijn, maar ik vind er hier bij honderden! [2]) Schoon door den opstand tegen aartshertog MAXIMILIAAN aanmerkelijk verzwakt, was zij toch nog eene van de grootste koopsteden der wereld: in hare haven waren de schepen van allerlei streken der aarde vertegenwoordigd; nog stroomden er dagelijks de bewoners der omliggende steden en dorpen heen, om er het ongebleekte lijnwaad in te voeren, waaraan de onnavolgbare karmozijnkleur gegeven werd, die *Brugge* sinds eeuwen had beroemd gemaakt [3]). Ten bewijze van den rijkdom en bloei dezer stad, strekke de

---

[1]) SCHILLER, *Abfall der Niederländen.*

[2]) „Je croyais être reine seule, mais ici j'en vois plus de six cents." C. G. MONTIJN, *Geschiedenis der Hervorming in de Nederlanden*, dl. 2. bl. 169.

[3]) Dr. H. Q. JANSSEN, *de Herv. van Brugge*, 1ste deel bl. 5.

glansrijke inhuldiging van KAREL V in 1518, als graaf van *Vlaanderen*, binnen hare muren [1]).

En aan wien is het *Gent* van dien tijd onbekend, die stad, welke reeds in de 13de eeuw over de 200,000 inwoners telde; waar meer dan 60,000 mannen in staat waren om de wapenen te voeren; waar gelijkheid de algemeene leuze was; nadat JACOB VAN ARTEVELDE de inwoners in drie klassen verdeeld had: de eigenlijke burgers, de werklieden der twee en vijftig ambachten en de kooplieden, welke allen dezelfde regten genoten. Geen wonder dan ook, dat de *Gentenaren* van dien tijd van zekeren trots bezield waren, welke hun bij de gedachte aan afhankelijkheid of onderdrukking reeds dadelijk het bloed in de aderen deed koken [2]). Ook *Yperen* en *Doornik* waren zeer welvarende steden [3]). Maar bovenal mag dat mede gezegd worden van *Leuven*.

Te *Leuven*, dat honderd-vijftig-duizend inwoners telde, werden vier duizend weverijen aan den gang gehouden, waarvan elke aan dertig, ja veertig arbeidslieden overvloedig werk en loon verschafte [4]).

---

[1]) *Histoire de Bruges*, Bruges 1850. pag. 171 ss.

[2]) *Hist. de Bely.* par. THÉOD. JUSTE, pag. 250 en ss.

[3]) CH. RAHLENBECK, *les villes protestantes de la Belgique* (1854, Liège.)

[4]) C. G. MONTIJN, t. a. p. dl. 2. bl. 177.

Nog spraken wij niet van de hoofdstad des lands. *Brussel* telde in het begin der 15e eeuw over de 100,000 inwoners, en was reeds meer dan vier eeuwen eene stad geweest. De bevolking even nijver, even schrander en even welvarend als van eenige andere stad van *Europa*, was verdeeld in 62 gilden van verschillende handteringen, onder welken zich het meest onderscheidden de wapensmeden, op wier maliënkolders een musketkogel kon afstuiten; de tapijtwerkers, wier weidsche fabricken onder de wonderen der wereld gerekend werden [1]).

„Was dan die weelde en welvaart geschikt om de hervorming hier te land eene goede ontvangst te bereiden en te beloven?" zoo vraagt welligt deze of gene onzer lezers, gereed om eerder het tegendeel te vermoeden. En zekerlijk lag hierin eenig gevaar dat de geestes-rigting des volks te veel naar het stoffelijke en industriëele welvaren zoude uitgaan. Toch behoeven wij niet te schroomen deze vraag bevestigend te beantwoorden.

In zuidelijker gewesten had deze overvloed het volk tot een niets doen, tot eene dolce farniente kunnen verleiden; maar de wakkere *Vlaming*, voor wien

---

[1]) *De opkomst van de Nederlandsche Republiek* van JOHN LOTHROP MOTLEY, dl. 1 bl. 155 ss.

het woord „onverschilligheid" een vreemde klank was, had veel minder nood om op deze klippen te verzeilen en zich geheel aan het aardsche te laten kluisteren, of in zinnelijk genot zich te begraven. Kon het van den *Nederlander* in 't algemeen gezegd worden, dat hij „die zijne tijdelijke behoeften zóó onbekrompen vervuld zag, en veel minder dan de zoon van het gloeijende *Zuiden* tot zinnelijke genieting overhelde, door geen prangende zorg werd afgetrokken, als hij zijnen tot ernst gestemden geest op het onderzoek en de bespiegeling der waarheid wilde rigten, of met de bepeinzing van het hemelsche wilde voeden" [1]), dit geldt evenzeer van den *Zuid*-Nederlander en vooral van de bewoners der beide *Vlaanderen*. Geen tijdelijke behoefte of bekommering verhinderde hen, waar de geest een hoogere rigting nam, om zich de wrijving van gedachten, die door dat zamenvloeijen van menschen uit onderscheidene landen ontstond, ten nutte te maken, de nieuwe denkbeelden, door den handel ingevoerd, en de spranken des lichts, welke hierdoor werden verspreid, gretig op te nemen.

Dezelfde handel, die de bron van hunne burgerlijke vrijheid was, deed hen ook naar vrijheid van ruimeren omvang streven, en de zucht naar vrijheid van

[1]) TER HAAR, *Kerkhervorming*, dl. II, bl. 100.

geweten, naar vrijheid van godsdienst was hieraan ten naauwste verknocht.

Wij gewaagden reeds boven met een enkel woord van de gunstige ligging des lands. Het naauw en innig verkeer met *Frankrijk* was oorzaak, dat de fransche taal, schier overal maar vooral in de fabriek- en handelsteden gesproken werd. Even als de Apostelen met de grieksche taal op hunne togten zich genoegzaam overal verstaanbaar konden maken, werden in *België* de fransche predikers zeer goed verstaan en begrepen. Ook de duitsche en italiaansche talen werden door bijna alle kooplieden gesproken. Geen wonder dat, bij al die zucht naar vooruitgang en naar meerdere vrijheid, het gezag wel bedreigd moest worden van eene kerk, die in dien vooruitgang niet deelde, maar hem integendeel tegenwerkte.

Was het dan waarlijk zoo slecht met de toenmalige kerk en hare leer gesteld? Wij achten ons ontslagen hierover in het breede uit te weiden; overal vindt men dien toestand uitvoerig genoeg beschreven; wij vergenoegen ons met de enkele opmerking dat het in *België* niet erger, maar ook niet beter dan elders gesteld was [1]), en verwijzen verder naar de hieronder

[1]) La réforme des cloîtres était aussi urgente chez nous, que dans les autres contrées. Chacun reconnaissait la nécessité de réformer la

aangehaalde schrijvers [1]). Van het wangedrag der pausen had men ook hier genoeg gehoord; ook hier waren de bisschoppen niet meer die eenvoudige zendelingen der eerste eeuwen, die te voet of op kleine vaartuigen overal heenreisden om het Evangelie te verkondigen; ook de kanunniken leefden in pracht en weelde. Met de kloosterlingen en bedelmonniken was het niet veel beter. Bekend is het hoe scherp de satyrieke geest van eenen ERASMUS de bedelmonniken gehekeld heeft, maar wij behoeven hierin geenzints te berusten, omdat zijn oordeel eenigermate verdacht of eenzijdig zou kunnen schijnen; wij zullen later vernemen, hoe het oordeel van eenen RUYSBROEK, wiens getuigenis van wege zijne vroomheid en gemoedelijkheid ons te onverdachter moet voorkomen, geheel hiermede overeenstemt.

Hieruit laat zich zonder moeite de godsdienstige toe-

---

discipline du cloître, celle du sacerdoce et ses attributions, en rapport avec le pouvoir civil, ainsi que la nécessité d'étudier l'écriture sainte, d'y puiser les règles du culte; plusieurs réclamaient plus de simplicité, afin de retrouver la dignité du sacerdoce, qui souvent faisait défaut „*Le protestantisme Belge, avant, pendant et après les troubles du XVIe siècle, par un Belge, Bruxelles*, 1856, pag. 33, zie ook pag. 39.

[1]) SCHAYES, *Moeurs et coutumes*, fol. 73. JEAN CRESPIN, *Livre des martyrs*, ed. de 1597, fol. 579, en CH. RAHLENBECK, *l'Eglise de Liège et la révolution*, Brux. 1864. Ook G. GAZET, *l'Hist. Ecclésiastique des Pays-Bas*.

stand, gelijk die onder het volk was heerschende, afleiden. De vaststelling van het dogma van de onfeilbaarheid des pausen, moest noodwendig slaafsche onderwerping en diepe onkunde na zich slepen. De godsdienstoefeningen werden niet meer in de moedertaal maar in 't latijn gehouden. De uitspraak der kerk was de toetssteen der waarheid; daartegenover stond houtmijt of kerker. De paus had geld noodig; de *aflaathandel* werd ingevoerd. In 1475 liet PIUS IV ook daar aflaat voor elf honderd jaren te koop aanbieden. En dat in den aanvang der zestiende eeuw diezelfde handel, met al de misbruiken en ongeregtigheden, daaraan onafscheidelijk verknocht, ook hier zal zijn gedreven, dit laat zich met eene waarschijnlijkheid, welke aan zekerheid grenst, vooronderstellen [1]).

Het zal ons na het voorafgaande wel niet verwonderen, dat schier in alle standen zekere zucht en wensch naar hervorming zich geopenbaard heeft. Dit vinden wij reeds van de 13de eeuw af bij de dietsche dichters in zeer piquante verzen uitgedrukt [2]). De ge-

---

[1]) BRANDT en VAN METEREN zeggen er wel niets van, maar de Hoogl. KIST heeft twee onuitgegeven handschriften van ARCIMBOLD ontdekt aangaande den aflaathandel in *Nederland*, één te *Arnhem* en één te *Nijmegen*. *België* zal ook hier geene uitzondering hebben gemaakt.

[2]) B. TER HAAR, *De invloed des christendoms op de poëzy*, bladz. 361 en v.v. Zie verder: IS. LE LONG, *Boekzaal des Bijbels en Beschrijving van Amsterdam*, bl. 169 en s s.

strengheid, waarmede van MAERLANT [1]) de gebreken der geestelijken heeft berispt, gelijk dit ook in „de *leekespieghel*" en de „*Dietsche doctrinael*" uit de 14de eeuw, geschiedde, moest wel een diepen indruk op het volk maken en de stem der Hervorming, toen deze zich verhief, te gereeder een weêrklank doen vinden in veler harten.

Nog meer invloed dan deze geschriften, oefenden de „*rederijkers*" door hunne voordragten en de beantwoording van prijsvragen uit. Het waren meestal rondreizende dichters en tooneelisten, somtijds ook wel poorters en gildebroeders, die zich ten doel stelden het volk te verlichten en te verbeteren. Dikwijls in 't openbaar wederspraken zij de leer der roomsche kerk. Onder anderen werd door de vereeniging, de kamer, zooals men ze noemde, der rederijkers te *Gent*, de vraag voorgesteld: „Wat den stervenden mensch den meesten troost aanbragt?" Onderscheidene kamers

---

[1]) o. a. waar hij de kerkelijken streng berispt, als hij zegt:

„Hets menich onbesceiden swyn
Ter priesterscap verrezen.
In 't weldoen zyn ze lat,
Zy eten vast, zy drinken zat;"

In zyne „*heymelicheit der heymelichede*, 1270" zegt hij:

„ Die myn erve dus grypt an
(Dat ic met meine bloede wan),
Dats een wolf, gheen herde;"

beantwoordden de vraag, op eene wijze, die zoo zij al van de leer der Roomsche kerk niet geheel afweek, toch den hoofdinhoud des Euangeliums, tot hiertoe maar al te zeer miskend of verdonkerd, meer op den voorgrond bragt. De kamer van *Brussel* vond dien troost in de beloften van het Euangelie; die van *Leftingen*, in de hoop op de genade van CHRISTUS; die van *Brugge*, in het vertrouwen op CHRISTUS alleen, volgens het Evangelie; die van *Nieuwkerk* en *Edingen*, in het geloof aan den dood en de opstanding van CHRISTUS; die van *Antwerpen*, in het geloof aan de opstanding des vleesches ten jongsten dage, in verband met het geloof aan JEZUS' lijden, sterven en opstaan. Deze antwoorden werden door elke der kamers voor het volk te *Gent* openlijk voorgedragen, en wel meestal in dier voege, dat de stervende mensch werd voorgesteld als aangevochten door verkeerden zin, vertrouwen op aflaatbrieven of op eigene geregtigheid, maar te regt gewezen en vertroost door rede, geloof en de Heilige Schrift. Zoo dit geen grooten invloed heeft uitgeoefend op de bevordering van godsdienstige kennis en beschaving, zekerlijk toch was het geschikt, om veler oogen voor de dwaling te doen opengaan [1]).

---

[1]) Zie *gesch. der kerkh. in ons vaderland*, door Dr. E. J. DIESTLORGION, bl. 93.

Wij hebben gezien, dat de geestelijken en de leer der roomsche kerk duchtig werden doorgehaald, en dit bevreemdde ons niet: intusschen moeten wij ons ook hier voor overdrijving wachten en op onze hoede zijn dat wij niet al te zeer drukken op de onkunde der geestelijkheid van dien tijd en hare vijandschap tegen de waarheid. Meer dan in andere landen mag de rigting veler geestelijken *bijbelsch* genoemd worden, gelijk ook de hervorming zelve in haren vroegsten oorsprong, zoowel in *Zuid-* als in *Noord*-Nederland dit karakter heeft gedragen [1]). Men weet (om slechts

In 1496 werd te *Antwerpen* de volgende prijsvraag uitgeschreven: „*Wat de allernoodzakelijkste en grootste mysterie en gratie was, die God tot 's menschen welwezen en zaligheit geordonneert en verleend heeft?*" VAN METEREN, *Ned. Hist.* 1e Boek, bladz. 16.) Ook droegen de rederijkers soms koddige stukken voor, zooals „*van twee paters d'een out, d'ander jonck, die reformiren woudden een nonnencloester,*" Even belagchelijk was het stuk, getiteld: „*Playerwater*" waarin een man werd voorgesteld, die voor zijne kranke vrouw een wonderwater ging halen, maar, die op weg teruggekeerd zijnde, zijne vrouw in zoeten kout vond met eenige geestelijken (L. G. VISSCHER, *Beknopte gesch. der Ned. letterkunde* 1, en *Leiddraad*, 1 en H. HOFFMAN, *Horae Belgicae*, 1.) In 1559 echter gaf FILIPS II bevel, dat zij geene stukken mogten vertoonen, dan nadat daartoe door den voornaamsten pastoor of overheidspersoon der plaats verlof was gegeven, „*alle zulke spelen, waer in gemengelt waeren questiën, propositiën of materiën, beroerende onze religie. (Plakkaet-boek van Vlaenderen*, bladz. 615 en 816.) Zie over den invloed der rederijkers: GLASIUS, *Gesch. der christl. kerk en godsd. in de Ned. vóór de Herv.* dl. 2, bl. 428, en „*het Belgisch Museum*, II en IX".

[1]) BRANDT, *Historie der Reformatie*, Dl. 1, bl. 59.

dat één voorbeeld te noemen) dat, toen KAREL V in 1500 te *Gent* was geboren, en hem op zijnen doopdag geschenken werden gegeven, de Nederlandsche abten hem eenen bijbel toezonden, met het bijschrift: „*onderzoekt de schriften* [1])."

De *Bijbel*, waarvan het grootste gedeelte in 't latijn of in 't gothisch vertaald was, werd het eerst door de *Waldenzen* in de provencaalsche taal overgezet [2]); spoedig daarop volgde eene vlaamsche vertaling, welke ook in de *Zuidelijke Nederlanden* hare lezers vond. Later waren het vooral de „*broeders des gemeenen levens*" die hunne krachten wijdden aan het overzetten en afschrijven van bijbelboeken. Men begrijpt echter zonder veel moeite, dat geschrevene exemplaren voor het volk ontoegankelijk waren en, even als het grondbezit, bijna uitsluitend aan de aristocratie en de geestelijken behoorde, doch weldra werd op eene ongedachte wijze ook in deze behoefte voorzien: de *boekdrukkunst* werd uitgevonden!

---

[1]) G. BRANDT, *Historie der Reformatie*, dl. I. bl. 59. Zie verder over deze hoogschatting des Bijbels de dissertatie van J. M. ASSINK CALKOEN, over G. CASSANDER, Utrecht 1859: en vooral zijne 4e thesis: „*Multorum opinio: per medium aevum S. Scripturae lectionem raro usitatam fuisse, de patria certe nostra non valet*".

[2]) In 1229 echter verbood het *concilie van Toulouse* „ten strengste, dat iemand de genoemde boeken, in de gemeene taal overgezet, zou mogen hebben."

In *België* werd alzoo de bijbel, zoo al niet door velen gelezen, althans — wij zagen het reeds in een merkwaardig voorbeeld — in hooge eere gehouden. Sedert de XIIIde eeuw waren er ook vele stichtelijke boeken in omloop, zooals: „*de overdenkingen des levens van Jesus* van BONAVENTURA (1274)," „*het leven van Jesus*, van LUDOLF VAN SAKSEN (1326)," „*het leven van Jesus*" door VAN MAERLANT aan zijn „*rijmbijbel*" toegevoegd. Er kwamen ook „*sphiegelkyns*" in het licht: „*daer ghedachten si cleyne sphiegelkyns te maeken en voor die oghen haers herten te houden, daer si hem* (zich) *in spieghelen moegten, ende voortgaen van grade te grade, tot dat ja si coemen in dat hoechste*" [1]). Zoo was er „*de spieghel der volcomenheyt*" van HENDRIK VAN HERP, en „*een spieghelkyn van bekeringhe*" [2]). Vervolgens was er nog een groot getal stichtelijke boeken, zooals die van RUYSBROEK: „*die Cierheit der gheesteliker bruiloft;*" „*dat ryck der ghelieven;*" „*van volkomene penitentie;*" „*van de twaelf doeghden;*" van JAN RODE: „*des Conines Somme*" etc.

Vele *homiliën* van vroegere kerkvaders werden gedrukt en gelezen, vooral die van „*Sinte Jan Guldemond*" (CHRYSOSTOMUS) en van „*Sinte Gregorius.*" Van BER-

---

[1]) REVIUS, *Dav.* II p. 41.

[2]) *Uit es d'leven ons Heeren Jhesu Christi*, Antv. 1510. r. h. c. VAN ITERSON. *Stemmen uit den Voortijd.*

NARD VAN CLAIRVEAUX werden gelezen „*Zomerstuk*" en „*Winterstuk*," waarin hij het diep bederf der kerk betreurt [1]).

Toen wij van de vroegste vertaling des bijbels gewaagden, hebben wij den naam der *Waldensen* genoemd: bij hen, als ook bij de sekte der zoogenaamde *Catharen*, moeten wij nog een oogenblik stilstaan, en hen volgen waar zij in *België* vertoefd hebben. Zonder dat wij de oogen sluiten voor de smetstof der dwalingen, welke de laatstgenoemde sekte hebben aangekleefd, zoo erkennen wij toch daarin, zoowel als in het bestaan der *Waldensen*, eene zedelijke magt, welke tot voorbereiding der Hervorming niet werkeloos bleef.

In 1025 vinden wij eerst te *Kamerijk* en daarna te *Luik* een italiaan, tot de sekte der *Catharen* behoorende, GANDULF genaamd, die geen eerbied voor de beelden had en de transsubstantiatie bij het Avondmaal loochende.

De *Catharen* werden voor den bisschop REGINALD geroepen, om zich aangaande hunne gevoelens te verantwoorden; doch met vervolging bedreigd, trokken zij hunne gevoelens in.

Spoedig daarop stond er weêr een uit hun midden op, te *Kamerijk* predikende, dat de priesters onwaardig waren de Sacramenten te bedienen; het gemeen sleepte

[1]) L. G. VISSCHER, *Beknopte gesch. der Nederl. letterkunde*, dl. I.

hem naar den brandstapel. Deze wreedheid was echter bevorderlijk aan de uitbreiding van de gevoelens der sekte. Uit hun midden kwam de beruchte TANCHELYN nu te voorschijn, en predikte aan de vlaamsche stranden, dat de priesters valsche profeten waren, dat de mis tot niets diende en de kerk ontheiligd was. Na hem verkondigde RHEMERD TE SHEREM soortgelijke leeringen. In *Vlaanderen* wonnen de *Catharen* zeer vele aanhangers: dáár bloeiden fabrieken, werwaarts vele werklieden, vooral wevers, uit *Languedoc* heenstroomden; waarom de *Catharen* ook *„tisserands"* genoemd werden. Niettegenstaande de gruwelijkste vervolgingen onder bisschop FRUMALD en later onder den inquisiteur ROBERT, bleef hun getal een tijdlang steeds groot [1]).

Veel gemakkelijker valt het uit de geschiedenis het bewijs te leveren, dat de vervolgde en algemeen verspreide *Waldensen* zich mede in *België* hebben nedergezet, dan dat zij ook tot de *Noordelijke* gewesten zijn doorgedrongen.

Gelijk vroeger de *Catharen*, kwamen zij door het noorden van *Frankrijk* in de *Zuidelijke Nederlanden*. De monniken echter maakten hun het verblijf daar zeer onverdragelijk: in 1183 werden er te

[1]) Dr. C. G. MONTIJN, t. a. p. dl. I. en C. SMIDT, *Histoire de la Secte des Cathares ou Albigeois.*

Arras vier ter dood gebragt; te *Yperen* werden er velen verbrand en toch nam hun getal aanmerkelijk toe. ROBERTUS BULGARENSIS, alzoo genoemd omdat hij vroeger een van de hunnen was geweest, liet zich door GREGORIUS IX tot hun inquisiteur benoemen en liet er, in den tijd van drie maanden wel vijftig verbranden of levend begraven. In *Vlaanderen* werden de ongelukkigen niet zelden, na vooraf gevild te zijn, aan de angels der beijen blootgesteld [1]). En toch schrijft de inquisiteur RAINER, die hen in de dertiende eeuw geregtelijk heeft onderzocht, van hen: „Zij zijn ordelijk en bescheiden; zij dragen geene prachtige maar ook geene armoedige kleeding; om den eed, om logen en bedrog te mijden, drijven zij geenen handel, maar leven van den arbeid hunner handen; zij vergaderen zich geene schatten, maar zijn met hunne nooddruft tevreden; zij nemen geen deel aan drinkgelagen, aan dans of andere ijdelheden; zij zijn kuisch. Zij bedwingen hunnen toorn en zijn ijveriger in zelf te leeren en anderen te onderwijzen, dan in het doen van lange gebeden. Ook hunne vrouwen zijn zeer deugdzaam."

Voorwaar, indien dit een getuigenis aangaande hen is,

---

[1]) A. MONASTIER, *Hist. de l'Eglise Vaudoise*, tom. I. Zie verder over hen Dr. HERZOG, *die Romanischen Waldenzer*, en MONTIJN, t. a. p. dl. I bl. 80 en v.v.

't welk door een vijand, een vervolger is uitgesproken, dan zullen wij er niet aan twijfelen, dat hun gedrag en voorbeeld, zoowel als het reformatorisch beginsel, dat in hen leefde, heilzaam op velen zal hebben gewerkt. Toch moeten we ons in acht nemen, dat wij niet zooveel gewigt hechten aan den invloed der *Waldenzen* ter voorbereiding der *Hervorming*, als dat door eenigen is geschied; daar de *Waldenzen* veel digter, dan men tot hiertoe heeft gemeend, bij de Roomsche kerk hebben gestaan [1]).

Een onbetwistbaren en niet te miskennen invloed ter voorbereiding der *Hervorming* hebben ook in *België* de *Mystieken* gehad en we haasten ons namen te noemen, als die van JOHANNES VAN RUYSBROEK, GEERT GROETE, THOMAS à KEMPIS, TAULER, VAN GOCH en anderen.

JOHANNES RUYSBROEK werd in 1293 in het dorpje *Ruysbroek*, tusschen *Hal* en *Brussel* geboren. Op zijn vier en twintigste jaar, werd hij tot priester gewijd en in de ST. GUDULA kerk te *Brussel* als vicaris aangesteld. Met grooten ijver verdedigde hij de kerk tegen de ketters van zijnen tijd, maar te gelijker tijd spreidde hij

---

[1]) Over de veranderde inzigten, die er in den laatsten tijd ten aanzien van de letterkunde, den oorsprong en de gevoelens der oude *Waldenzen* zijn ontstaan, raadplege men vooral Dr. HERZOG, in zijn *Real. E.* dl. XVII ad vocem.

daaromtrent zeer heldere denkbeelden bloot. De heilige algemeene Christelijke kerk noemt hij „de apostolische," niet omdat zij op PETRUS gebouwd zou zijn, maar „omdat PETRUS en de Apostelen haar op de onwrikbare rots, CHRISTUS, gegrondvest en gebouwd hebben." „Godvruchtige leeken zijn, volgens hem, veel wijzer dan geleerden, die voor het vleesch en de wereld leven." Hij stelt de vrienden des Heeren, die God liefhebben en met Hem vereenigd zijn, verre boven zijne „ontrouwe dienstknechten, al houden zij uiterlijk naauwgezet de geboden van God en die der kerk." Al wil hij dat de priesters offeren zullen, toch zijn bij hem „de ware offerhanden, welke men Gode op te dragen heeft: berouw, innerlijke overgave en toewijding des harten, onschuld, verachting der wereld, liefde, geregtigheid." Vooral is hij er verre af van te leeren, dat men op eenige wijze de vergeving der zonden en de zaligheid zou kunnen verdienen en door boetedoeningen, goede werken of pligtplegingen verwerven. Ofschoon de priesters absolutie geven, en vrijdom van excommunicatie en tijdelijke straffen verkoopen, wat van eeuwige waarde is, de vergeving, de genade, kunnen zij niet verkoopen. Om haar te verkrijgen wordt niets anders gevorderd dan," dat men aan de voeten van JEZUS nederknielc met een vast vertrouwen en levendige hope op Gods ontferming.

De ware boete is: — te erkennen dat wij Gods groote goedertierenheid volkomen onwaardig zijn — en dat wij zijne allerminste weldaden nooit kunnen vergelden of Hem er naar waarde voor danken. Eene hoofdoorzaak van het heerschende zedebederf vindt hij daarin, dat de kerk voor geld omgekocht wordt en hare gunsten schenkt. Zeer ongunstig, is zijn oordeel over de hoogere, zoowel als de lagere geestelijkheid [1]), onder anderen waar hij van hen zegt: „Abten en monniken, die nu zijn, keeren Gode den rug toe en het aangezigt naar de wereld, en begeven eenigheid en rijden en loopen uitwaarts tot magen en vrienden, en zoeken eten en drinken en geneugten huns ligchaams. En hieraf komt bijwijlen zonde en schande en confusie der wereld; maar mogt men zijne kwaadheid den volke bedekken, God en de goede consciëntie telde men luttel. Ziet, dezen lieden is hun klooster een kerker en de wereld een paradijs; want God noch de eeuwige zaligheid smaakt hun. En dit moogt gij allen merken: veertig monniken zijn in een klooster, en echter doen zij luttel meer missen dan zij van noode doen moeten en het convent en het gemeen toebehooren. En in den nacht, als men te metten luidt, zoo komen daar vier

[1]) JOANNES RUSBROCHII opera omnia, *Coloniae*, 1525. Lees daarvan vooral: *de Septem gradibus amoris; de Contemplatione; de Virtutibus; de Fide et Judicio* etc.

of vijf, die het doen moeten, en meer uit noodzaak dan uit vrijen wil. Al de anderen slapen en houden hunne rust en hun gemak. En de biddende orden zijn zeer wijd (los) geworden en de broederen, die bidden (bedelen) zijn velen, maar die dezen regel houden, zijn weinigen. Want al dat de broederen hier voormaals lieten en versmaadden, dat zocken zij, die nu zijn, en begeeren het, en dit kunt gij merken op alle wijs; want zij begeeren zonderling zeer aardsch goed en eer der wereld en geestelijke eer van deugden, welke zij somtijds oefenen. Zij willen wél eten en drinken en zonderlinge habijt (schoone kleederen) dragen, en geen ding mag hun te kostelijk zijn van spijzen, noch van drank, noch van kleederen, dat zij verkrijgen mogen. Zij maken hooge kerken en hooge groote gestichten, en zij trekken het rijke volk aan zich, meer dan dat zij het naar God of deugden wijzen, en willen arm heeten en altoos klagen en overvloedig zijn van allen goede. Al wat zij hebben is des Pauses, of van hen, die het hun geven, totdat zij het verteerd hebben; maar wilde iemand het wederhalen (terugnemen), hij zoude het naauwelijks gereed vinden. Zij smeeken (vleijen) den zondaar, die wel mag geven, en zij drukken de armen, die luttel hebben en gaarne zouden nemen. Zij zoeken de wol meer dan het schaap, dat is, hun gewin meer dan de zalig-

heid der menschen. Zij zijn gierig en ijdel: geen ding mag ze vervullen, is het koorn, is het zaad, eijeren, kazen en geld, en alles, dat de lieden hebben, behoeven zij wel. Al was er maar één klooster op zeven mijlen, al wat men er binnen bejagen mogt, dat zouden zij wel verteren. En menigeen geeft hun meer uit schaamte of eerzaamheid, meer dan uit caritate (liefde); en dit achten zij niet, zoo zij het slechts hebben. Na den eten loopen de broeders uit, als het bier uit hunne vaten, een iegelijk om zijn bejag. Is eenig rijk man ziek in de stad, daar zendt men twee broederen, of hij zijne sepultuur (graf) kiezen mogt in hun klooster. De andere broederen gaan spacieren en visiteren hunne dochteren, daar luttel nut, maar dikwijls groote confusie aan ligt. Nogthans mag ze niemand corrigeren; want zij zijn hoovaardig en willen het niet gedogen. Wil men ze ook wegzenden om hunne gebreken, zij zoeken magtige lieden van buiten, die hen helpen; maar hebben zij geld, zij verkrijgen het wel van hunne oversten dat zij blijven mogen, wien het lief of leed is" [1]).

---

[1]) Deze plaats is nog uitvoeriger medegedeeld door den hoogl. W. MOLL, *Johannes Brugman en het godsd. leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw*, bl. 105—110, dl. I. Zij werd vóór dien tijd opgenomen door den Heer VAN VLOTEN in zijne *Verz. van Proza-st.*, bladz. 67, v. v. en reeds vroeger door WILLMS, *Belg. Museum*, D. IX. bl. 168. s. s.

Nadat onze RUYSBROEK tot zijn zestigste jaar, met naauwgezette trouwe, het werk van een' wereldlijken priester verrigt had, zien wij hem het kloosterleven kiezen. Met eenige goedgezinde vrienden begaf hij zich naar *Groenendael*, twee uren van *Brussel* gelegen. Dáár heerschten gelijkheid onder de broeders en nederige dienstvaardigheid, reinheid van zeden en matigheid, godsvrucht en ijverige werkzaamheid. Zouden de prediking, de herderlijke zorg en het godvruchtige leven van zulk een man geen blijvenden indruk hebben achtergelaten? Uit de geschiedenis is het bewijsbaar dat de eerste aanleiding of opwekking, o. a. tot de stichting van de „*broederschap des gemeenen levens*" van *België* en bij name van RUYSBROEK is uitgegaan [1]).

GEERT GROETE op een bezoek, dat hij te *Groenendael* bragt, kwam op de gedachte om ook eene vereeniging van godvruchtige mannen te stichten: „*de broederschap des gemeenen levens*" in 1378. Vele behoeftige jongelingen sloten zich bij hem aan, welke hij door het afschrijven van boeken eenig geld deed verdienen, waardoor hij op hen en de nawereld krachtig heeft gewerkt. Dáár werden vele ascetische en godgeleerde

---

[1]) Cfr. vooral over den invloed van RUYSBROEK de schoone beschrijving, die MONTIJN van hem geeft, t. a. p. dl. 1, bl. 88—106.

schriften, vooral bijbelboeken afgeschreven, waardoor de grond voor eene meer bijbelsche rigting gelegd werd. Eveneens werd later de stichting van *Noord Nederland* naar *België* overgebragt; alwaar te *Gent*, *Gerardsbergen*, *Brussel*, *Antwerpen*, *Leuven*, *Luik*, *Mecheln*, *Kamerijk* en *Wynoxbergen* zoovele fraterhuizen ontstonden. Zóó bloeide de broederschap door haar voorbeeldig leven aanbevolen, door privaatpersonen rijkelijk begiftigd, van het begin der 15de tot het begin der 16de eeuw [1]).

Uit die school kwam THOMAS à KEMPIS voort. Ofschoon THOMAS geheel aan *Noord-Nederland* behoort, is het wel niet twijfelachtig, dat zijn gulden boekske

---

[1]) Cfr. DUMBAR, *Anal. Belg.* t. I, en DELPRAT, *over de broederschap van Geert Groote en zijne fraterhuizen* enz. tweede Uitgave. ROIJAARDS zegt in het 2e deel van zijne „*Gesch. van het christendom en van de christl. kerk in Ned. gedurende de middeleeuwen*," het volgende: „Groot en belangrijk was de invloed, dien de broeders op de godsdienstige verlichting des volks uitoefenden. Hunne werkzame godsvrucht, welke zich in het leven openbaarde, voerde den strijd tegen de werkheilige luiheid van vele bedelmonniken, die onder het schild van heiligheid ook zedeloosheid aankweekten. Hunne bijbelsch-evangelische collatiën gaven den volke meer voedzame spijs, dan de wondervolle legenden der monniken. En dat deden zij voor allen verstaanbaar in de moedertaal, zoodat zij deze op godsdienstig gebied overbragten. Hierdoor trad het Evangelie niet slechts het uitwendige kerkelijke leven, maar ook het huisgezin en de gemoederen binnen. De snelle voortgang der hervorming in de Nederlanden was dan ook grootendeels te danken aan den gezegenden invloed, dien de broeders op het volk gehad hebben."

„over de navolging van Christus" (zoo dit althans hem als auteur nog mag worden toegekend), niet minder in het *zuiden* dan in het *noorden* verspreid is geweest en ook aldaar zijne goede vrucht zal hebben gedragen. Ook WICLEF's invloed — dit zij in het voorbijgaan gezegd — mag niet geheel buiten rekening worden gelaten [1]). Maar bovenal moeten wij nog TAULER noemen. Op een bezoek dat hij te *Groenendael* bragt, maakte TAULER kennis met RUYSBROEK. In de kloosters van *België* werden vele zijner geschriften en predikatiën gelezen en afgeschreven; in de geschriften van dien tijd wordt hij wel eens als de bekende „*gouden Tauweleer*" vermeld en geprezen [2]).

Wij sluiten de rij der *Mystieken* met den naam van VAN GOCH, een man, aan wien de hervorming in *België* voorzeker niet het minst te danken heeft. JOHANNES VAN GOCH, eigentlijk PUPPER, werd in het begin der 15de eeuw in het stedeken *Goch*, waarnaar hij genoemd is, geboren. Gelijk THOMAS VAN KEMPEN behoorde hij tot de stille contemplatieve mannen, die met leedwezen het verval der kerk zagen, en alle pogingen aanwendden om een nieuw echt evangelisch leven in haar te

---

[1]) „Son séjour à Bruges, pendant plus d'un an, à la suite d'EDOUARD III lui donna occasion de faire connaître sa doctrine en Flandre." *Le prot. belge par un belge*, pag. 29.

[2]) A. G. RUDELBACH, *Joh. Tauler.*

voorschijn te roepen. Omstreeks het jaar 1451 stichte VAN GOCH een nonnenklooster te *Mechelen*, aan het hoofd waarvan hij 24 jaren als biechtvader werkzaam was. Zonder een vijand der ware wetenschap te zijn, nam hij als de eenige bron der waarheid, de openbaring, de Heilige Schrift aan: de philosophie was, volgens hem, krank, even als het verstand van den zondigen mensch. Alleen door de genade Gods wordt de mensch hem welgevallig en in staat goed te denken en te willen. In zijne *„apologetische schriften"* kunnen we zien, hoe hij zijne tegenpartij aantast en zichzelven verdedigt; vooral zijn werk *„over de christelijke vrijheid"* is zeer belangrijk. Men weet dat C. GRAPHÉUS, schrijver te *Antwerpen*, een der eersten geweest is, die bij de opkomst der Hervorming voor het kettergerigt gedaagd en tot den kerker verwezen werden, omdat hij dit geschrift van VAN GOCH had vertaald [1]).

In éénen adem met de mystieken, sta ook hier ten slotte de naam van DESIDERIUS ERASMUS. Hij overtrof eenen RUYSBROEK, een TAULER, één VAN GOCH verre in wetenschap, en gaf aan de hoogere standen wat de rederijkers aan het volk gaven. Kan hij de wegbereider der hervorming in 't algemeen genoemd

[1]) Over GRAPHEUS handelt ook ULLMANN in zijn beroemd geschrift: *die Reformatoren vor der Reformation.*

worden', ook op *België* is zijn geest niet zonder invloed gebleven. Zijn verblijf aan de hoogeschool te *Leuven* zal wel niet zonder vrucht geweest zijn; dat blijkt reeds uit den gloeijenden haat, dien de geestelijkheid daar tegen hem had opgevat. Wij weten hoe hij, ook na zijne verplaatsing naar *Basel*, zijne betrekkingen met *België* zoowel als met *Noord-Nederland* steeds onderhield. Daarvan getuigt ook zijn Testament, waarin hij o. a. eene somme gelds aan den bovengenoemden GRAPHÉUS toekende, als van wien hij wist, dat hij, met een talrijk gezin bezwaard, in behoeftige omstandigheden verkeerde. Op HENDRIK VAN ZUTPHEN, JOHANNES VOES, JOHANNES ESCH, GRAPHÉUS en meer anderen hier te lande heeft hij gunstig gewerkt, en eene godsdienstige rigting in het leven geroepen, die zelfs lang na zijn dood in wezen gebleven is, en zich ontwikkeld heeft.

Het eigenaardige van zijn standpunt heeft ongetwijfeld ook bij vele anderen, zooals LUDOVICUS VIVES, CASSANDER, VIGLIUS AB AYTTA, niet weinig medegewerkt, om eene volslagene breuk met de kerk te verhoeden, en in zoo verre mag ook van *België* beweerd worden, dat de invloed van ERASMUS de Hervorming krachtig voorbereid, doch ook na haar ontstaan, haren voortgang belemmerd heeft [1]).

[1]) Dr. C. G. MONTIJN, t. a. p. dl. I. pag. 196 en v.v. Dr. B. GLASIUS,

Zoo meenen wij dan de stelling genoegzaam gerechtvaardigd te hebben, dat, indien *Noord-Nederland*, in den aanvang der zestiende eeuw een welbereide akker voor het zaad der Hervorming mogt heeten, dit in vele opzigten ook van *België* geldt. Ook hier scheen het licht gereed ten volle door te breken; en werkelijk heeft ook de uitkomst aan die blijde hope en gunstige verwachting ten deele beantwoord. Hiervan zal aan onze lezers blijken, daar wij aan ons onderzoek, naar den ondergang der Hervorming in *België*, een beknopt overzigt van haren snellen voortgang zullen laten voorafgaan, hetwelk wij met dit onderzoek zelve meenen te moeten verbinden, omdat, in weêrwil der gunstige en gelukkige uitkomst, toch reeds hier iets ter verklaring van dien ondergang kan gezocht worden.

---

over Erasmus als Nederlandsch kerkhervormer, in de Werken van het Haagsche genootschap. D. X, 2e stuk, derde reeks.

DE OORZAKEN

VAN DEN

ONDERGANG DER HERVORMING IN BELGIE.

„A l'égard des plantes, qui ne peuvent tenir contre le froid de l'hiver, elles sont conservées sous terre par leurs racines, ou leurs fruits, jusqu'à ce que la douce chaleur du printemps les fasse regermer.

C. C. STURM.

§ 1.

Was het te verwachten dat de Hervorming in België zóó ras zoude ondergaan?

Het is ons aangenaam hier eene plaats te hebben gevonden waar wij deze vraag mogen beantwoorden, al zal dan ook dat antwoord zoo kort mogelijk zijn.

Zonder aarzelen durven wij het zeggen dat het zich in geenen deele liet verwachten, dat de hervorming daar zoo snel zoude ondergaan; want, zagen wij dat de voorbereidselen allergunstigst waren, wij weten ook dat de hervorming naauwelijks in *Zwitserland*, *Duitschland* en *Frankrijk* doorgebroken was, toen zich reeds dadelijk sporen er van in *België* lieten zien, en dat de werking der godsdienstige omwenteling ook daar, al zeer vroeg, gevoeld werd.

Of was het niet dáár dat de eerstelingen werden gevonden, niet alleen van hen die hun bloed voor de belijdenis des Evangelie's lieten stroomen, maar ook van hen die krachtig hebben gewerkt om der Hervorming eene gunstige ontvangst en opneming in de gemoederen te verzekeren?

Was het niet dáár, dat de eerste bijbelvertaling verscheen? Reeds in het jaar 1522 gaf HANS VAN RUREMONDE eene Nederduitsche vertaling van LUTHER's hoogduitsche overzetting des *Nieuwen Testaments* en in 1526 JACOB LIESVELDT een Nederduitschen *Bijbel* in folio, te *Antwerpen*, uit.

Er waren dan ook krachtige mannen, wier namen wij maar behoeven te noemen om bij onze lezers eene gunstige herinnering op te wekken, zoo als van JACOBUS SPRENGER en HENDRIK VAN ZUTPHEN, die de waardigheid van prior achtereenvolgens bekleedden in het *Augustijner-klooster* te *Antwerpen*. Bekend is het, hoeveel goeds dit klooster heeft teweeggebragt voor de zaak der Hervorming [1]).

---

[1]) Wij veroorloven ons hier eenige oogenblikken te wijden aan het *Augustijner-klooster* te *Antwerpen*, daar dit zonder twijfel het meeste er toe bijgedragen heeft om de Hervorming in die gewesten dien voortgang te doen vinden, dien zij verworven heeft.

De prior der *augustijner-monniken* te *Antwerpen* was JACOBUS SPRENGER. In 1519 schrijft ERASMUS aan LUTHER over hem: „Te *Antwerpen* is de

Antwerpen mogen wij dan ook de bakermat der Reformatie in *België* noemen. Reeds in het jaar

---

prior des Augustijner-kloosters een waarachtig christen, die veel van u houdt, en, zooals hij zegt, uw lieveling was. Hij predikt bijna alleen onder allen CHRISTUS; de anderen verkondigen menschenfabelen en zoeken daardoor hun eigen gewin." De prediking van SPRENGER werd dan ook deswege zóó druk bezocht, dat de kloosterkerk de menigte met moeite bevatten kon. De leuvensche professoren wisten hem naar *Brussel* te lokken en lieten hem dáár, op bevel des Keizers, zooals het heette, gevangen nemen. In een colloquium dat zij met hem hielden, schreven zijne tegenstanders de door hem verdedigde leerstellingen op, en dwongen hem die als de zijne te onderteekenen, waarna zij van hem verlangden, dat hij ze herroepen zou. Hij was zwak genoeg om aan hunne bedreigingen toe te geven. Toen werd hij gedwongen deze herroeping in de St. Gudula-kerk te *Brussel* van den kansel voor de schare af te lezen. „Stabam," zegt hij —, „ibi spectaculum, maxima Pharisaeorum circumstante corona." In vrijheid gesteld, predikte SPRENGER met verdubbelden ijver in den geest der Hervorming te *Brugge* en elders. Andermaal gegrepen, gelukte het hem door de hulp van een Franciskaner monnik naar *Wittenberg* te ontvlugten, vanwaar hij zijne kloosterbroeders in vele brieven vermaande en troostte.

Verg. over hem: JOH. HENR. A SEELEN: *De vita, meritis et scriptis* JAC. PRÆPOSITI etc. LUBECCÆ, 1747; TER HAAR, t. a. p. dl. II, bladz. 112; UYTTENHOOVEN, t. a. p. bladz. 70; *Gesch. der Ch. Kerk in tafereelen*, deel II, bl. 145, en KLOSE in de *Real-Encycl.* van HERZOG, *in voce*.

De opvolger van SPRENGER, als prior van het klooster, was HENDRIK VAN ZUTPHEN. Zijn gehoor was zóó talrijk, dat men genoodzaakt was gaanderijën bij te timmeren, om aan het volk staan- en zitplaatsen te verschaffen. Op St. Michielsdag werd hij gevangen genomen; het volk center en vooral de vrouwen schoolden te zamen, overweldigden de abdij, waar hij gevangen zat, en bragten hem op vrije voeten. De kettermeesters waren woedend over deze daad: op hoog gezag werd het Augustijner-klooster tot den grond toe geslecht; de hostie werd als uit eene kettersche plaats naar de Lievevrouwekerk overgebragt en er werd

1523 predikte een zekere NIKOLAAS er voor eene ontelbare menigte. Omstreeks 1560 was het getal hervormden dáár zoo groot dat de overheid hen niet in het openbaar durfde ombrengen, en dat zij te kennen gaf den noodigen moed noch de kracht te bezitten om zulk eene massa tegen te werken. Van

---

een streng onderzoek naar de monniken ingesteld. HENDRIK VAN ZUTPHEN was reeds ontvlugt; maar kort daarna werd hij te *Dithmarsum*, zijne schuilplaats, door het volk in hechtenis genomen, en tusschen *Meldorf* en *Heide* op de gruwzaamste wijze ter dood gebragt. Zijne laatste woorden waren: „Uw wil is alleen heilig, Hemelsche Vader! Vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen."

Verg. over hem: EM. VAN METEREN, *Hist. der Oorel. en Gesch. der Ned.* van 1315 tot 1611, fol. 21; TER HAAR, t. a. p. dl. II. bl. 116; *Gesch. der Ch. Kerk in tafer.*, dl. IV, bl. 245; MICHELET, *Mém. de Luther*, s. 1 fol. 144 du 19 déc. 1522; C. H. VAN HERWERDEN, *Het aandenken van* H. V. Z. *onder zijne landgenooten vernieuwd.* 1840.

Ten gevolge van het strenge onderzoek, waarvan we zoo even spraken, werden de drie Augustijner monniken JAN VAN ESCH, HENDRIK VOES, en JOH. LAMBERTUS ter dood veroordeeld: waarom de laatste de straf niet onderging is onbekend. De twee eersten werden op den 1sten Julij 1523 op de groote markt te *Brussel*, levend verbrand. Zij waren de eerste martelaars der Hervorming in geheel *Europa*.

Verg. Over dit martyrium: UYTTENHOOVEN, *gesch. der Herv. Kerke te Antwerpen*, dl. 1, bl. 71; J. A. DIERXSENS, *Antverpia Christo nascens*, tom. III; F. G. V. *Antwerpsch Chronijkje*, bl. 23. *De gesch. ende den doot der Vr. Martelaren* door ADRIANUM CORNELIUM HEMSTEDIUM, bl. 58; BRANDT, t. a. p. bl. 92; TER HAAR, t. a. p. dl. II, bl. 117; *Gesch. der Ch. Kerk in tafer.*, dl. 11, bl. 246, en DR. MARTINUS LUTHER: „*Ein lied von den zweijen Martyrern Christi zu Brüssel, von den Sophisten zu Löven verbrannt, geschehen im Jahr* 1523.

zeventien duizend, alleen binnen *Antwerpen*, wisten de magistraten dat zij der nieuwe leer toegedaan waren! en hoevelen zullen er nog wel niet geweest zijn, die hunnen God in stilte dienden? [1])

Ook aan de *boorden der Maas* maakte de Hervorming snelle vorderingen. Dáár was een christelijke geest levend en de beeldstorm woedde er niet. Toen JAN VAN SWARTZENBERG er aankwam, met het doel om alle hervormingsgezinden uit te roeijen, waren hunne woorden: „Wij zullen, wanneer men ons aanvalt, onze messen niet trekken; maar ons best doen, om door ons leven onze naasten te stichten." [2])

Olni, *Housse*, *Theux*, *Dalhem* [3]), *Eysden*, *Roldùc*, *Wilre*, *Franqemont*, *Bale*, *Kerpen*, *Herde* en *Hodimont* worden als vergaderplaatsen genoemd.

In *Limburg* was hun getal in 1566 zóó talrijk dat zij

---

[1]) Zie den brief van PETRUS DATHENUS, uit het oorspronkelijke HS. medegedeeld door G. H. M. DELPRAT in het *Kerk. Arch. van* KIST *en* ROIJ.; E. VAN METEREN, *Nederl. hist.* fol. 180 volg.; BRANDT, *Hist. der Ref.* dl. I, bl. 611; UYTTENHOOVE, t. a. p. dl. I; *Fam. Strada, de bello belgico, decas prima*, tom 1, pag. 197; *Le protestantisme belge, par un belge*, pag. 104. Zie over den toestand van *Antwerpen* na de invoering der Herv. het stuk van den Heer J. C. SCHULTZ JACOBI, geplaatst in het *Archief van* KIST *en* ROIJ. dl. XV, bl. 113—175 (als toelichting tot eene mededeeling in de *Arch. de la maison d'Or. Nassau*).

[2]) Dr. MONTIJN, t. a. p. dl. II.

[3]) CHARLES RAHLENBECK, *Hist. de la ville et du comté de Dalhem, depuis les temps les plus reculés, jusqu' à nos jours*. Brux. 1852.

verzochten om hunne godsdienstoefeningen in de kerken te mogen houden, omdat hunne woningen te klein geworden waren [1]).

Schier het geheele *land van Waes* was hervormingsgezind [2]). Ook te *Doornik* was er van de vijf wijken der stad naauwelijks ééne roomsch gebleven [3]).

Oudenaerde [4]) was getuige van den geloofsmoed van onderscheidene martelaren. Te *Kortrijk* boette de Augustijner monnik HENDRIK DE VLAMING het prediken der nieuwe leer in 1528 met den marteldood. Te *Yperen* [5])

---

[1]) Zie het stuk van den Heer E. STOLLÉ, over de prot. gemeente van *Urmond* en *Grevenbicht* in het hertogdom *Limburg*; *Kerk. Arch.* dl. XIII, bl. 233—250; *Le protestantisme dans les pays de Limbourg*, par CH. RAHL.

[2]) „*Ce qui démontre combien la réforme avait fait de progrès dans le pays de Waes, c'est que le 31 déc. 1583, le curé de St. Nicolas envoya vainement chercher une chasuble à Hulst, à Belcele, et à Exaerde; on n'en trouva dans aucune de ces paroisses; il finit par s'en procurer une à Saint-Paul; le 5 Janvier, il reçut de Douai le calice et les burettes, dont il avait besoin pour officier.*" — *Archives de l'église de la ville de St. Nicolas.*

[3]) STRADA, l. c. tom 1. pag. 199, et CH. RAHL.: *les villes protestantes de la Belgique, Tournai*, 1854.

[4]) Pater LUDOVICUS ROBYN, *Hist. van den oorsprong, voortgang en ondergang der ketterijë, binnen en omtrent Oudenaerde.*

[5]) *In de „Annales de la société d'émulation de la Flandre, à Bruges*, 1844." is herdrukt, pag. 202—263: *Cort verhael van 't gunne binnen de stadt van Ypre en daeromtrent ghepasseert is de Religie aengaende, zijdert Junij* 1566 *tot omtrent half Ougst.* 1567, *confirmerende in eenighe puncten den heisch van den Procureur-General jegens den Grave* EGMONT.

waren, volgens de getuigenis van roomschen, zeer vele hervormden. Te *Duinkerken* ondergingen in 1561 PETRUS ANODUS en CAROLUS GALLAND om hun prediken den vuurdood. Te *Aalst* werden onder anderen JOH. DE GRAVE en FRANCISCUS SOETE in 1565 als ketters onthoofd. De gemeente te *Armentières* onder het kruis „*le bouton*" genaamd, had CORNELIS WALRAVEN VAN ALOST tot leeraar. Ook te *Rijssel* [1]), waar de vervolging het hevigst woedde, bleef de gemeente langen tijd, onder den naam van „*la Rose*" bestaan. Ook *St. Maria-Horebeke* mag niet vergeten worden [2]).

En dan de hoofdsteden van de beide *Vlaanderen*, hoezeer was de Hervorming ook daar doorgedrongen! Te *Brugge* predikten een JACOB SPRENGER, een PETER GABRIËL, een JAN MUNT, een FRANCISCUS JUNIUS; een VIVES benevens andere geleerde en godvruchtige mannen hadden er hun verblijf; een CASSANDER had geestverwanten en vrienden bij menigte

---

[1]) *L'inquisition et la Réforme* par CH. RAHL, Brux. 1857; Dr. C. G. MONTIJN, t. a. p. bl. 189. dl. 2.

[2]) Zie in het *Kerk. Arch.* dl. XX, bl. 212 het stuk hierover van Ds. KONINGSBERGEN, waar hij o. a. zegt: „De protestantsche gemeente te *St. Maria-Hoorebeke* bestaat reeds sedert het jaar 1566, op welk tijdstip er rondom dezelve nog zes of zeven protestantsche gemeenten waren, maar die in den loop der tijden dermate versmolten zijn, dat er tegenwoordig slechts in twee naburige dorpen een zeer klein getal huisgezinnen meer van bestaat."

onder zijne stadgenooten [1]). Uit de „Sermoenen van Broeder CORNELIS" kan men dan ook zien dat het getal hervormden hier zeer talrijk was, en dat, niettegenstaande er vele martelaars vielen, „kostelijke jonkvrouwen en rijke geuzen, edelen, geleerden en kooplieden voor hunne gevoelens uitkwamen." Eerst kwam de gemeente heimelijk bij elkander in bosschen en achter heuvelen, langzamerhand echter, vatte zij meer moed: naar het voorbeeld door *Antwerpen* gegeven, vergaderde men welhaast in de nabijheid der stad, van wapenen voorzien, om zich in tijd van nood te verdedigen [2]).

---

[1]) VIVES was een geleerd man, doch wat meer zegt, hij was een gemoedelijk christen. Hoewel tot aan zijn dood toe aan de Roomsche Kerk getrouw verknocht, had hij een open oog voor de waarheid. Men kon hem een evangelisch christen noemen, die met minder veerkracht, doch met meer ernst dan ERASMUS, toch even als hij, de eenheid en zuiverheid in de Kerk najaagde. Wat hij voorbereid had, zette GEORGIUS CASSANDER voort. Ofschoon opregt Katholiek, dacht deze omtrent vele punten eenstemmig met de hervormers. Zijne schriften uitmuntende door geleerdheid, vernuft en zachtmoedigheid, werden te *Brugge* gretig gelezen: zijne gevoelens waren er alom bekend en hadden er talrijke en warme aanhangers.

Over VIVES, Cfr. W. FRANCKEN: JOH. LUD. VIVES, *de vriend van* ERASMUS, *in zijn leven en als merkwaardig chr. theoloog en philantroop der* 16de *eeuw*, Rot. 1853; JANSSEN, *de herv. te Brugge*, dl. 1, bl. 77, 78; SANDERUS, *Fland. illustr.* dl. 1. pag. 209. Over CASSANDER, cfr. BRANDT, *Kort verh. der Ref.* bl. 66—72, en de aang. *dissert.* over hem van Dr. ASSINK KALKOEN: verder: „*de Sermoenen van br. Cornelis*" I, 211.

[2]) In schoone trekken wordt ons zulk eene bijeenkomst in het a. w. van H. Q. JANSSEN, 1ste dl. 42 vv., geschetst: „Ons oog schouwt op

Te *Gent* was de Hervorming reeds door ERASMUS voorbereid, die er vele vrienden had, waaronder de vier UYTTENHOVEN'S. Dáár schreef GUIDO DE BRES [1]),

een legerkamp. Duizenden zijn toegestroomd van alom, voorzien van geweeren, lange zinkroers, bussen, zwijnssprieten, pistoletten en ander wapentuig. Een ruime vierkante plaats is afgeschoten ter godsdienstoefening. Van alle zijden omringd met de wagens en karren, die de vurige ijveraars hebben aangevoerd, gelijkt zij eene vesting. In dien wagenmuur zijn openingen gelaten, en deze poorten worden bewaakt door voetknechten en ruiters. Uitgebrachte schildwachten bezetten alle toegangen in den omtrek en wijzen den aankomenden den weg naar de verschanste bidplaats. Ginds staan de kramers achter hunne bookstallen, waarop bijbels, psalmbundels, leerboeken over de stellingen van CALVYN en strijdschriften tegen de Roomsche Kerk te koop liggen. Zie, dáár verschijnt de leeraar op het predikveld! Een stoet van gewapende ruiters geleidt hem naar de verhevenheid, vanwaar hij 't woord zal voeren. Eerbiedige stilte vervangt nu het volksgedruisch. Eerst ontlasten zich de volle gemoederen in het heilig psalmgezang. Dan rijst een krachtig gebed ten hemel, en openen zich te schriften. En straks vloeit de predicatie als een bergstroom van des dienaars lippen, en ijvert hij tegen den geestelijken staat, tegen de zeven sacramenten, tegen mis en bedevaart, tegen aflaat en werkheiligheid, waarschuwende voor bijgeloof, vermanende tot ootmoed voor God, in geloof aan den éénigen Hoogepriester, die met éóne offerhande in eeuwigheid volmaakt heeft degenen, die geheiligd worden. Zie verder: *Hist. de Bruges*, *Bruges*. 1850.

[1]) GUIDO DE BRES was in verschillende gemeenten van *België* werkzaam: te *Ryssel*, *Gent*, *Doornik*, en *Valenciennes*; waar hij den 31sten Mei 1567 den marteldood met den juichenden moed van eenen martelaar des eersten christendoms onderging. Cfr. over hem TER HAAR, t. a. p. dl. II bl. 167, en GROEN VAN PRINSTERER, *handb. der Gesch.* bladz. 134, over zijne „*belijdenis des geloofs*, *ghemaakt met een ghemeen accoort door de geloovigen*, *die in de Nederlanden overal verstrooid zijn*," cfr. J. J. VAN TOORENENBERGEN in zijn belangrijk geschrift daarover: en de oorspronkelijk door den predikant TRIP VAN

de steller der Nederlandsche Geloofsbelijdenis, zijn werkje *„de staf des geloofs;"* dáár predikten PIETER DE RIJCKE [1]), PETRUS BRULIUS, JAN MICHÆUS, NICASEN VAN DER SCHUERE, JACOB CARPENTIER, en, die vóór allen verdiende genoemd te worden, FRANÇOIS DU JON [2]), HERMAN MODET, ADRIANUS SARAVIA, JACOB LEROY, PETRUS HAEGEMAN, JAN VAN CROMBRUGGEN, PETRUS DATHENUS [3]) en anderen. De gemeente nam dan ook in die mate toe, dat de volkrijke stad eerlang geheel voor de hervorming scheen te zullen gewonnen zijn. Even als te *Brugge*, streed ook hier de gemeente, niettegenstaande de tegenwerking en vervolging van staatswege; niet altoos in stilte, maar bij deze of geene gelegenheid gaf zij haar aanwezig zijn op zeer gevoelige wijze te kennen, en toen de *Gentsche Pacificatie* geteekend was, waarvan het 5de artikel dus luidde: „Opdat onder

---

ZOUTELAND in het licht gegevene confessie; ook TER HAAR, t. a. p. dl. 2, bl. 216.

[1]) Cffr. over hem: TE WATER, *hist. der Herv. Kerke te Gent.* bl. 271—289; VAN METEREN, *Ned. Hist.*, 5de boek fol., 87 d. en 18de boek, fol. 350 di. en verder de *Gentsche Geschiedenissen*, tom. 1, bl. 39. 40, 41 en v. v.

[2]) Deze uitstekende geleerde verdiende wel dat wij wat langer bij hem stil stonden, maar, daar de plaats ons hier ontbreekt, melden wij slechts van hem, dat hij een buitengewoon grooten invloed op de Herv. in *België* heeft uitgeoefend: te *Antwerpen* en in het *Limburgsche* predikte hij herhaalde malen, met veel vrucht. Verg. over hem: de dissert. van Dr. REITSMA, Gr. 1864, en TER HAAR, t. a. p. dl. 2, bl. 119 en 112.

[3]) Zie par. 4.

tusschen niemant ligtelijk en stae tot eenige begrijpe, captie of perijkel, zullen alle de Plakkaeten op het stuk van Ketterijë uitgegeven, mitsgaders de Crimineele Ordonnantiën van den *Hertog* van ALVA in het gevolg en executie van dien, opgeschort worden, totdat bij de *Generaele Staeten* anders daarop geordonneert zij, wel verstaende dat er geen schandael gebeure, gelijk gezeit is," had de gemeente nog eenigen tijd van rust en bloei [1]).

Te *Leuven*, *Mechelen*, en *Brussel* daarentegen, maakte de Hervorming veel mindere vorderingen [2]). En toch

---

[1]) Zie TE WATER, a. w. bl. 21 etc. KERVIJN, de VOLKAERTSBEKE: Verslag van 't magistraet van *Gent* wegens de godsd. beroerten aldaer van 30 Junij 1566 tot 30 April 1567. *Gentsch. Gesch.* tom 1. bl. 2, 58—61, 94 etc. *Burgundii*, *Hist. Belgica*, Lib. III, pag. 292, en PRUDENS VAN DUYSE: *Tableau de l'époque des troubles religieux à Gand, du 18 Août. 1566 au 7 Mai 1567.* TE WATER zegt t. a. p. bl. 4 „Tegen alle barbaersche verdrukkingen groeide Godts kerke te *Gent* sterk op in getal van Godtsvruchtige belijders der Heilige Waerheit, niet alleen onder het gemeene en geringe volk, maer ook onder de zoogenoemde geestelijken, en zelfs onder de aenzienlijke geslachten en hoog-adelijke stammen.

[2]) Dit neemt niet weg dat er toch gemeenten waren die ons bekend zijn, die van *Brussel* onder den naam van „*Le Soleil ou La Roche*", *Leuven*, „*La Leuve ou la Cerisée*", *Mechelen* „*la Meule*". Ook de andere gemeenten hadden aangenomen namen: *Antwerpen* heette „*la Vigne*", *Arras* „*la Pensée*", *Audenaerden* „*la Fleur de Lys ou la Giroflée*", *Doornick* „*la Palme*", *Gent* „*le Glaive*", *Valenciennes* „*l'Aigle*", *Werwick* „*la Pierre du Coin*". Zie de naamlijst, die de Hoogl. KIST in zijn *Arch.* geeft, waar hij nog meerdere gemeenten noemt. Dl. XX, bl. 209.

zegt ERASMUS van *Brussel*, dat deze stad na den dood der eerste martelaren zich veel meer dan vroeger, voor de Hervorming begon te verklaren. De magistraat van *Brussel* bestond nog in de jaren 1581—1585 uit de volgende mannen, die door CAFMEJER [1]) gezegd worden tot de Calvinisten behoord te hebben: HENRI DE BLOEIJERE, burgemeester; B. VAN DER HAEGHEN, J. VAN DEN EYNDE, AD. EYNATTEN, A. VAN DER HERT, CHR. DE FOURNEAU (CRUYKENBURG), LIEDETERKE, GINDERTALEN, J. OPTENBERG, L. VAN EYNATTEN, SAILLY, T. SAERTS, BEYDALS, P. REUSENS, C. VERHASSELT, H. VAN DER BORCHT, T. GHITEETS, ADRIEN VAN DER ELST, N. RENTIERS, C. TRILLO, VAN ZELE, VAN DEN BOSCH, VAN DER HEIJDEN, VAN DER ZYPEN, J. LENIERS, HUYBRECHT, DE DOBBELEER, A. DE COSTER, MEYNENS, T. SERARNTS, VAN CAELEWIJK, J. NICOLAY, D. VAN BOMBERGHEN, H. REYMANS, P. DE PRIL, MUISHOND, SWEERTS, C. VAN BOMBERGHEN, CONINKX. Buitendien „verkondigde tot *Brussel* JOHANNES FLORIANUS, neffens twaelf andere Predikanten opentlick het Euangely, ter tijds toe dat deselve haer uyt hongersnoot in handen van den prins van *Parma* heeft moeten overgeven" [2]).

---

[1]) In zijn „*Histoire du Saint Sacrement.*"

[2]) Zie: *Historie der vrome martelaren*, (uitg. *Dordrecht* 1659), fol. 500. a.

Weinigbeteekenend was de voortgang der Hervorming in de Zuidelijkste provinciën van *België*, in het graafschap *Namen*, het hertogdom *Luxemburg*, en het land van *Luik* [1]). Alleen in het land van *Artois* en van *Henegouwen* was het beter gesteld en vielen er eenige martelaren om de belijdenis huns geloofs [2]).

Te *Valenciennes* [3]) bloeide de Hervorming zelfs zeer sterk van 1560—1567: hier vielen, onder vele anderen, GILLOT VIVIER en de weduwe van JACOB DE CLERCK, GUIDO DE BRÈS en PEREGRIN LA GRANGE, en hoezeer de Hervorming hier tot den volksgeest was doorgedrongen, blijkt uit de bevrijding van PHILIPPE MAILLARD en SIMON FAVEAU, door de tusschenkomst der menigte, toen dezen reeds tot den vuurdood gedoemd, op den brandstapel stonden. Ook te *Dour* maakte de Hervorming snelle vorderingen en kon twee eeuwen lang niet uitgeroeid worden [4]).

Wij laten hier nog de namen van eenige hervormde gemeenten met die van hare voorgangers volgen.

---

[1]) Zie FERD. HENAU *coup d'oeil sur l'Histoire monétaire du pays de Liège*, geplaatst in de *Messager des sciences historiques de Belgique*, 1844. 3. Liv.

[2]) MONTIJN, t. a. p. dl. II; bl. 190. Cfr. verder: CH. RAHL, *l'Eglise de Liège et la révolution*, sec. édit. Brux. 1864 en dezelfde Schr.: *L'inq. et la réforme en Belgique*, 1857.

[3]) SIRADA, *de bel. belg.* tom I, pag. 199.

[4]) Zie AL. PINCHART, *Messager des sc. hist. de Belg.* 1848.

Dixmude met haren leeraar VAN OOST.

Dunkerque. . . . . ARNOULD.

Berg-St. Winok . . . . . LOUIS JENWEG.

L'Ecluse . . . . . JEAN ARSERIUS.

Dam . . . . . JACQUES ORPHANUS.

Menin . . . . . FRANÇOIS ALGOET.

Messines . . . . . JACQUES BUZERE.

Wingene . . . . . JEAN VAN NOODHOUT.

Oostkerke . . . . . JEAN DELABARRE.

Eecloo . . . . . ROBERT.

Oudenbourg . . . . . HUBERT BUSSIER.

Blankenberghe . . . . . JOSSE SATTENS.

Lissenberghe . . . . . NICOLAS BORLUUT.

Ronsele . . . . . JEAN DEMOOR.

Vaessenaere . . . . . JEAN MARCH.

Meetkerke. . . . . JEAN BUF.

Honbeeke . . . . . FRANÇOIS COSGIR.

Ostende . . . . . NICOLAS PLATVOET.

Zele. . . . . PASQUIER BAES.

Werwik . . . . . GILLES LICHTVELD.

Bassevelde. . . . . ADRIEN DE SCHUETERE.

Everghem . . . . . ZOETAERT.

Aendijk. . . . . JEAN D'ANTEN.

Lessines . . . . . JEAN MAY DE FURNES.

Slendeghem . . . . . MARTIN SMETIUS.

Oostwijk . . . . . DANIEL VAUTE.

Watervliet met haren leeraar CHRÉTIEN PARADYS.
Bokel . . . . . PIERRE DE GRUUTERE.
Lembecq . . . . . JOSSE VAN NEST.
Meerzeele . . . . . FRANÇOIS SPIEGEL.
Hansbeke . . . . . VINCENT DE POEKERE.
Coosdynkel . . . . . BALTHAZAR DE TIL.
Comines . . . . . PIERRE HAZARD.
Langemarke . . . . . CHARLES DE VILLE.
Zomerghem . . . . . JACQUES KEYSER [1]).

Doch er is meer, dan het groot aantal Hervormde gemeenten, die in betrekkelijk korten tijd in het hart van het Katholieke *België* zich vormden, wat van den snellen voortgang getuigt, dien de Hervorming in dit land heeft gemaakt.

Teregt heeft men in het begin der vrije prediking het groote en beslissende aanvangspunt gevonden in de geschiedenis, dat aan de Godsdienstige beweging, welke gelijkelijk in het Zuiden en Noorden van *Nederland* was ontstaan, het karakter eener doortastende

---

[1]) Zie „*Catalogue des pasteurs belges, donné par le moine* JEAN BALLIN CLERMARETZ," welk geschrift op de stedelijke bib. te *Brussel* bewaard wordt, en waarin de schrijver nog meer plaatsen noemt, doch over welke plaatsen twijfel bestaat; de naauwkeurigheid der opgave van deze plaatsen wordt echter door de meeste schrijvers erkend, onder anderen door den schr. van *le protest. belge.*

omwenteling leende; dat, door den beeldstorm gevolgd, den tachtigjarigen krijg met al zijne gevolgen na zich sleepte, en eerst in den *Munsterschen vrede* zijne voor het Noorden zoo gelukkige oplossing vond. Doch zouden wij dan voorbijzien, dat juist die vrije prediking in *België* is aangevangen; of onopgemerkt laten, welk een weêrklank zij ook dáár bij het volk heeft gevonden; hoe verbazend groot de toevloed van hoorders was, waarvan de *Hagepredikers* zich omringd zagen, ten bewijze hoe veler ooren en harten zich ontsloten voor hetgeen zij den volke hadden te verkondigen? Trad HERMAN MODET, toen hij in 1566 bij *Oudenaerde* de eerste Hagepreêk hield, voor zeven duizend hoorders op [1]), dat aantal vinden wij elders nog overtroffen of schier verdubbeld. Tot staving hiervan laten wij hier eene plaats uit den Spaanschen geschiedschrijver STRADA volgen, wiens geloofwaardigheid op dit punt allerminst betwijfeld zal kunnen worden. Hij zegt dat het volk in zoo groote mate tot de prediking stroomde, dat er uit steden en dorpen in de buurt van *Doornik* soms meer dan acht duizend man vergaderd was; dat er in de nabijheid van *Antwerpen* den eenen dag dertien duizend en den anderen dag veer-

---

[1]) Zie *Gentsche Gesch.* tom. I, bl. 16—18 en TE WATER t. a. p. *bijlagen.*

tien duizend en wel eens zestien duizend te zamen waren; eindelijk, toen men al meer dorst te wagen, dat bij *Valenciennes* en op de grenzen van *Vlaanderen* en op andere plaatsen er getrouwd en gedoopt werd in de open lucht, en dat zij om dit in zekerheid te kunnen verrigten, gewapend zich vereenigden [1]).

Wij gewaagden reeds vroeger er van, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk het belijdenisschrift, dat bij haar gedurende een geruimen tijd eene zoo welverdiende achting en eere heeft genoten, uit *België* heeft ontvangen. Gelijk de *Confessio belgica* door den vromen GUIDO DE BRES dáár is opgesteld, zoo heeft zij dáár ook, na op de Synode te *Antwerpen* in den jare 1566 herzien en bekrachtigd te zijn, als uitdrukking des gemeenschappelijken geloofs, die wijding en bestemming

---

[1]) „Cum ad hosce novi Euangelii praecones audiendos tanta vicanorum praecipuè paganorumque, dein oppidanorum etiam multitudo, aviditate incredibili convolaret; ut semel in agro Tornacensi facile superaverint octo hominum millia; frequentiore adhuc concione prope Insulas confluxerint, ad Antverpiam vero una die tredecim, altera quatuordecim, neque post multo sexdecim millia excesserint: cum denique grassante licentia, multis in locis, præsertim apud Valencenam, atque in Flandriae limite, matrimonia in campis celebrarentur, infantesque baptismo lustrarentur calviniano ritu: idque ut tuto peragerent, ad hosce conventus armati ac minitabundi convenirent ..... unde populis tantus concionum audiendarum subito injectus ardor, ut neque ullo respectu legum contineri possent, quin relictis oppidis raptim in agros ad hujusmodi coetus cum parvis liberis viri mulieresque properarent. STRADA, *de bel. Belg.* dl. I, p. 199. etc.

verkregen, welke zij langer dan twee eeuwen behouden heeft [1]). En vóór dat in *Noord-Nederland* nog daaraan kon worden gedacht, zien wij in *België* met vrucht de eerste pogingen ondernomen, om aan de jeugdige kerk, die nog in den staat harer wording was, een welgevestigd bestaan voor de toekomst te verzekeren.

Vierde *eindelijk* het ontzette *Leiden* zijnen schoonsten triumf, in de stichting zijner beroemde *Hoogeschool*, welke voornamentlijk ten doel had het Palladium der pas veroverde godsdienstvrijheid te bewaren, ook hierin beloofde *België* niet achterlijk te zullen blijven, daar reeds weinige jaren later eene *leerschool*, tot opleiding van toekomstige evangelie-predikers, te *Gent* werd opgerigt, waaraan de met roem bekende LAMBERTUS DANEAU zijne gaven en krachten kwam wijden, en welke zich, bij het toenemend getal harer kweekelingen, in het vooruitzigt van eenen toenemenden bloei mogt verheugen. Helaas! ook deze inrigting, welke zoo veel voor de toekomst had kunnen opleveren, is bij de overgave der stad aan PARMA te gronde gegaan [2])

---

1) Verg. hierover het bovenaangehaald geschrift van den heer J. J. VAN TOORENENBERGEN.

2) „In de zuidelijke gewesten was, bij het, na de Gentsche bevrediging van 1576, toenemende getal van nieuwe, vooral Vlaamsche gemeenten, groot gebrek aan predikanten, en dat deed de Provinciale

Plaatsen wij dit alles vereenigd voor onzen geest, en keeren wij dan terug tot de beantwoording der vraag, welke wij aan het hoofd dezer afdeeling stelden: „Liet het zich verwachten, dat de Hervorming in *België* zoo ras weder zoude ondergaan?" dan kan het antwoord op deze vraag te geven, naauwelijks anders dan ontkennend zijn. Toch valt den opmerkzamen beschouwer der geschiedenis, waar hij aan den snellen voortgang der Hervorming in *België* zijne aandacht wijdt, aanstonds een verschijnsel in het oog, dat voor hare eindelijke zegepraal van min gunstige voorbeduidenis mogt heeten. Welke gelukkige vorderingen de zaak der Hervorming ook in vele oorden, bij name in de beide *Vlaanderen* gemaakt had, zij was en bleef hier van het begin tot het einde, even als in *Frankrijk*, veel meer *sporadisch* verspreid. Slechts in weinige

---

Synode der Vlaamsche kerken den 8sten Maart 1581 het besluit nemen om kweekscholen tot opleiding van toekomstige leeraren tot stand te brengen. Tot zulk eene school werd dan ook een Roomsch seminarie te *Gent* ten jare 1578 hervormd. De eerste Hoogleeraar „in de leeringe van CALVYN" was dáár JOHANNES KIMEDONCK die in den grooten Refter der Karmeliten eene inwijdingsrede hield, tot lof der Theologie." Hoe kort deze school, die bij de verovering der stad door PARMA in 1584 te niet gegaan is, moge bestaan hebben, zij heeft desniettemin der Hervorming groote diensten bewezen. Onder anderen heeft zij den beroemden LAMBERTUS DANAEUS, uit *Leiden* derwaarts gekomen, onder hare Hoogleeraren, en vele mannen van naam onder hare kweekelingen mogen tellen". Dr. C. G. MONTIJN, t. a. pl. dl. IV, bl. 366.

steden of dorpen vermogt zij zulk eene geheele omzetting in den volksgeest teweeg te brengen, gelijk dat in *Noord-Nederland* op vele plaatsen als met den vinger valt aan te wijzen. Tegen de openbaring van den Hervormingsgeest staan hier veel sterker uitingen van gehechtheid aan de Moederkerk, van gloeijenden ketterhaat, van slaafsche onderwerping aan het gezag der geestelijkheid over. Hier mogt het uitgestrooide zaad al goede vruchten beloven en dragen dertig of zestig voud — elders verstikte het geheel of verstoof het als op den wind. Geheele akkers zagen wij braak liggen, geheele gewesten hadden wij voor oogen, waar de Hervorming volstrekt geene wortels wilde schieten. Dit moest wel, zoodra het tot eene verklaarde scheuring of botsing kwam, van heillooze terugwerking zijn. Zóó vinden wij in de geschiedenis van de uitbreiding der Hervorming zelve *iets*, wat vereenigd met andere, veel krachtiger werkende oorzaken, tot hare ontbinding of vernietiging zou kunnen leiden. Ook dit staat in een naauw verband met de verschillende bestanddeelen, waaruit de Belgische natie als volk was zaâm gevoegd, en dit leidt ons tot de beschouwing eener andere niet minder gewigtige vraag, waaraan wij eene nieuwe afdeeling willen wijden.

§ 2.

In hoeverre kan de ondergang der Hervorming in België uit het volkskarakter verklaard worden?

Hier is het de plaats om deze vraag, waarvan wij reeds in de inleiding gewaagden, te beantwoorden.

Even als de onsterfelijke VAN HEUSDE, wiens echte discipelen zij ook daarin toonden te zijn, wilden de Hoogleeraren KIST en ROYAARDS, tot verklaring der gebeurtenissen, inzonderheid de aandacht op het onderscheiden karakter der volken hebben geslagen. Van daar uitgaande hebben zij ook de stelling geuit, en er zeer sterk op gedrukt, dat de Hervorming van zuiver *Germaanschen* oorsprong is, en dat zij schier uitsluitend bij de volken van dien stam, voor goed gevestigd, is tot stand gekomen.

Wij nemen gaarne deze stelling als de onze

over, indien zij met zekere beperking wordt opgevat, of ook, indien men op zijne hoede blijft, om niet meer daaruit te willen afleiden, dan uit de geschiedenis zelve ten volle bewijsbaar is. Het is namelijk ook hunne aandacht niet ontgaan, wat de opmerkzaamheid van elken beoefenaar der Kerkgeschiedenis moet naar zich trekken, dat de bedoelingen en beginselen, waarvan de Hervorming uitgegaan is, en de verschillende bestanddeelen, uit welke zij is zamengesteld, zich veel vroeger in het *Latijnsche Europa*, in *Frankrijk* en zelfs in *Italië*, vertoond hebben, dan zulks in het *Germaansche* het geval is.

De belangrijke pogingen, aangewend reeds door CLAUDIUS, aartsbisschop van *Turijn*, en AGOBARD, aartsbisschop van *Lyon*, in de negende eeuw; de veelal fanatieke, maar niettemin reformatorische, sekten der *Catharen*, *Petrobruisianen*, *Henricianen* en andere, in *Italië* en *Frankrijk*, der elfde en twaalfde eeuw; hetgeen door ARNOLD VAN BRESCIA, in de laatstgenoemde eeuw, zelfs te *Rome* werd ten uitvoer gebragt; de opkomst der *Waldensen* in zuidelijk *Frankrijk* en *Italië*, in de dertiende eeuw; vooral de bloei der *Scholastieke* en de beginselen der *Mystieke Godgeleerdheid*, welke, in dezelfde tijden, voornamentlijk in *Frankrijk* haren hoofdzetel hadden; deze en andere verschijnselen vertoonden zich in *Latijnsch Europa*, vóór dat er schier nog iets dergelijks

in het *Germaansche* had plaats gehad. Zij waren als het voorspel van hetgeen dáár, eerst later, voornamelijk sedert de veertiende eeuw, door middel van een' GEERT GROETE, WICLEF, HUSS, WESSEL GANSFORT en anderen, te voorschijn trad [1]).

Naar onze bescheidene meening dan, kan men ook in dezen te veel gewigt en waarde aan het *Germaansche* volkskarakter toekennen of hechten. Altijd blijft het uiterst moeijelijk omtrent het eigenaardige van het volkskarakter eene algemeen geldende uitspraak te doen [2]), daar men bij de toepassing bevindt dat, schier op elke bladzijde der geschiedenis, maar al te vele uitzonderingen zich voordoen; maar in elk geval kan de bedenking, die men hieruit zou vermeenen te mogen ontleenen, te minder wegen, aangezien de *Germaansche* oorsprong zoowel ten aanzien van *België*, als van *Noord-Nederland*, kan gehandhaafd worden.

Niet zelden wordt het karakter van den *Belg* als wuft en ligtzinnig voorgesteld, als niet vrij van zekere opgewondenheid en onstandvastigheid aan meer zuide-

---

[1]) Zie: *Archief voor Kerk. Gesch.* dl. XII, bl. 161 (*de Germaansche oorsprong der Kerkhervorming*).

[2]) Het gaat er wel eens mede zoo als met de opinies over den vermoedelijken schrijver van het boekje „*de imitatione Christi*". Men heeft daarin gemeend het nuchtere *Hollandsche* volkskarakter weder te vinden, dat zich zelfs in de *Mystiek* niet verloochend heeft, en Prof. RENAN beweert juist dat het werk van *Italiaansche* origine is.

lijke gewesten eigen, volgens welke bewering dan dat karakter, wel is waar, zeer geschikt was om de Hervorming gretig aan te nemen en aan te hangen, maar kort daarop haar weêr even gemakkelijk prijs te geven en van haar afvallig te worden [1]).

Deze bewering bewijst niets anders dan gebrek aan kennis met het karakter van den *Belg;* want, niet alleen heeft hij met den oorsprong en den aard van het *Spaansche* volkskarakter, dat, hoe hartstogtelijk, aan onderdrukking was gewoon geworden, nooit iets gemeen gehad [2]), maar altoos heeft hij een afkeer van

---

[1]) Zóó hoort men b. v. wel eens spreken over het berouw, dat de *Belgen* tegenwoordig hebben, dat zij van *Noord-Nederland* in 1831 gescheiden geworden zijn. Men moet echter niet te veel waarde aan dit gezegde hechten, daar iemand die wat langer in *België* vertoeft, dan eenige dagen, weldra de overtuiging hebben zal, dat de inwoners van dat land hoogst tevreden met hunnen tegenwoordigen toestand zijn.

[2]) Door de volgende woorden wordt het kenmerkende onderscheid van het Belgische met het Spaansche karakter aangetoond: „La *Belgique* et *l'Espagne* étaient deux nations non seulement étrangères l'une à l'autre, mais de plus profondément antipathiques. En *Espagne* le gouvernement était absolu; en *Belgique* il était démocratique; là, le pouvoir s'appuyait sur le zèle de la foi, sur la terreur inspirée par un sombre fanatisme; ici, il devait chercher sa force dans l'amour de la nation; là, on voyait un peuple silencieux, vêtu de noir et de brun, qui n'aimait que la guerre et l'aimait sanglante; ici, de bruyantes communes, où s'agitaient des populations remuantes et actives, des ports, où venaient s'entasser les richesses du monde entier. Le seul trait commun aux deux peuples était une indomptable fierté; les fils des *Goths* et les *Belges* étaient deux races également altières." THÉODORE JUSTE, *Hist. de Belgique.*

dwingelandij en een aangeboren zucht naar vrijheid gehad, en daarin van eene standvastigheid doen blijken, welke aan KAREL V de woorden in den mond gaf: „er is geen volk dat, als het met liefde geregeerd wordt, den naam van slavernij meer verfoeit dan dit" [1]).

Men spreekt van wuftheid en onstandvastigheid, als het gevolg eener ras voorbijgaande opgewondenheid, maar kan dit van *België* en van zijne martelaars ten tijde der Reformatie gelden? Neen, nogmaals zeggen wij neen! uit volle overtuiging. Het getuigenis, door het bloed van zoovelen bevestigd, staat daar, hoe vele *Belgen*, uit waarachtige overtuiging en niet uit valsche geestdrift den dood blijmoedig zijn tegengegaan. Men denke slechts aan OGUIER, die zich met zijne vrouw en twee kinderen liet ter dood brengen [2]), en aan GUIDO DE BRES, die naar de straf-

---

[1]) „Nulli sunt populi (modo paterne habeantur), qui servitutis nomen magis execrentur." STRADA, t. a. p. dl. I, bl. 283. Deze schrijver zeide het, van hen sprekende: „in libertate propugnanda calescunt plus satis," pag. 26. Ook JAN VAN HOUTHEM sprak het op het concilie van *Brabant* uit: „Le *Belge*, naturellement généreux, sait mépriser la vie; mais, si on veut le traiter en esclave, il est prompt à se raidir et à se soulever."

[2]) Te *Rijssel* werd OGUIER met zijne vrouw en twee zonen gevangen; de vrouw liet zich eerst tot herroeping overhalen, maar toen haar zoon haar toesprak: „Ach moeder, wat hebt gij gedaan? Hebt gij den Zoon Gods, die u vrijgekocht heeft, verloochend? Helaas, wat heeft Hij gedaan, dat gij Hem zoo hebt onteerd en verongelijkt?" toen beleed zij haren val met hecte tranen en zeide tot de monniken: „ik wil mijne

plaats gaande den dag van zijn sterven als een feestdag begroette. Wil men in de juichtaal, die hij deed hooren, de taal der opgewondenheid en dweepzucht vernemen; men erkenne voor het minst, dat zij met eene standvastigheid is gepaard gegaan, welke proef hield tot in het gezigt van den dood, en dat de edele martelaar, na aan zijne geloofsovertuiging tot den einde toe getrouw te zijn gebleven, in zijn sterven eenen geloofsmoed geopenbaard heeft, die met dien van eenen STEPHANUS en de voortreffelijkste martelaren des eersten Christendoms verdiende vergeleken te worden [1].

Onder de tallooze voorbeelden noemen wij slechts deze twee, en gerust durven wij het van dit land zeg-

---

eerste belijdenis onderteekenen; is 't niet met inkt, dan met mijn bloed!" Zij liet zich daarna evenmin door beloften als bedreigingen terugtrekken en werd, als het slagtoffer harer volharding, verbrand. *Le protest. Belge*, pag. 68.

[1]) Naar de strafplaats geleid wordende rigtte hij de volgende toespraak tot zijne medegevangenen: „Heden sterf ik voor den naam van Gods Zoon. Gode zij dank! Ik ben zeer verblijd. Nooit had ik gedacht dat God mij die eere zou aandoen. Van oogenblik tot oogenblik word ik bekrachtigd, en mijn hart springt op van vreugde in mijn binnenste. De dood is niets. ô Hoe zalig zijn de dooden, die in den Heere sterven! Het is als of mijn geest vleugelen heeft om zich ten hemel te verheffen". „Men noeme" schrijft de Hoogl. TER HAAR, na de mededeeling dezer woorden, t. a. p. dl. II, bl. 167, „dit vrij de taal eener opgewondenheid welke voor het koelwikkend verstand naauwelijks van dweepzucht is vrij te pleiten; men zal toch hierin noch de zegevierende kracht zijns geloofs, noch de zuiverheid der beginselen kunnen miskennen, waardoor hij gedurende zijn leven was bestuurd geworden".

gen: Onder het dreigendst levensgevaar en met eenen moed, die aan het ongeloofelijke grenst, hebben zij der waarheid getuigenis gegeven, en duizenden, die er van lieverlede toe voorbereid waren, bewogen om haar zonder schroom te belijden [1]).

Wij erkennen nogtans, dat *België* van wege zijne ligging niet mindere gemeenschap en verwantschap met *Frankrijk* dan met *Duitschland* heeft en dat het daarom niet moeijelijk valt eigenaardigheden, aan het fransche volkskarakter eigen, in het *Belgische* weder te vinden. Maar ook de beschuldiging, hoe dikwijls ook geuit, als zoude de ondergang der Hervorming in dat land geheel of grootendeels uit de wuftheid van het volkskarakter te verklaren zijn, meenen wij als onhoudbaar te moeten afwijzen. Heeft ook *Frankrijk* niet even als *België* en *Noord-Nederland* zijne standvastige helden des geloofs gehad? Wie de *Parijsche* Bloedbruiloft en namen, zooals die van DIANA DE POITIERS en CATHARINA DE MÉDICIS niet vergeet; wie zich het talrijke leger der *Huguenoten* vertegenwoordigt, met den prins VAN CONDÉ en den edelen COLIGNY aan hun hoofd; wie aan zoovele proeven van volharding denkt, niet enkel in de dagen der Hervorming, maar ook later bij de opheffing van het edict van *Nantes* gegeven, hij zal —

---

[1]) MONTIJN, dl. II, bl. 175. vg. Zie ook TER HAAR, t. a. p.

al ziet hij de meerdere ligtzinnigheid van het Fransche volkskarakter niet voorbij — toch daarin onmogelijk òf geheel òf grootendeels de oorzaak van dien ondergang kunnen zoeken.

Zelfs ten aanzien van *Spanje*, hoewel dáár veel meer dan in andere landen, als waar het dompigst bijgeloof heerschte, de volksgeest van de Hervorming afkeerig moest worden geacht, — zelfs ten aanzien van *Spanje*, mogen wij vragen: wie waagt het te berekenen hoe geheel anders ook dáár de uitkomst zoude geweest zijn, indien er niet de verschrikkelijke auto da fé's geweest waren, indien de gruwelijke inquisitie, die reeds vóór den aanvang der Hervorming vele duizende slagtoffers had weggenomen, niet met stelselmatige wreedheid haar plan ter geheele uitroeijing en verdelging ten einde toe had kunnen vervolgen [1]).

Daarom durven wij ook de vraag stellen: indien in de landen, waar de Hervorming bleef bestaan, tot onderdrukking daarvan geschied ware, wat in *Spanje*, *Italië*, *Frankrijk* geschied is; indien ook *Noord-Neder-*

---

[1]) Zie hierover het stuk van Dr. J. P. AREND, *Philips II van Spanje*, geplaatst in de *Gids* van 1859, 2de deel.

Wij zijn het met LACRETELLE (*Hist. de France, pendant les guerres de Religion*, tom. I, pag. 224) niet eens, waar hij zegt: "Si PHILIPPE II réussit à étouffer le schisme en *Espagne*, il faut bien se garder de voir dans ce succès une preuve de l'efficacité des mesures de terreur, auxquelles il eut recours."

land, even als *België*, voor het juk van *Spanje* had moeten bukken, zou dan het karakter hebben belet, dat de roomsch-katholieke godsdienst ook dáár gaande weg de overhand verkregen hadde? Wij meenen dat met goed regt te mogen betwijfelen, en zullen later ongezochte gelegenheid vinden om nadere rekenschap van dit gevoelen te geven.

Toch zijn wij verpligt, zullen wij der waarheid hulde doen, aan de voorstanders van dit gevoelen iets toe te geven. Wij wezen reeds op de verschillende bestanddeelen, bij het *Belgische* volk aanwezig. Wij erkennen ten volle dat in *Vlaanderen* meerdere trekken van overeenkomst met het *Noordnederlandsche*, gelijk in de zoogenoemde *Waalsche* provinciën, met het *Fransche* volkskarakter worden aangetroffen. Dit verklaart ons dan ten deele waarom de Hervorming dáár zooveel meerderen opgang dan in laatstgenoemde gewesten gemaakt heeft; en in zóóverre achten wij, wat boven over den *Germaanschen* oorsprong der Hervorming is gezegd, ook hier van eenige toepassing; maar ook hier behoeven wij slechts op de Hervormingsgezinde steden *Valenciennes* en *Rijssel* en vele plaatsen in *Henegouwen* te wijzen, om het mede bevestigd te vinden, hoezeer tegen den hier toegepasten regel meer dan ééne uitzondering blijft gelden.

Bovendien lag er iets in dat verschil van land-

aard, wat afgescheiden van den minderen of meerderen zedelijken godsdienstigen ernst, daarmede verbonden, nadeelig op de Hervorming moest inwerken. Dit was de naijver, dien *Vlamingen* en *Walen* jegens elkander door alle tijden heen hebben aan den dag gelegd. Het was voor de *zuidelijkste* provinciën voldoende dat de Hervorming in de *noordelijke* gewesten aangenomen werd, om deze van hunne zijde tegen te werken. Hieruit ziet men ook weêr, dat deze provinciën eigenlijk nooit met elkander hadden moeten vereenigd worden [1]).

Wij zullen echter ook zien dat de schuld daarvan niet altoos in de provinciën zelve, of in het karakter harer bevolking gelegen heeft, maar evenzeer te wijten is aan de listen van bevelhebbers, aan de bekwaamheid van sommigen en aan de verraderij van anderen, die hun eigen land voor geld of eereposten aan den vijand en dwingeland overleverden. Onwillekeurig worden wij alzoo met onze gedachten geleid tot de beschouwing der maatregelen van dwang en geweld, die in *België* tot onderdrukking der Hervorming zijn aangewend.

---

[1]) Zie: STRADA, t. a. p. dl. I, bl. 28 en dl. II, bl. 5, 32, 33, 46, 138, 139 vv.

§ 3.

Maatregelen van dwang en geweld, die in België tot onderdrukking der Hervorming zijn aangewend.

Zoo gereedelijk als wij in het *sporadisch* karakter der Hervorming in *België*, alsmede in het verschil van landaard, waaruit de bevolking was zamengesteld, het een en ander vonden op te merken, wat ten nadeele van de zaak der Hervorming moest terugwerken, zoo weinig konden wij daarin toch de ware of eigenlijke oorzaken vinden, waaruit wij het feit, met welks beschouwing wij ons hier onledig houden, op voldoende wijze zouden vermogen te verklaren. Hier eerst zijn wij alzoo tot het eigenlijke punt genaderd, waar die beschouwing een aanvang neemt. Wij kunnen hierbij *uitwendige* en *inwendige* oorzaken onderscheiden,

welke deels *buiten*, deels *in* het karakter der Hervorming zelve liggen, zoo als zich dit in *België* ontwikkeld heeft, maar zullen, om een helder historisch overzigt zooveel mogelijk te bevorderen; eerst de aandacht onzer lezers vestigen op de *maatregelen van dwang en geweld*, die in *België* tot onderdrukking der Hervorming zijn aangewend; dan op het *verkeerde*, dat in den boezem der Hervorming zelve is ontstaan en dien ondergang bevorderd heeft, eindelijk op den *zamenloop van gebeurtenissen*, welke het werk der slooping en vernietiging hebben voltooid.

Is het streelend voor het gevoel van den Protestant de Hervorming in *België* in haren snellen voortgang te volgen, niet anders dan met diepen weemoed en een bloedend hart kan hij in de geschiedenis nagaan, welke en hoevele maatregelen van dwang en geweld er genomen zijn, om dien voortgang te belemmeren; om, hetgeen pas gelukkig scheen tot stand gekomen, met wortel en tak weder uit te roeijen en te vernietigen. Bij de voorstelling daarvan gevoelt men zich tot den smartelijken uitroep bedwongen: Voorwaar! had *België*, wat de voorbereiding der Hervorming betrof, veel boven andere landen vooruit, weinige landen zullen er zijn aan te wijzen, waar het vuur der vervolging vreesselijker heeft gewoed, waar het pas gevestigd en ontluikend geloof eene zwaardere beproe-

ving had door te staan. Zonder daarom iets in het geringste af te dingen op den standvastigen geloofsmoed door *Noord-Nederland* betoond; zonder voorbij te zien dat de vreesselijke bloedplakkaten, voor beide landen, onder denzelfden schepter vereenigd, van gelijke doodelijke strekking geweest zijn; en dat in beide landen het edelste martelaars-bloed bij volle stroomen heeft gevloeid; zoo meenen wij toch, zonder het verwijt van eenzijdigheid op ons te laden, het als onze overtuiging te mogen uitspreken, dat *België* den hevigsten en zwaarsten strijd te verduren heeft gehad, en dat daarom hier ook de vervolging te heilloozer in hare uitwerkselen noodwendig zijn moest.

Tot staving van deze bewering laten wij hier al aanstonds de opmerking voorafgaan, dat de zetel van het bewind, 't welk met ijzeren hand jaren lang zóó zwaar op de *Nederlanden* gedrukt heeft, in het hart van *België* was gevestigd; gelijk dáár ook al de kracht, die het Katholicisme tegenover het opkomen der Hervorming kon doen gelden, als in een middelpunt zich vereenigd had. Te *Brussel* was het Hof, te *Leuven* de Hoogeschool, te *Mechelen* de aartsbisschoppelijke stoel gevestigd, die als drie vereende magten niet ophielden het opkomen der Hervorming te bestrijden en te beletten. Te *Brussel* had de Landvoogdesse, eene MARGARETHA VAN PARMA, een GRANVELLE, een ALVA

hun verblijf. Men wende hierbij den blik naar het Noorden en denke aan *Holland* en *Zeeland*, *Gelderland* en *Groningen*, onder het stadhouderlijk bewind van WILLEM VAN ORANJE, JOHAN VAN NASSAU en ARENBERG geplaatst. Te *Brussel* werden de bloedplakkaten het eerst afgelezen en uitgevaardigd, en wat was natuurlijker dan dat zij dáár en in de naastomliggende plaatsen en gewesten ook met de meeste gestrengheid werden toegepast?

Reeds op den 8sten Mei van het jaar 1521, werd er een plakkaat uitgevaardigd tegen de begunstigers der nieuwe leer en voornamentlijk tegen LUTHER, omdat het niet onbekend was dat de schriften van dezen in de *Nederlanden* algemeen gelezen werden. Alle overtreders zouden „aengetast worden in lijf en goederen" [1]).

---

1) LUTHER werd in dit plakkaat voorgesteld „als een duivel onder gedaente van den mensche, bedekt met den habyte van eenen religieus, om soovele te beter ende te lichtelijker ter eeuwiger doodt ende verdoemenisse te brengen 't menschelijke geslacht." Aan ieder werd verboden „te koopen, verkoopen, houden, lesen, schrijven, prenten of doen schrijven ofte defenderen eenige van de boeken ofte opiniën des voorseiden LUTHERS, hetzij in overlandscher, Latijnsche of Vlaemscher talen, sowel van dengenen die bij onsen heiligen Vader den Paus zijn gecomdemneert als alle andere, alrede gemaekt, ofte die naermaels mochten gemaekt worden bij denselven LUTHER, synen discipelen en fauteurs." Zie BRANDT, t. a. p. dl. II; *Placcaetboek van Vlaanderen*; BOR, *Ned. Oorel.*, bl. 5 v.v. M. C. DE LAROIÈRE, *Caractère des édits de Ch.* Zie in zijn werk: „*hist. des troubles rel. au* XVIme *siècle*, p. 60 et s.s.

Den 17den Julij, 1526, den 16den October 1529, den 7den October 1531, volgden niet minder strenge plakkaten, totdat den 29sten April 1550, het beruchte edict verscheen, dat al de overige in gruwzaamheid overtrof [1]).

Gaarne erkennen wij dat, onder het bestuur van MARGARETHA van *Oostenrijk* en de Landvoogdes MARIA, de eerste plakkaten niet overal in *België* met gelijke gestrengheid zijn ten uitvoer gelegd, en hieruit laat het zich verklaren, dat de Hervorming zóó magtig en met zooveel snelheid om zich greep. Maar ook hierin waren sommige *noordelijke* gewesten, als verwijderd van den zetel des bestuurs, verre boven de *zuidelijke* bevoorregt. Bezwaarlijk zal men ons in *België* éénc plaats

---

[1]) *L'ordonnance et edict de L'empereur Charles le Quint, renouvellé au mois dapuril* 1550, *pour l'extirpation des sectes et erreurs pullulez contre nostrę saincte foy catholicque*, *Louvain*, SERV. SASSENUS.

„Niemant mogt" zoo luidde dit plakkaat, „in syn huysen houden of gedogen gehouden te worden eenige secreete conventiculen of onbehoorlijke vergaderinge, noch ook hem in deselve vinden, in welke de voorsz. ketters en verleiders secretelyken en heimelyken hunne dwalingen zaaijen en leren. Niemant mogt communiceren en disputeren van de H. Schrifture, tenzij dat se in de Theologie en Godheid of geestelyke rechten geleerd waren, geapprobeert bij eenige vermaerde universiteit, alsmede preken, defenderen, seggen en sustineren in 't openbare oft in 't secrete, eenige leeringe van de voornoemde autheuren (LUTHER, MELANCHTON, ZWINGLI, enz.) op poene van gepunieert te sullen worden als seditieuse personen en perturbateurs van den Stact en de gemeyne ruste, en voor sulke geëxecuteert." Cfr. GYSIUS, *Oorspronck ende voortgang der Ned. Beroerten*, bl. 3 v.v.; STRADA, t. a. p. tom. I, pag. 59, 165, 170.

vermogen aan te wijzen, waarvan met hetzelfde regt, als van de *Ommelanden* en *Friesland* beweerd kan worden, dat zij in de eerste tijden, nadat deze gewesten aan het gebied des keizers waren onderworpen geworden, schier geheel en al van vervolging was verschoond gebleven; of waar, tot aan de treurige tijden van ALVA toe, geen enkele druppel bloeds om des geloofs wille is gestort. Begeert men een ander sterksprekend voorbeeld uit de geschiedenis, men plaatse dan *Overijssel* en *Limburg* tegenover elkander. In beide gewesten was de regering min of meer der Hervorming genegen, maar in *Deventer* waren de geloofsonderzoekers, wegens den kloeken wederstand, dien zij van de zijde der stadsregering vonden, verpligt onverrigter zake terug te keeren. In *Limburg* daarentegen verdubbelden dezen, na door hunne verschijning der regering en bevolking beide vrees en ontzetting te hebben aangejaagd, hunne wreedheid, en, tot viering van hunnen triumf over den wederstand, dien zij hier hadden ontmoet, werd eene gehoele protestantsche familie, vader en moeder, met twee dochters en hunne echtgenooten, tot den vuurdood gedoemd [1].

De namen der geloofsregters, waaraan de Landvoogdesse de uitvoering der plakkaten had opgedragen, staan in 's lands geschiedenis genoeg met een zwarte

---

[1]) YPEY en DERMOUT, *Gesch. der Ned. Herv. kerk*, dl. I, bl. 114. v. v.

kool geteekend. Wij mogen ze nogtans hier niet verzwijgen.

Wij bedoelen FRANS VAN DER HUSLT [1]), raadsheer van *Braband*, die om zijne wreedheid met NERO vergeleken, en door ERASMUS „een zonderlingen vijand van wetenschap" genoemd werd; met zijn coadjutor NIKOLAAS VAN EGMONT „de krankzinnige met het zwaard in de hand [2])." In éénen adem met hen noemen wij RUARD TAPPER, een uitstekend geleerde, maar wiens roem door zijne onmenschelijkheid verduisterd werd [3]).

---

[1]) GACHARD, *Corresp. de* PHIL. II, tom. I, CVIII et CIX; DIEST LORGION, t. a. p. bl. 121; TER HAAR, t. a. p. dl. II, bl. 110; MONTIJN, t. a. p. dl. II, bl. 41.

[2]) ERASMUS, Ep. 169.

[3]) „Ruard Tapper avait pris une grande part à la rédaction des placards de l'empereur, qu'il allait souvent trouver pour ranimer son zèle. Il continua la même marche avec PHILIPPE; mais l'orgueil de celui-ci ne souffrait point l'ombre d'un conseil gratuit. Un jour Ruard lui demanda audience, afin d'obtenir un nouveau placard. Habitué à approcher l'empereur sans entraves, il fut piqué au vif de devoir faire antichambre chez son fils; perdant bientôt patience, il passa au milieu des gardes et entra dans le cabinet du roi. Le regard froid de celui-ci interdit un instant l'inquisiteur, mais il se remit et expliqua sa démarche. — „J'aviserai", dit froidement Philippe. — Ruard voulut insister. — „Qu'il s'en aille!" reprit l'Espagnol. — Poussé à la porte, Ruard invective les conseillers avec fureur; bientôt il grince des dents, écume et tombe dans la salle des gardes, frappé d'apoplexie. Il fut transporté tout vêtu chez Viglius, où il expira le 11 Mars 1559." Men verg. over hem het boekje dat in 1550 verscheen en den zonderlingen titel draagt: *Apotheosis, of de hemelvaart van* RUARD TAPPER door H. GELDORPIUS; *le protest. Belge*, pag. 88; GLASIUS, t. a. p. bl. 170.

FRANS SONNIUS [1]) even als JAN GRUWEL [2]) waren niet minder wreed en zelfs sluwer dan de vorigen.

Hoewel twee hunner van *Noord-nederlandschen* oorsprong waren, zoo laat het zich toch uit de geschiedenis aanwijzen, hoe zij voornamentlijk *België* tot het tooneel hadden gekozen, waar zij het meest naar slagtoffers zochten en grepen en waar zich het krachtigst hunne wreedaardige werkzaamheid ontwikkelde.

Dit geldt inzonderheid van den beruchten PIETER TITELMAN, die hen allen nog in gruwzame wreedheid overtrof, en met eene rustelooze bedrijvigheid, in *Vlaanderen*, te *Douay* en in het *Doornikscke*

---

[1]) Het volgende vers, uit dien tijd, geeft ons te kennen wat het volk over dezen dacht:

„O, bisschop Sonnius, die ten Bosch zijt
Uwen naem is zeer benijt.
Uw rijk is van geender weerden,
In hemelrijk nog op eerden;
Gij eedt huyden ons dagelicx broot,
Ons wijfs en kinders hebbent groot noot.
O Heer, Gij, die daer in den hemel zijt,
Mackt ons doch dezen bisschop, met syne insettinghe quyt,
En lact ons in geen becoringhe vallen,
Maer verlost ons van de geschoren allen.
Amen.

GACHARD, *Corresp. de Ph.* II, tom. I, II.

[2]) *Corresp. de Ph.* II, tom II. p. 13: *Lettre d'Albe au roi*, du 29 fev. 1568; GERDES, l.l. IIIe dl. bl. 218; Ch. Rahl., *l'Inq. et la Réf.* p. 148.

zijn eerloos bedrijf als inquisiteur uitoefende [1]).

In het gestrenge lot, dat de *Zuidelijke* in vergelijking met de *Noordelijke* gewesten trof, laat zich dezelfde staatkunde in KAREL'S handelwijze ontdekken, welke hem bewoog met zooveel meerdere gestrengheid in de *Nederlanden* dan in *Duitschland* tegen de ook bij hem gehate ketters te werk te gaan. Overal, waar hij zijn gezag nog niet genoegzaam gevestigd rekende, was hij tot meerdere zachtmoedigheid geneigd; de *Noordelijke* gewesten waren pas onder zijn scheptер geplaatst en moesten eerst geheel voor den nieuwen heerscher gewonnen zijn.

Dat het vuur der vervolging nog zoo veel heftiger ontbrandde, nadat PHILIPS II het bewind over de *Nederlanden* had aanvaard — hierover zullen wij ons

---

[1]) „Eene boosaardige luim lag in 's mans karakter. De oude vrouw, in het verhaal van Lear's hofnar, die zich vermaakte levende palingen in het kokende water te werpen en ze alsdan met een stok te slaan, onder de woorden: „deugnieten, ligt stil!" had een inquisiteurs-aard. Immers op dezelfde wijze handelde TITELMAN tegenover zijne ketters, als zij krompen op de folterbank of in de vlammen. De kronijken van dien tijd beschrijven hem als een soort van kwelduivel, wonderlijk doch schrikkelijk om aan te zien; die dag en nacht, geheel alleen, te paard het land doordraafde, de sidderende landlieden met een grooten knuppel op het hoofd sloeg, heinde en verre schrik rondom zich verspreidde, verdachte personen uit hunne woningen, zelfs uit hun bed wegsleurde en in den kerker wierp; nooit verzadigd van gevangen te nemen, te pijnigen, te verworgen en te verbranden, zonder eenige schaduw zelfs van bevelschrift, getuigen, verhoor of proces." MOTLEY, t. a. p. dl. I, bl. 228.

wel niet verwonderen, als wij zijn karakter met dat zijns vaders vergelijken. KAREL V was wel een trouw verdediger der Roomsch-Katholieke kerk, maar bekommerde zich overigens weinig om hare leerstellingen. Met de uitroeijing der Hervorming had hij meer de éénheid van zijn rijk op het oog, dan de vernietiging der Hervorming om zichzelve. In *Nederland* geboren en opgevoed, was hij Nederlander in zijn hart; het grootste gedeelte zijner omgeving bestond dan ook uit Nederlanders. Maar PHILIPS groeide in *Spanje* onder Spanjaarden op en gevoelde zich Spanjaard; de ereplaatsen vroeger door *nederlanders* bekleed, waren onder zijne regering door *spanjaarden* ingenomen; PHILIPS haatte de Hervorming om hare beginselen. Wat aan het volk een gruwel scheen, het dooden, het martelen der ketters, was naar zijne overtuiging de heiligste pligt der overheid. Hij juichte toen de tijding van het bloedbad te *Parijs* tot hem kwam [1]).

---

[1]) Dit blijkt, als men de briefwisseling van PHILIPS met CATHARINA DE MÉDICIS nagaat; de meeste dezer brieven worden bewaard in de *Archieven van Simancas*, cot. B. Slechts een paar van die brieven laten wij hier volgen:

Den 17e Sept. 1572, schreef PHILIPS ten antwoord op een brief, dien hij van CATHARINA ontvangen had, en waarin zij hem een verslag van de Parijsche bloedbruiloft gegeven had, het volgende:

Madame!

M. de Saint-Goard m'a remis la lettre de vostre majesté; je vous respondrai particulièrement sur ce qui s'est passé dans le juste chasti-

Alles voor het heil der kerk — was zijne leuze; alles voor het heil van den staat — was de leuze zijns vaders [1]).

---

ment que par l'ordre du roy très chrestien mon frère, et par celuy de vostre majesté, on a donné à l'admiral et à eculx de sa secte. Ceste action de tant de valeur et de prudence, ce grand service à la gloire et honneur de Dieu, au bien universel de la chrestienté et particulièrement du roy mon frère, fut pour moy la meilleure et plus grande nouvelle qui pust jamais me venir; et pour me l'avoir escrite, je vous en baise bien fortement les mains."

Den 2e October liet hij er op volgen: „Je vous envoye le marquis de Ayamonte; il se resjouira avec vous d'une si chrestienne, si grande' si valeureuse destermination et éxécution: achevez de purger vostre royaume de l'infection de l'hérésie; c'est le plus grand bien qui puisse arriver à vos majestés."

Vervolgens moest de genoemde marquies aan den broeder van PHILIPS het volgende aanbrengen: „Je l'avertis très amicalement qu'il persévère dans d'aussi bons principes, frappant de telle manière les huguenots ses rebelles, qu'en quelle partie du royaume qu'ils se retirent on en finisse cette fois d'eux et de leur fausse doctrine; et si, pour continuer cette bonne ocuvre, il a besoin de mon secours et assistance, je les luy donnerai de bon coeur et j'en ai bien grand désir. Que la reine mère sache la joie, plaisir et allégresse que cette nouvelle m'a donnés et à toute la chrétienté; on a débarassé la terre d'hommes bien pervers, bien traîtres, qui tendoient à lui ôter la vie et la couronne." Zie verder GACHARD. *Particularités inédites sur la Saint-Barthélémy.*

[1]) CAPEFIGUE. t. a. p. pag. 141 zegt van KAREL V: „Tête politique avant tout, Charles-Quint s'inquiétait peu de la théorie du péché originel, de la grâce; ce qui lui importait particulièrement, c'était la réforme des moeurs cléricales, la question de la résidence, en un mot la constitution extérieure et saisissable de l'église." en, *Le protest. belge* p. 41, zegt van hem: „CHARLES V ne négligeait rien pour raffermir son pouvoir monarchique au sein de toutes les discussions; avec LUTHER il pouvait tenir Rome en bride; avec Rome, il mettait des bornes au prosélytisme réformateur en effrayant les croyants." Zie ver-

En toch wordt het getal martelaren in de *Nederlanden* onder KAREL'S regering op 50,000 geschat. Voor eenigen tijd achtte men deze opgave als overdreven, maar de nieuwste onderzoekingen hebben het tegendeel bewezen[1]), en gerust kunnen wij aannemen, dat verreweg het grootste getal daarvan in *België* gevallen zijn. Immers, als men de opgave daarvan bij de onderscheidene schrijvers naleest, die over de Hervorming in *Nederland* handelen, zijn het veelal *Belgen* die worden aangehaald; en tegenover een JAN DE BAKKER, en ettelijke anderen, die teregt als de schitterendste voorbeelden van martelaarstrouw worden aangemerkt, hebben wij de reeds genoemde VOES, VAN ESCH,

---

der in de *Gids* van 1859—1860, het stuk van Dr. FRUIN „*Het voorspel van den tachtigjarigen oorlog.*"

Cffr. verder over beiden: STRADA, t. a. p. pag. 66; SCHILLER, *Abfall der Niederländen;* Mevr. BOSBOOM TOUSSAINT, in de *Gids;* AD. BORGNET, *De Ned. onder* PHILIPS II, bl. 4; TER HAAR, t. a. p. dl. II bl. 145 en 210; GR. VAN PRINST., *Arch.;* MOTLEY, t. a. p.; GACHARD, PRESCOTT en andere schrijvers.

[1]) Over het getal martelaren, onder KAREL'S regering, 1521—55, is men het niet eens. In de „*annales* HUG. GROTII" lib. I, 17, wordt het op 100,000 en niet minder dan 50,000 geschat. PAULUS MERULA is voor het getal 100,000; zoo ook PETRUS HOFSTEDE, die het getal 50,000 als te laag beschouwt. PRESCOTT, GIESELER en TER HAAR achten beide getallen, èn 100,000 èn 50,000 als wat overdreven. VAN METEREN spreekt van 50,000. MOTLEY laat de zaak geheel in het midden. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK acht het getal 50,000 als te laag. In alle geval, uit al die opgaven blijkt, dat het niet heel veel minder dan 50,000 zal geweest zijn; en dat alleen in de 17 provinciën!

HENDRIK VAN ZUTPHEN, OGUIER, GUIDO DE BRÈS, en een ANGELUS MERULA — die, ofschoon *noord-nederlander* van geboorte, toch in *België* zijn martyrium onderging — een MARCK DE LANOYE, een PIETER ANNOOD, een JAN VAN HERWIJNEN, een WILLEM TOUWAERT en zoovele anderen te plaatsen.

Maar waartoe al die voorbeelden? Niemand zal wel ontkennen dat de *Inquisitie* een gevoeligen slag aan de Hervorming moest toebrengen en werkelijk heeft toegebragt [1]). En geen wonder! „De pijniging geschiedde te middernacht in een donkeren kerker, flaauw met toortsen verlicht. Het slagtoffer — het mogt man, vrouw of jong meisje zijn — werd naakt uitgekleed, en op een houten bank uitgestrekt. Water, gewigten, vuur, windas en schroeven, al de werktuigen, waardoor de spieren konden worden uitgerekt zonder te breken, de beenderen gekneusd zonder ze te verbrijzelen, en het ligchaam op de uitgezochtste wijze gemarteld zonder den geest te

---

[1]) TER HAAR, t. a. p. dl. II, bl. 337. Dat was het ook wat CH. RAHL, *L'inq. et la Réf.*, pag. 12 zegt: „L'inquisition s'opposait comme une barrière invincible à l'hérésie; partout où elle fut complétement admise, le protestantisme fit peu de progrès. Sa surveillance allait recherchant partout les opinions dans les livres et dans les consciences. Autorité indépendante, on craignait des peines terribles, ses sombres procédures, et, quel que fût dans une âme le désir d'une foi nouvelle, il s'éteignait en naissant, en face du fatal inquisiteur, qui surveillait l'épanchement de l'amitié et les confidences religieuses."

geven, werden nu in werking gebragt. De beul, van het hoofd tot de voeten in het zwart gekleed, met de oogen op zijn slagtoffer gerigt en glinsterend door de gaten van de houten kap, welke zijn gelaat bedekte, wendde achtereenvolgens al de soorten van pijniging aan, welke het duivelachtige vernuft der monniken had uitgevonden." „De verbeelding", roept na deze schildering MOTLEY uit, „tracht te vergeefs deze schrikkelijke werkelijkheid op zijde te streven [1])."

Wij kunnen ons na deze beschrijving der Inquisitie best begrijpen dat het den volke weinig schelen kon of de Inquisitie den naam van de spaansche droeg of niet. „Si l'Inquisition met à mort, l'omission du mot Espagne est assez indifférente aux victimes" had de PRINS VAN ORANJE gezegd, en met regt [2]).

---

[1]) MOTLEY, t. a. p. dl. I. bl. 220.

[2]) GR. V. PR. *Arch.* tom I, p. 291. PHILIPS die niet gewoon was in weinige woorden veel te zeggen, schreef in een brief aan MARGARETHA VAN PARMA: *„D'ailleurs l'Inquisition des Pays-Bas est plus impitoyable que celle d'Espagne."* *Corresp. de Ph.* II, t. I, p. 207.

Het verschil tusschen de spaansche inquisitie en de onze was dan ook zeer gering; het was alleen daarin gelegen dat de hervormingsgezinden in *Spanje* zóó klein in getal waren, dat zij zich konden schuil houden en door satellieten moesten opgespoord worden, terwijl zij in de *Nederlanden* zóó groot in getal waren, dat men geene familiares behoefde om hen op te sporen, en dat men slechts te grijpen had. GR. V. PR. en LEO, *„Universalgeschichte"*, e. a. ontkennen intusschen dat het tribunaal der inquisitie door KAREL V of PHILIPS ooit op *spaansche* leest is geschoeid. Zie: STRADA, t. a. p. pag. 56 en 81, tom I.

Toen PHILIPS den schepter in handen nam, waren handel, nijverheid en kunsten in *België* nog in vollen bloei. Deze gelukkige toestand was echter niet van langen duur. De plakkaten, onder het bestuur zijns vaders afgekondigd, werden bevestigd en nieuwe daaraan toegevoegd, die in strengheid voor de vroegere niet onderdeden [1]); de inquisiteurs hadden meer vrijheid om te handelen en minder te verantwoorden. Het bestuur dezer gewesten werd aan MARGARETHA, hertogin van *Parma*, toevertrouwd, die eene trouwe discipelin van IGNATIUS VAN LOYOLA was [2]).

Van de drie haar toegevoegde raadslieden is het genoeg hier den naam van ANTOINE PERRENOT DE GRANVELLE, bisschop van *Arras* te vermelden [3]). Inmiddels

---

[1]) M. C. DE LAROIÈRE, t. a. p. pag. 67, v. v.

[2]) Over haar zie men STRADA, t. a. p. pag. 165, 201, 205, 246, 301, van dl. I; en TER HAAR, t. a. p. dl. II, bl. 147 en 153.

[3]) Het gestrenge oordeel door onze vaderen over DE GRANVELLE geveld, na door GROEN VAN PRINSTERER c. a. merkelijk verzacht en gewijzigd te zijn, is door de jongste geschiedschrijvers over deze gebeurtenissen grootendeels gehandhaafd en op nieuw bevestigd. TER HAAR, hoewel hij op dat punt van den Heer GROEN VAN PRINSTERER grootelijks verschilde, meende nog altijd in hem den schranderen staatsman te moeten huldigen; maar ook deze titel is hem thans door MOTLEY en Dr. BARHUIZEN VAN DEN BRINK betwist.

Hij was het die PHILIPS op het krachtigst drong de ketters te vervolgen en te vernietigen: hij wist geene lage uitdrukking genoeg om zijne verachting voor het volk te kennen te geven en noemde het „dat gedierte, dat men het volk noemt." HOOFT deelt ons in zijne *Gesch. der Ned.* dl. II, bl. 42 een verhaal omtrent hem mede, waaruit men

was PHILIPS naar *Spanje* vertrokken. Om de Hervorming met meer kracht tegen te gaan, besloot hij het plan zijns vaders tot stichting van nieuwe bisdommen ten uitvoer te brengen, die voor de toepassing der besluiten van het concilie van *Trente* zorg moesten dragen. Bij de vier in de *Nederlanden* bestaande zetels, die van *Utrecht*, *Kameryk*, *Atrecht* en *Doornik* werden er veertien nieuwe gevoegd, en werden de bisdommen *Kameryk*, *Utrecht* en *Mechelen* tot aartsbisdommen verheven; daarbij zouden in *België*, onder het aartsbisdom *Mechelen*, behooren: de bisdommen van *Antwerpen*, *Gent*, *Brugge*, *Yperen* en *Roermonde*; onder het aartsbisdom *Kameryk*: de bisdommen van *Atrecht*, *Doornik*, *St. Omer* en *Namen* [1]). Wij weten welk een

---

opmaken kan, hoe het volk over hem dacht, toen het plan der nieuwe aartsbisdommen was bekend geworden. Hij verhaalt daar dat eens een man uit het volk GRANVELLE een verzoekschrift overhandigde; het papier bevatte een schimpdicht en een spotprent, die GRANVELLE voorstelde met een koperen plaat in de hand, waarop hij was afgebeeld als een leggende hen, op een hoop eijeren zittende; uit die eijeren kroopen bisschoppen als kuikens, en boven zijn hoofd zweefde een duivel, bij wien het volgende bijschrift stond te lezen: „Hic est filius meus, illum audite!" Cffr. over GRANVELLE: STRADA, t. a. p. dl. I, bl. 69 s. s., GACHARD, *Corresp.*; TER HAAR, t. a. p. dl. II, bl. 145, 146, 149 en 211 en het a. stuk van Dr. FRUIN.

[1]) Dit besluit was in de bul van 19 Mei 1559 van Paus PAULUS III opgenomen en door de bul van 8 Maart 1560, door Paus PIUS IV bekrachtigd.

Over den invloed der nieuwe bisdommen cffr. BOR, *Ned. Gesch.*

algemeen en levendig verzet de uitvoering van dit plan in *Zuid-* en *Noord-Nederland*, bij Roomsch en onroomsch verwekte. Het strekt mede ten bewijze, voor wie nog daaraan mogt kunnen twijfelen, hoe de beginselen der Hervorming, en daarmede ook de afkeer van een steeds toenemend gezag der geestelijkheid, zelfs bij hen, die nog der Moederkerk bleven toegedaan, waren doorgedrongen. Men had er een voorgevoel van dat GRANVELLE aartsbisschop van *Mechelen* worden zou, en dat hij, dat eens zijnde, de andere bisschoppen als satellieten gebruiken zou, om het volk nog meer te onderdrukken en uit te zuigen dan hij dat tot nu toe reeds had gedaan.

Eindelijk verscheen in 1567 de beligchaming van al de gruwelen die reeds voorafgegaan waren, de geesel in de hand van PHILIPS, zooals men hem genoemd heeft, FERDINAND ALVAREZ VAN TOLEDO, hertog van *Alva*[1]).

---

dl. I, bl. 24; GROEN V. PR. *Handb. der Gesch.* bl. 128 en GLASIUS, t. a. p. 3de dl., 2de boek, 2de h.

Over den invloed van het concilie van *Trente* op de Hervorming, verg. men CAPEFIGUE, t. a. p. pag. 138; M. C. DE LAROIÈRE, t. a. p. pag. 72; MONTIJN, t. a. p. dl. II, bl. 226—230; CH. RAHLENBECK, *L'Égl. de Liège et la Rév.* pag. 243.

[1]) TE WATER, t. a. p. bl. 28, 142, 143, 165. Men heeft ALVA wel eens willen verdedigen in zijne handelingen, of althans deze in zoo gunstig daglicht mogelijk geplaatst; zoo hebben Mevr. A. L. G. TOUSSAINT, *drie novellen uit Spanje*, en GR. VAN PR. gedaan. Deze is echter teregt gewezen door den heer VAN HALL. Zie TER HAAR'S

Al hebben wij dan ook in de eerste § gezien, dat gedurende de eerste vervolgingen de hervormingsgezinden in getal toenamen, toch kon het niet anders of de gemeente, die telkens hare voorgangers en hare beste leden verloor, moest daardoor wel niet alleen aan getal, maar ook aan inwendige kracht verliezen [1]). En, was het getal martelaren onder het bestuur van KAREL V al zóó groot, wat zal het dan wel onder PHILIPS en ALVA geweest zijn! Wij weten het dan ook dat na ALVA's komst, de meeste hervormingsgezinden in *België*, die eenig vermogen bezaten, hun heil in de vlugt zochten. Een MODET, een TAFFIN, een DATHEEN

aant. t. a. p. dl. II, bl. 220, 221. Over ALVA's karakter verg. men MOTLEY, t. a. p. dl. II, bl. 244, 249; CAPEFIGUE, t. a. p. pag. 275. STRADA, t. a. p. tom. I, bl. 353, 307, 308, 326.

[1]) *Vraye narration et apologie des choses passées aux Pays-Bas touchant le faict de la religion, en l'an* 1566, *par ceulx qui font profession de la religion réformée au dict pays;* in klein 8vo in 1567 gedrukt, zegt: „On quittait la *Flandre*, *Tournay*, *Valenciennes* et autres pays circonvoisins par si grandes troupes, que l'on s'en apercevoit à veue d'oeil et s'en ressentoit on à la diminution des impost et gabelles, mais aussy lon voyoit ouvertement que plusieurs bourgs et villages s'en alloient du tout déserts." Zie ook: „*Recoeil par forme de mémoire des actes et choses plus notables quy sont advenues ès Pays-Bas et espéciallement en la ville et cité de Tournay, depuis l'an* MDLXV, *mises et rédigées par escript par* PASQUIER DELEBARRE, *dudit Tournay.*" (*Arch. de Simancas.*) CH. RAHL. t. a. p. pag. 164 zegt: „Le duc d'Albe avait moissonné une génération pleine de sève et d'espérance; celle, qui courbait alors la tête sous un joug de fer, ne semblait pas capable de la relever plus tard. La fuite était pour ces gens-là la protestation la plus hardie qu'ils pussent concevoir."

een JUNIUS, waren allen verpligt het land te ruimen: wat was natuurlijker dan dat, toen de herders geslagen waren, de lammeren verstrooid werden [1])?

En dat was ook de heele taktiek van *Parma*: — over wiens talent als veldheer wij later hebben te handelen en die zoo ongelooflijk veel tot den ondergang der Hervorming in *België* heeft toegebragt — de afzwering van het hervormde geloof, de ballingschap of de dood, dat was de eenige keuze die hij in de nieuw overheerde gewesten aan de inwoners overliet [2]). Wij komen hierop later terug; maar hier reeds achten wij ons ten volle geregtigd op *België* toe te passen, wat de Hoogl. TER HAAR van den ondergang der Hervorming in andere landen, bijname in *Frankrijk*, gezegd heeft: „Al verschafte het ons eene smartelijke gewaarwording, de Hervorming, na hardnekkigen en bloedigen telkens weder vernieuwden kamp voor de overmagt van stoffelijk geweld te zien zwichten, het was ons toch eene geruststellende en vertroostende

---

[1]) KALVIJN had het gezegd, *Lettres de Calvin*, éd. de *Paris*, tom I, pag. 97: „Sors du pays de ta nativité, quand tu es contraint de faire contre ta conscience et ne peux vivre à la gloire de ton Dieu", en die raad werd door zeer velen opgevolgd. De toevlugtsoorden waren *Wezel*, *de Paltz*, *Bremen*, *Frankfort*, *Frankendaal*, *Londen* en voornamentlijk *Embden*. Zie hierover: TE WATER, t. a. p.; CH. RAHL, *L'Egl. de Liège et la Rév.*, p. 65, 244; M. L. VAN DEVENTER, t. a. p. en MONTIJN, dl. II, bl. 145—161.

[2]) Daarom zegt BORGNET teregt: „so wierden de uitgeputte landen verlaten, de kassen zonder gelt, den koophandel zonder drijvers."

gedachte, dat hare vijanden en tegenstanders, als bewijsgronden om het Protestantismus te wederleggen, zulke middelen tot hare onderdrukking hebben moeten aanwenden; dat Jezuitenlist zich aan staatkunde gehuwd heeft; dat al de folteringen der Inquisitie zijn in werking gebragt; dat men het moordende staal door den gorgel gejaagd; dat men door den donder van het geschut de stem der Evangeliewaarheid heeft verdoofd, om tot dat doel te kunnen geraken; en dat men door de vereenigde aanwending dier middelen, dat doel slechts in weinige landen bereikt heeft" [1]).

Zelfs aangaande *België* mogen wij vragen, of ook hier, in weerwil van zoo vele dwangmaatregelen dat doel volkomen zou zijn bereikt geworden, indien bij de overmagt van stoffelijk geweld zich niet nog andere, meer inwendige oorzaken gevoegd hadden? Maar helaas! hebben wij tot hietoe gezien hoeveel de Hervormingsgezinden buiten hunne schuld hebben moeten verduren, in de eerstvolgende §§ zullen wij de treurige opmerking kunnen maken, dat de zaak der Hervorming, hoe heilig en zuiver in haren oorsprong, ook hier gelijk elders met de smetstof der menschelijke verkeerdheid is bezoedeld geworden.

---

[1]) TER HAAR, t. a. p., dl. II, 337.

§ 4.

De Beeldstorm.

Een der jammerlijkste uitersten, waartoe de Hervorming aanleiding gaf, is de *beeldstorm* geweest; en met regt heeft men aan deze beweging dezen naam gegeven: het was een *storm*, die met ongekende snelheid het volk van het eene einde des lands tot het andere in beweging bragt, en zoodoende als eene opgeruide massa voortstuwde, waarin alles werd opgenomen dat maar lust had om, niet alleen de beelden neêr te smijten en te vermorselen, maar de kerken van al hare sieraden en schoonste kunstgewrochten te berooven. Gelijk deze beweging uit het volk was voortgekomen, zoo zag men hier al wat de heffe des volks verachtelijks opschuimde, lediggangers, ontslagene boosdoeners, slechte vrouwen, hier en daar door

weggeloopene monniken begeleid, tot een woesten steeds aangroeijenden en wild voorbruisenden stroom vereenigd. Het bandeloos gemeen was tot de bewustheid zijner kracht gekomen en had den ijzeren moker in de gespierde vuist gegrepen.

In *West-Vlaanderen* was het aanvangspunt [1]). Van *Saint-Omer* gingen de oproerlingen uit, den 14den Aug. van het jaar 1566, met stokken, bijlen, ladders, touwen en andere werktuigen der vernieling gewapend [2]); de kruisen en madonna's, die zij op weg voorbijtrokken, werden omgehakt; de abdij van *Wolverghem* bij

---

[1]) „Dus begonden deze nieuwe leerlingen zich dolzinnig aen te stellen, geraekten te *Vormezeele*, bij *Ypre*, in de kerke, smeeten den orgel aen stukken, insgelyks alle beelden en schilderyen, deuren, banken en vensters; zelfs verwoestten zy de opschriften van de begraefplaatsen,... etc." DE KEMPENAERE, *Vlaemsche Kronyk*, bl. 11; VAN METEREN, fol. 144, a, zegt ook dat de beeldstorm plaats greep „allereerst in *Vlaenderen* omtrent *Yperen*"; BRANDT, t. a. p. bl. 419 zegt dat hij een „aenvang nam in *Westvlaenderen*, tusschen de *Leije* en de zee." Zoo ook de *Kronyk v. Vl.* dl. III, fol. 301. YPEY en DERMOUT noemen *Hondscote*, tom. I, bl. 192; TER HAAR, t. a. p. dl. II, bl. 161 noemt *Artois* en *Vlaenderen;* zóó ook GLASIUS, t. a. p. dl. III, bl. 351, en *le Prot. Belge*, pag. 130.

[2]) „Arma illis baculi, secures, mallei, scalae, funes, demoliendo quam pugnando aptiora: pauci sclopis gladiisque muniti..... Atque, ut nivium globus è montis fastigio praeceps augescit novo semper accessu nivium, interquas devolvitur involviturque; sic isti novis praedae sociis se per viam addentibus, quo latius procedunt, eo majori minaciorique agmine debacchantur..... etc." STRADA, t. a. p. tom. I, bl. 107, 108, s. s.

Kortrijk en het klooster van *Bailleul* werden vernield. Onderweg groeide hun getal steeds aan en den 15den werden de beeldstormers reeds te *Yperen* door de burgerij ingehaald. De kerken van *Comines*, *Werwik* en *Menin* werden onmiddellijk verwoest, zoo ook de abdij van *Marquette*. Toen begaf zich een gedeelte naar *Douay* en het andere naar *Seclyn*. Te *Doornik* werden nagenoeg al de kerken geplunderd of vernield, even als te *Valenciennes*. De abdijen van *Vicogne* en andere werden eene prooi der vlammen; die te *Roermonde*, *Venloo*, *Oudenaerde* ondergingen hetzelfde lot [1]). Het einde van den storm brak over *Antwerpen* los en de verwoestingen waren hier in weinige dagen nog verschrikkelijker dan elders.

Daar van al de merkwaardige kerken welke *België* bezat, die van *Antwerpen*, als de rijkst versierde, gerekend werd de kroon te spannen, willen wij, al is het niet zonder weêrzin, hier bij het aangerigte werk der verwoesting een oogenblik stilstaan.

„Als een heilig eiland, te midden van eene onstuimige zee, lag de kerk in het midden der stad. Elke stam

---

[1]) Zie SCHILLER, a. a. O. s. 88—96; CAPEFIQUE, t. a. p. pag. 274; MOTLEY, t. a. p. dl. II, bl. 120—135; *le protest. belge*, pag. 130, s. s.; TER HAAR, t. a. p. dl. II, bl. 162; JANSSEN, t. a. p. dl. I, bl. 51, v. v.; *Gesch. der christ. kerk in tafer.*, dl. IV, bl. 307 en vele andere schrijvers.

van dat steenen woud verhief zich tot eene bovennatuurlijke hoogte en verdeelde zich boven in eene menigte takken zóó digt dooreengestrengeld, dat zij een ondoordringbaren hemel vormden. Bladeren, bloemen en vruchten van reusachtige grootte, vreemde vogels, wilde dieren, griffioenen en draken in tallooze verscheidenheid, schenen de digt opeengedrongene stammen en afhangende takken te bevolken en leven te geven. De kerk was van binnen onbeschrijfelijk rijk. Al wat weelderige rijkdom en vindingrijke naïviteit konden uitdenken, in hout, brons, marmer, zilver, goud, edelgesteenten of schitterend tapijtwerk, was hier met overdadige kwistigheid bijeengebragt. De boetetranen der eeuwen waren over de gansche binnenzijde der kerk als glinsterende stalactiten uitgestort. De vloer was als bedekt met praalgraven, waarop de beeldtenissen lagen uitgestrekt van geharnaste ridders en van vrome edelvrouwen. De groote en fraai geschilderde vensters vertoonden in gloeijende kleuren tooneelen uit de bijbelsche geschiedenis, afbeeldingen van beroemde personen en zinnebeeldige voorstellingen, uitgedrukt in die krachtige verwen, waarvan de kunst tot heden te vergeefs het geheim tracht terug te vinden [1]."

---

[1]) MOTLEY, t. a. p. dl. II, bl. 119—121 geeft nog een uitvoeriger beschrijving van deze kerk.

Reeds op den 15den had men bij gelegenheid der processie, aan het beeld van MARIA van verschillende kanten scheldwoorden toegevoegd [1]); en bij die gelegenheid had men met slijk geworpen. Den volgenden dag verzamelde zich eene groote menigte voor de hoofdkerk om het bedoelde beeld op alle mogelijke wijzen te beschimpen. Daarbij bleef het echter niet; spoedig was men van woorden tot daden overgegaan. Eerst werd er slechts hier en daar een steen tegen de prachtige vensterglazen geslingerd; weldra was men in de kerk meester, en vóór middernacht was de verwoesting van het prachtige gebouw voleindigd. De beelden, de altaren, de schilderijen, ja zelfs het schoone orgel, alles was vernield; de hostiën werden met voeten getreden, uit de drinkbekers werd sterkedrank gedronken, met de heilige olie werden de laarzen ingesmeerd, de kleedingstukken der priesters werden met alle vuil besmet [2]).

---

[1]) *Chronycke van Antw.* pag. 85 . . . »Hier op murmureerde ende blasphemeerde zeer het gemeyn peupel seggende: 'T is al affgoderye deze processie; roepende ook int openbaer tegens tbeeld: MAEYKEN TIMMERMANS (vrouw van JOSEF den timmerman) die vuytdraechsster, dat is uwen lesten festdagh, want men zal corts met u moschelen zieden: andere schelmen meer diergelycke hebben zeer vileynichlijk aengesprocken den geestelycken staet, alsoo dat men duchte dat die processie nyet voleynde en zoude zonder eenige confusie en oploop."

Zie MARTENS en TORFS, *Gesch. van Antw.* IV, bl. 330, CH. RAHLENBECK, *l'Inq. et la Réf.* pag. 74; *le Prot. belge*, pag. 130.

[2]) »Het scheen dat al de duivels der helle met dit gespuis mede-

Maar genoeg: waarom nog langer uitgeweid over gruwelen, die bij elken weldenkende en rechtschapene, welke godsdienstige gezindte of belijdenis hij moge toebehooren, niet anders dan de gestrengste veroordeeling en verfoeijing kunnen vinden en zijne verontwaardiging moeten opwekken?

Vreemd was het niet, dat men de hoofdleiders der Hervorming en vele Nederlandsche edelen zelfs verdacht hield, dien gruwel der verwoesting vooraf beraamd of het volk daartoe aangemoedigd te hebben. Intusschen blijkt het uit de bronnen van dien tijd, dat zeer weinige protestanten dit *vandalisme* hebben goedgekeurd of verdedigd. Sommige schrijvers beweren, dat de beeldstorm van PHILIPS zelven is uitgegaan, om eene reden tot onderdrukking der Hervorming te hebben; maar dit verdient naauwelijks eenige wederlegging, daar PHILIPS er zich zeer weinig om bekreunde, of hij eene gegronde reden ter vervolging had of niet. Andere schrijvers denken, dat de eerste oorsprong in *Frankrijk* te zoeken is en dat het een werk was van CATHARINA in verband met PHILIPS om gezamentlijk de Hervorming uit te roeijen: doch ook deze bewering is als uit de lucht gegrepen. Het blijkt uit de geschiedenis, dat het eenvoudig een dolle troep was, van alle kanten zamengestroomd, die

---

wrochten; zy vernielden alles erger als heidenen en joden." DE KEMPENAERE, *Vl. Kr.* bl. 13.

zonder eenig doel of beginsel, maar alleen met den lust tot plunderen en verbranden, het land doortrok [1]).

TE WATER beweert dat de beeldstormers voor een groot gedeelte Roomschgezinden waren; hij haalt er zelf een bewijs voor aan, waar hij zegt: „Dat de afbreekinge der kerk te *Gent*, op den 9den April 1567 zóó dul toegong, is niet te verwonderen, alzoo het werk verrigt wert op den voorgang van ARTUS BOUFFE, toen Kapitein van eene Compagnie burgers te *Gent*; maer, in 't jaer 1566, een der voornaemste voorgangers der Beelde-stormers, waer over hij in 't Jaer 1569, op bevel en vonnisse van den Bloedtraedt te *Gent* is onthooft, *min beklaegt van de Geusen, dan van de Roomschgezinden, die hem zeer prijzen, omdat hij de Geusen zoo zeer vervolgt heeft, als den yverigsten Catholyken*

---

[1]) „Hic homines pauci ex infima haereticorum plebe, quibus se praedonum manus immiscuerat, ad decretum facinori diem bellum, superis moturi, non alio quam impietatis suae ductu, conveniunt." STRADA, t. a. p. tom. I, bl. 207. De Prins van Oranje noemde het *„ein hauffen leichtfertiges Gesindlins."* — GR. V. PR., *Arch.*, II, 262: „So sind es nur geringschetzige und slechte leuthe gewesen, die solches auz eignen bewegung und ungedult der langen Zeitt geübten unmenschlichen verfolgung begangen haben." Brief van CRANJE aan den keurvorst van *Saksen*, *Arch. et Corresp.*, II, 484. Met regt zegt daarom CH. RAHL., *l'Inq. et la Réf.* pag. 76: „Or il est évident que les iconoclastes emportèrent tout ce qui avait quelque valeur; ils n'étaient donc pas des gens vivant dans la crainte de Dieu." MONTIJN zegt, t. a. p. dl. II, bl. 261: „Eenige weinigen uit het laagste gemeen werden, men weet niet door wie, gaande gemaakt."

kondè [1])." Wat hiervan zijn moge, wij gelooven dat hier even weinig de Roomschgezinden, als de Hervormden, van een voorbedacht deelnemen aan deze oproerige beweging te beschuldigen zijn.

Het is voor ons voldoende het door onwraakbare getuigenissen gestaafd te zien, dat de Beeldstormers zoowel uit Roomschgezinden als uit Protestanten bestaan hebben; gelijk mede daaruit blijkt, hoe de Prins van ORANJE, LODEWIJK VAN NASSAU, de Nederlandsche Edelen (zelfs de heethoofdige HENDRIK VAN BREDERODE), FRANCISCUS JUNIUS met de voornaamste predikers onder de Hervormden (een HERMAN MODET niet uitgezonderd), het gepleegde betreurden en verfoeiden, waarom zij zich haastten zich daaraan openlijk onschuldig te verklaren [2]). Slechts enkele stemmen verhieven zich om de beeldstormers vrij te spreken of te verontschuldigen [3]).

---

[1]) TE WATER, t. a. p. bl. 24. Verg. *Gentsche Gesch.*, tom I, bl. 145, 146.

[2]) TER HAAR, dl. II, bl. 164. Onze Nederlandsche geschiedschrijver HOOFT, in hetzelfde gevoel van verontwaardiging deelende, drukt dit in zijn gespierden stijl aldus uit: „Wij voor ons willen eene gemeente van verschen en vurigen ijver ter godzaligheid niet toevertrouwen zich tot dus verfoeijelijk eene guiterij te versnoodigen, om goddelijke en menschelijke wetten met voeten te doen treden." Voorts vergelijke men nog over den beeldstorm, buiten BORGNET, VAN VLOTEN, VAN DEVENTER, e. a., BILDERDIJK, *Gesch. des Vaderlands*, dl. VI, bl. 62, 231, 108; PHILIP VAN MARNIX, dl. II; bl. 32, en VAN GRONINGEN. *Gesch. der Watergeuzen*, bl. 7, 371 v. v. Zie ook GR. V. PR. *Arch.*, II, 217, 218, 261, 265, 483, en DE LA BARRE MS.

[3]) Als zulk eene hoogst zeldzame uitzondering moet het gevoelen van

Stond alzoo de Beeldstorm in *Nederland* als feit in de rij der europeesche gebeurtenissen, die het midden der zestiende eeuw beroerd hebben, alleen: wij zouden met de geschiedenis in de hand, rustig ieder verwijt, dat hierin tegen de zaak der Hervorming of de rigting welke zij in *België* genomen heeft, zou kunnen gezocht worden, kunnen afwachten en afweren. Maar de Roomsch-Katholiek wijst ons, en van zijn standpunt met het hoogste regt, op gelijksoortige tooneelen, als er reeds vroegtijdig te *Wittenberg*, te *Zurich* en te *Bazel*, later ook in *Zweden* en *Schotland* hebben plaats gehad, en in zooverre kunnen of mogen wij niet weigeren in het gebeurde zekere uiting en openbaring van den Hervormingsgeest te zien. Wij onderschrijven wederom geheel wat hieromtrent door den Hoogleeraar TER HAAR in zijne Geschiedenis der Hervorming is gezegd geworden. „Wil men intusschen in den Beeldstorm een blijk zien, welk een onoverwinnelijke afkeeer van de Roomsche beelden- en Heiligendienst (hier en elders

---

PETRUS BLOCCIUS vermeld worden, die niet schroomde, met terugwijzing op bijbelsche voorbeelden, het bedrijf der beeldstormers goed en lofwaardig te keuren. „Indien de beeldstormers," zeide hij, „heiligschenners (sacrilegi) zijn, dan zijn het ook MOZES, JOSIA, HISKIA enz." „Wie," vraagt hij elders, „zijn de heiligen Gods? Zijn het de doove, stomme en houten beelden, of zijn het de beelddragers van CHRISTUS, waar zijn geest in woont?" Zie KIST over PETRUS BLOCCIUS in het III^de^ dl. van het *Archief*.

met zóó veel buitensporigheid gedreven [1]) zich in ons vaderland zelfs aan de laagste volksklasse had medegedeeld — wij willen dit gaarne gewonnen geven. Wij schromen zelfs niet hierin de grondoorzaak dier beweging te zoeken; en aan dezulken, die wraak blijven schreeuwen over de verregaande heiligschennis, door eene opgewondene volksmenigte gepleegd, mogen wij toch ook wel te bedenken geven, hoe het in het oog dier menigte veel grootere heiligschennis was, zich voor de ziellooze beelden te buigen, dan die ter neder te werpen; hoe haar godsdienst- en waarheidsgevoel door langdurige vervolging en onderdrukking tot woede was getergd; hoe zij van elke plek gronds zich verdreven zag, waar zij wilde nederknielen, om God naar de inspraak des gewetens te vereeren; en met welk eene bitterheid in het gemoed zij daarom die prachtige tempels moest aanzien, binnen wier wanden eene jammerlijk verbasterde eeredienst niet enkel geduld maar gehuldigd werd. Gewis! wie dit alles in aanmerking neemt, zal de dolheid, waarmede de Beeldstorm werd gedreven, wel niet verschoonbaar achten, maar uit zulke oorzaken vinden af te leiden, dat hieruit geenszins eene beschuldiging tegen de Hervorming of hare gematigde voorstanders kan ontleend worden [1])."

[1]) TER HAAR, t. a. p. dl. II, bl. 165.

Maar al meenen wij deswege het reeds met gestrengheid uitgesprokene vonnis eenigermate te moeten verzachten, wij blijven toch den Beeldstorm in *België* een gruwel noemen, dien wij met het diepste leedgevoel te inniger betreuren, naarmate hij van heilloozer terugwerking op de zaak der Hervorming geweest is. Niet met woorden valt het uit te drukken, hoeveel schade deze hierdoor heeft geleden. Meer dan in iets anders meenen wij hierin eene der hoofdoorzaken te moeten zoeken, welke haren geheelen ondergang tengevolge heeft gehad. Mogten al de hervormingsgezinden de op hen geworpen blaam met vrijmoedigheid van zich weren, zij konden niet beletten, dat zij door de Roomschgezinden, zooal niet voor de uitvoerders, dan toch voor de aanleggers werden gehouden [1]). Het verbond der Edelen, dat zóó veel tot verlossing des

---

[1]) BRANDT, t. a. p. bl. 458; *Serm. van br. Cornelis*, I, 108, *Ghendtsche Gesch.* tom. I, 27; „*Lettre de Jean, comte d'Oostfrieze à la duchesse de Parme, gouvernante des Pays-Bas*, 1568"; „*Lettre de M. Cuvelier au majeur de la ville de Huy*, 1568"; deze beide brieven worden in de „*Arch. du Roy. de Belg.*" bewaard, en zijn door CH. RAHL. uitgegeven. Zie verder STRADA, t. a. p. tom. I, bl. 206, waar hij zegt: „Ea quidem clades quibus è locis, quorumve consilio importata sit in Belgium, non aliter, quam de causis principiisque exortae subito pestilentiae, dubitatum est." Zie vooral M. C. DE LAROIÈRE, *Hist. des troubles relig. au XVIme Siècle*, 1863, waar hij op verschillende plaatsen zeer sterk laat uitkomen, dat de hervormden alleen de schuld van den beeldstorm droegen en dat het niet meer dan regtvaardig was hen zoo streng te straffen.

volks had doen hopen, werd hierdoor van ziel en veerkracht beroofd. Roomschen en onroomschen hielden van nu af een scherp wantrouwenden en argwanenden blik op elkander gevestigd. Een EGMONT die vroeger niet zoo ongunstig over de Hervorming dacht, vond hierin eene reden om zich onder hare tegenpartij te scharen [1]). Toen PHILIPS het gebeurde vernam, dacht hij krankzinnig te worden van woede en terwijl hij zich de haren uitrukte, riep hij uit: „Ik zweer hun bij de ziel mijns vaders dat dit hun duur zal te staan komen [2])!" Hij bedoelde hier de Hervormden in het algemeen, en de komst van den Hertog VAN ALVA en de verschrikking, welke hiermede over geheel *Nederland*, maar inzonderheid weder over *België* is uitgegoten, getuigt, hoe getrouw hij dezen eed gehouden heeft [3]).

---

[1]) PONTUS PAYEN. MS.

[2]) *Brief van Morillon aan Granvelle, van den* 20sten *September* 1566, te vinden bij GACHARD, *Anal. Belg.* 254.

[3]) Niet alleen was de komst van ALVA een gevolg van den beeldstorm, maar ook het strenger worden van PHILIPS. Ten bewijze hiervan strekke het volgende edikt, door hem na den beeldstorm uitgevaardigd:

Par le Roi. A nostre maregrave et escoutette danvers ou son lieutenant, salut.

Comme il soit notoire que ces jours passez diverses de nos villes et lieux de nôtre pays de par deça ayent esté fort altérez, tumultuez et esbranlez....., nous statuons, édictons et ordonnons par ces présentes les points et articles qui s'ensuivent:

Comme à l'occassion des dits presches et assemblées illicites, s'est ensuyvy et venu le saccagement des esglises, brisement des aultelz et imaiges, prophanation des sacrements et destruction de toutes choses

Men werpe ons niet tegen: dat toch ook de Beeldstorm in *Noord-Nederland* heeft gewoed en dat het graauw in sommige steden, gelijk te *Middelburg*, *Utrecht* en *Amsterdam* met weinig minder onbeschofheid dan te *Antwerpen* is te werk gegaan — want tegen de hier genoemde plaatsen, kunnen wij ook de namen van *Delft*, *Gouda*, *Haarlem* en *Rotterdam* overstellen, die geheel van dezen gruwel zijn verschoond gebleven, terwijl in *België* alleen, in drie of vier dagen ongeveer vier honderd kerken en kloosters waren beroofd en geplunderd geworden [1]). Naarmate alzoo de Beeldstorm in *België* in teugellooze woede en geweld dien

---

saincte et dédice à Dieu, qui est schandal abominable et détestable ayant surpassé toute méchanceté des barbares, nous en ensuyvant nostre ordonnance du mois daougst dernier passé, faicte par tous nos pays de par deçà, sans aussy déroger à l'accord dudict mois d'avril dernier, disons, déclarons et ordonnons par cestes, que si aulcun, quel quil soit, songéra de piller, destruire, saccager, brusler ou faire violence à aulcunes esglises, cloistres, monastères, chapelles ou aultres lieux pieux, ou y donner assistance directement ou indirectement, rompre aultelz, briser reliquaires des saincts, croix ou imaiges, soyent ès rues publicques ou lieux sacrés, ou les conculquer ou faire foulle aux saincts sacrements de l'esglise, que iceulx soyent condemnez et éxécutez du dernier supplice par la hart, et leurs biens confisquez, comme sacrilèges, voleurs, larrons publicques, ennemyz de Dieu, de nous et du monde, permettans à tous les appréhender et livrer ès mains de justice pour estre puniz conformément à ce que dessus." (Dit stuk berust in zijn geheel: *Arch. du Roy.*, *Audience*, *farde* n°. 282².)

[1]) Zie STRADA, t. a. p. tom. I, bl. 217; HOOFT, t. a. p. dl. III, bl. 99; *Corresp. de Marg. d'Autriche*, 183; MOTLEY, t. a. p. dl. II, bl. 131; JANSSEN, t. a. p. dl. I, bl. 53.

in *Noord-Nederland* te boven ging, naar die mate moest hier ook de terugwerking heilloozer en vreesselijker zijn. Buitendien, waar vond men in het *Noorden* de prachtige kathedraalkerken, welke met die van *België* van verre in vergelijking konden worden gebragt? Met welk een stommen schrik moest men den ontledigden romp dier gebouwen aanstaren [1])! Niet alleen het godsdienstig maar ook het kunstgevoel moest hierdoor allerdiepst gekrenkt en beleedigd en als tot wederwraak worden getergd. Neen! het bevreemdt ons niet indien vele duizenden, die tot hiertoe als op twee gedachten hadden gehinkt, die reeds half voor de zaak der Hervorming waren gewonnen, nu daarvan met ergernis en afkeer werden bezield; en wij schrijven het uit volle overtuiging neder, dat de Hervorming hierdoor, in de schatting van Roomschen en onroomschen gedaald en teruggezet, eene doodelijke wonde bekomen heeft, waarvan zij zich niet weder heeft kunnen herstellen.

---

[1]) Den 20sten Aug. 1566 schreef MAX. DE BERGHES, aartsbisschop van *Kamerijk*, na afloop van den beeldstorm aan GRANVELLE: „La perplexité, en laquelle sont tous bons catholiques et tous ceulx qui en ce pays se portent bien, est si grande que l'on ne sçauroit dire." GR. V. PR. *Arch. prem. série*, 1522—1584, pag. 33.

§ 5.

Heeft de Pacificatie van Gent den ondergang der Hervorming in België teruggezet of verhaast?

Wij hebben gezien dat de komst van ALVA diepe wonden aan de zaak der Hervorming in *België* had toegebragt, en het ware niet te verwonderen geweest, zoo de volksgeest, voor zooverre zich deze te haren voordeele had geuit, onder zoo zware beproeving en foltering geheel onderdrukt, en als zedelijk gedood en vernietigd ware geworden [1]). Toch spraken wij het

[1]) M. L. VAN DEVENTER zegt „*Afval der Zuidelijke Nederlanden*" van dien tijd: „Bij het einde van dit tijdperk van bovenmenschelijke ellende, had het volk in *Zuid-Nederland* alle staatkundige beteekenis verloren."

reeds vroeger als ons gevoelen uit, dat de Hervorming vermoedelijk ook dien schok zou hebben overleefd, indien niet andere oorzaken, uit haren eigen boezem voortgesproten, zich vereenigd hadden om haren ondergang te verhaasten.

In plaats van verbetering, na ALVA'S vertrek volgde veel meer, ten gevolge van gemis aan eendragt en zamenwerking onder de Hervormingsgezinden, vergering van toestand en eene toenemende verwarring. Vooral omstreeks het jaar 1576 was de toestand des lands allertreurigst. De Prins van ORANJE begreep zeer goed, dat eensgezindheid, eenparigheid in het handelen hier het eenige redmiddel zoude zijn. Daarom rigtte hij een brief tot de Staten-Generaal, die toen te *Gent* vergaderd waren, waarin hij de noodzakelijkheid betoogde van waakzaam te blijven en zich vooral met vereende krachten tegen den gemeenschappelijken vijand te verdedigen. Hij beweerde dat dit alleen mogelijk zoude zijn, als roomschen en onroomschen, edellieden en burgers, monniken en boeren, in één woord het gansche volk, zich als één man tegen de *Spanjaarden* verzetteden. Verder wees hij er op, dat de Vorsten van *Duitschland*, de groote Heeren en Edellieden van *Frankrijk*, de Koningin van *Engeland*, onvermogend geweest waren om krachtdadig te hulp te komen, zoolang er zulk eene verdeeldheid

had bestaan, daar de oproeping tot de wapenen alleen „een alarmkreet, eene opschudding van het graauw geleek, dat even als de golven der zee opbruist en een oogenblik later weder verstuift." [1])

Zoo had de Prins al het gewigt van een onderling verbond aangetoond, en zijne pogingen werden dan ook aanvankelijk met een gunstigen uitslag bekroond. Op den 8sten November 1576 werd de bekende *Pacificatie* te *Gent* getoekend. Zij was vervat in vijf-en-twintig artikelen: aan de eene zijde werd zij onderteekend door den Heer VAN ALDEGONDE met acht andere gemagtigden van wege den Prins van ORANJE en de Staten van *Holland* en *Zeeland*; en aan de andere zijde, door ELBERTUS LEONINUS en andere afgevaardigden, van wege *Braband*, *Vlaanderen*, *Artois*, *Henegouwen*, *Valencyn*, *Rijssel*, *Douay*, *Orchies*, *Namen*, *Doornik*, *Atrecht* en *Mechelen*.

De inhoud van het verdrag was als volgt: Van weêrskanten zou het verledene vergeven en vergeten zijn, daarom beloofde men zich in de toekomst eene getrouwe vriendschap en verbond men zich om met vereende krachten de *Spanjaarden* uit het land te verdrijven.

Als dit gelukte, zou men zich daarna weêr vereeni-

---

[1]) Deze brief is uitgegeven door GACHARD, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, III, pag. 140—154.

gen, om verdere maatregelen te nemen. Intusschen mogt tegen de Roomsch-Katholijke godsdienst niets krenkends ondernomen worden; de plakkaten betreffende de ketterij zouden voorloopig opgeschort worden; de gevangenen zouden van weêrszijde zonder losgeld ontslagen, alle vaste goederen en andere bezittingen aan de eigenaars terug gegeven, en bij geval van vervreemding zou billijke schadeloosstelling verleend worden. De provinciën en steden, die het verdrag niet onderteekend hadden, zouden de vruchten dezer vereeniging niet genieten, doch aan allen stond het steeds vrij om toe te treden en te teekenen, wanneer zij zulks goedvonden [1]).

Twee maanden later kwam de „Unie van *Brussel*" tot stand, die ten doel had de besluiten van de Pacificatie, die alleen eene zaak van provinciën en steden onderling geweest was, tot eene zaak van het geheele land te maken; hier had dan ook een ieder het regt om te beraadslagen en te teekenen [2]).

Voorwaar, het tot stand gebragte werk scheen wel

---

[1]) Zie over de Pacificatie van *Gent*: BOR, t. a. p. dl. IX, bl. 738—741; HOOFT, t. a. p. dl. XI, bl. 467—477; VAN METEREN, t. a. p. dl. VI, bl. 110 v. v.; MOTLEY, t. a. p. dl. III, bl. 352, 382 enz.

[2]) Over de Unie van *Brussel*, cfr.: DE JONGHE, *De Unie van Brussel*, DENEZ, *Histoire générale de la Belg.* tome VI, pag. 58 s. s.; BOR, t. a. p. dl. X, bl. 769 v. v.; VAN METEREN, t. a. p. dl. VI, bl. 117.

een meesterstuk van wijsheid genoemd te mogen worden! Hoeveel, wat vroeger donker was, scheen nu in de toekomst der Hervorming opgeklaard! Het is waar, de Hervorming liep nu gevaar in een toestand van *stagnatie* te geraken en te verkeeren, en hare snelle uitbreiding werd door de genomene besluiten wel eenigszins tegengewerkt. Maar toch was het een groote stap voorwaarts gedaan, dat zij feitelijk geduld werd, en dat zij even veel regt van bestaan zou verkrijgen als de Roomsch-katholijke godsdienst, terwijl de hatelijke Inquisitie ten eenenmale werd afgeschaft.

De genomene maatregelen vonden dan ook, naar het scheen, algemeen bijval en werden zelfs met luide jubelkreten begroet [1]). De reden nogtans dier schijnbare ingenomenheid lag in de verschillende voorstelling, die men zich omtrent de ware en eigenlijke bedoeling dezer *Pacificatie* gevormd had. En, had men zich hierin niet misleid, had men op meerdere eensgezindheid mogen rekenen, en waren de godsdienstige meeningen van weêrszijden beter ontzien en geëerbiedigd geworden, dan voorzeker had zij de schoonste vruchten kunnen dragen.

---

[1]) GROEN VAN PRINSTERER, *Archives etc.* tome V, pag. 598, sqq., „Avecq une si grande joie et contentement du peuple, de toutes les provinces en général et en particulier, qu'il n'est mémoire d'homme qui puisse se souvenir d'une pareille, etc." *Apologie du Prince d'Oranje*; pag. 95.

Maar aan eene gewenschte eensgezindheid was niet te denken. Niet alleen waren de Protestanten in verschillende kategoriën gescheiden, maar zelfs kozen Lutheranen wel eens partij met de Katholijken tegen de Calvinisten, en overal, waar zij dit vermogten, werkten Lutherschen en Calvinisten elkander tegen [1]). In de eene stad werd aan de *Pacificatie* van *Gent* gevolg gegeven, en werd vrijheid van godsdienst verleend, en in eene naastbijliggende stad werd geen enkele Roomschgezinde geduld. Het was eene algemeene verwarring, waarin ieder zijn eigen gang ging; wat de een goeds had gedacht, werd door een anderen weêr tegengewerkt en bedorven. Er was geene liefde, geene gemeenschap onder de partijën en de schoone spreuk, die in het Belgische wapen prijkt „*L'Union fait la force*", ware eene scherpe bespotting van den toenmaligen toestand geweest [2]).

---

[1]) STRADA, t. a. p. tom. I, pag. 251, 252.

[2]) Zie M. L. VAN DEVENTER, t. a. p. in de *Gids* van 1859.

De Prins van ORANJE schreef aan den landgraaf WILLEM VAN HESSE, over *Antwerpen*, het volgende:

„Wir zweiffelen auch gar nicht, da wir nuhr allein nit sovil Secten hetten, es sollten alle sachen guet werden und zu kheiner weitterung kommen: dan alhier in dieszer stadt haben wir itzundt bekandter Kirchen drey, deren die erste Catholisch ist. So hatt ein erbar Ratth der Augsburgischen Confession ein Kirche eingeben. So predigen die Calvinisten auch in der stadt ahn dreien orten, gleichwoll noch underm himmell. So regen sich auch die wiedertäuffer, aber haimblich und

Bovendien bestond er bij sommige Protestanten zulk een afkeer van de Roomsch-katholijke godsdienst, dat deze zich soms in zeer afkeurenswaardige daden lucht gaf. Men sloeg voort tot de onverschoonbaarste handelingen: „tot het vangen en mishandelen der Roomschgezinde Priesters, tot het verkoopen der goederen van de Geestelijken, tot het breeken der kerken, abdijën en torens, tot het uitbannen van Edelen en voornaeme Roomschgezinde burgers, tot het doen zweeren door de Capiteynen en Burgers, dat zij de Roomschgezinde exercitie renuncieerden." Zij gingen zelfs zoover, dat zij verboden „op boeten en straffen te doopen of te trouwen, anders dan in de gemeente der Christelijke Gereformeerde religie" [1].

---

geben sich nirgent blos. Also das vierly Relligionen zugleich auffstehen, Wir hoffen aber, wenn die Stande zusammen kommen, sie werden, mit verlehnung göttlicher gnaden, solche mittell treffen, das solchen spaltungen vorkhommen und das rechte wortt gepflanzet, und das unkrauth ausgeroden werden möge.

W. Pr. zu U."

GROEN VAN PRINSTERER, *Archives, prem. série*, pag. 36.

[1]) *Gentsche Geschiedenissen*, tom. II, bl. 130—143. STRADA zegt, t. a. p. tom I, pag. 252: „Clerum omnem ac religiosas quasque familias ex urbe emandandas insane ferociterque conclamabant". Zie verder pag. 142, 224 en 448.

Als bewijs van de onverdraagzaamheid der Hervormden, strekke mede het volgende edikt, door Burgemeester en Schepenen der stad *Antwerpen*, den 1sten Julij 1581, uitgegeven:

„Les bourgmaitres et eschevins d'Anvers ont, avec l'advis précédent

Wel was dus TE WATER geregtigd om hiervan te verklaren : „welke hunne spoorlooze hartnekkigheit

---

des colonels capitaines et doyens des six confréries assermentées de cette ville et pour le repos et asseurance de ladite ville, (laquelle asseurance leur a esté recommandée par le Grand Conseil,) trouvé conseillable de faire cesser et de suspendre tout exercice de la religion romaine, par provision :

Tellement qu'on commande de par l'escoutette, les bourgmaistres et eschevins susdits, que nul quel qu'il soit ne soit si hardi de faire ou de faire faire et d'ouyr en la juridiction de cette ville quelque messe soit en secret ou en public ou quelque autre exercice de la susdite religion romaine, hormis seulement le baptesme, le mariage et la visitation des malades, et ce faire sans aucune notable assemblée.

Qu'ils enterreront aussy leurs morts sans aucune ceremonie, et ce seulement au regard des bourgeois et inhabitans de la ville et juridiction d'icelle, sans que cela soit permis aux estrangers, sur quoy chaque capitaine aura esgard en son quartier.

Et quant au baptesme et au mariage; on ordonnera deux lieux à ceux de ladite religion romaine, assavoir la Chapelle de Grâce et celle de l'hospital de Nostre Dame en la rue appelée de Kerckhofstract, et pour l'administration on choisira deux personnes ecclésiasticques paisibles qui feront le serment de fidélité au magistrat et d'entretenir en tout ceste ordonnance inviolablement.

Et tout cela sur la peyne de cent escus que celuy qui y contrariera sera tenu de donner au proufit des pauvres ou autrement estre puni arbitralement.

Item, que toutes personnes tant ecclésiasticques que seculières lesquelles par cy devant, et singulièrement le 28 de juillet dernier passé, ont esté enchargées de sortir hors de ce lieu et de ceux de nos confédérés, encores que par connivence ou autrement ils y pourroyent estre demeurez ou retournez, sortiront en vingt-quatre heures hors de la juridiction de ceste ville et du marquisat d'icelle, sans y retourner, n'est par exprès congé et consentement des susdits seigneurs et autres qui seront deputés pour en prendre congnoissance, sur peyne de payer l'amende comme dessus.

den grond gelegt heeft tot den geheelen ondergang van den Hervormden Godtsdienst in *Brabant* en *Vlaenderen*, waertoe ook meede wrocht hunne verbittering tegen de Roomschgezinden, die zij niet ophielden te plaegen door dezelve van haere kerken te berooven,

---

Item, tous ceux (hormis les Nations) qui depuis quatre ans en ça sont venus demeurer en ceste ville et venant de quelques villes ou places de nos confédérés ou de quelques places étrangères, sortiront pareillement, n'est qu'en quinze jours prochainement venans, ou plus selon la distance des lieux, ils apportassent des bons et légitimes tesmoignages de leurs personnes, et ce du magistrat ou du consistoire du lieu où ils se sont tenus la dernière fois. Lesquels temoignages ils seront tenus de monstrer premierement aux capitaines et maistres des quartiers ou ils yront demeurer. Et en cas de difficulté ils s'adresseront au magistrat et aux colonels de ceste ville, sur peyne comme dessus.

Défendons aussy à un chacun, sur pareilles peynes, de ne point loger telles personnes en leur mayson.

Item, on defend pareillement à tous ceux qui resortent soubz les nations espaignolle et italienne, hormis ceux quy sont aussy tenus de faire la garde en ceste ville, de ne tenir nulles longues armes ou pistoles en leurs maysons, mais de les vendre ou autrement de les mettre ès mains du capitaine du quartier où ils demeurent, et ce soubz bon récépissé et promesse de restitution, hormis leurs épées et poingnards qu'ils ne pourront aussy porter sur les rues, sur peyne de perdre les dittes armes lesquelles ne leur pourront estre otées que par le capitaine ou officier soubz lequel ils demeurent respectivement.

Item que seuls estrangers ou voyageurs ne pourront porter de longues armes ou pistolles sur les rues, mais les laisseront en leurs logis jusques au temps de leur partement, n'est que ce fut avec le consentement du capitaine du lieu où ils logent, sur peyne de perdre ces armes.

Soubsigné : HOBOKEN."

Dit stuk is door CH. RAHLENBECK uitgegeven in zijn werk : *L'inq. et la Réf. en Belg.*, pag. 287.

haere goederen te verkoopen, en haere persoonen allerlye moetwilligheit te laeten aendoen" [1]).

De Hervormden dachten er niet aan, dat het thans hunne taak en hun pligt was geworden, om dezelfde verdraagzaamheid, godsdienst- en gewetensvrijheid, welke zij in vroegere jaren van de Katholijken geeischt hadden, op hunne beurt aan dezen te bewijzen of te laten behouden. Wat was natuurlijker dan dat dit alles hen in een zeer ongunstig licht moest plaatsen bij weldenkende Roomschgezinden? Sommige letterkundige voortbrengselen van dezen tijd doen ons de denkwijze van het volk over deze handelingen genoegzaam kennen [2]).

Vraagt men: hoe het toch gekomen zij, dat het volk zoo oneensgezind en zoo liefdeloos jegens elkanderen en jegens andersdenkenden zich betoond heeft? Het antwoord op deze vraag is niet ver te zoeken, als wij kennis maken met eenige heethoofden, voor wie de maatregelen, in het verdrag opgenomen, te flaauw waren, en die van geen godsdienstvrede wilden hooren, waarin afgoderij nog geduld werd en waarin geen krachtige maatregelen genomen waren ter geheele uitroeijing van al, wat niet instemde met de Hervormde leer.

---

[1]) t. a. p. bl. 40, 41.

[2]) Zie de *Bijlagen*.

Van zelfs komen een iegelijk, wie in de geschiedenis niet geheel vreemdeling is, hier de bekende namen van PETRUS DATHEEN en van HEMBYZE voor den geest. Sommigen zijn gereed daarmede ook den naam van HERMAN MODET te verbinden; maar al is ook de laatstgenoemde niet van zekere heethoofdigheid en overdreven godsdienstijver vrij te pleiten, wat de deelneming aan oproerige bewegingen betreft, schijnt hij zich zelven volkomen te hebben gerechtvaardigd [1]). Maar de twee

[1]) Als bewijs daarvan laten wij dezen brief volgen, van de predikanten en onderlingen der Hervormde Gemeente te *Antwerpen*, welke brief ook door MODET onderteekend was:

„*Messieurs les bourgmestre, eschevins et conseil de la ville d'Anvers.*

MESSIEURS,

Nous protestons en vérité, comme devant Dieu, que ce quy a esté faict quant à labolition des imaiges la esté sans nostre sceu et adveu.

Quant aux larrecins, pillages, ivrogneries et aultres dissolutions et insolences, quy sont ensuyvies, nous les blasmons et detestons. Et pourtant les ministres de la parole exhorteront, comme ils ont desia faict, les auditeurs en prédications quon sen abstienne entièrement et quon rapporte en vos mains ce quy a este pillez et desrobbez.

Ceuz de nostre eglise sont prests de rendre toute obeissance à vos seigneuries pour sopposer sous votre commandement à tous saccagements, violences, voleries et aultres insolences. Nous vous reconnoissons establis par le seigneur en office de magistrat: et partant sommes obligez de vous obeïr, non seulement pour crainte destre puniz, mais aussy pour la conscience. Et par conséquent nous voulons fidellement payer tailles, gabelles, imposts, subsides, dismes et aultres charges qui nous seront imposées ordinaires et extraordinaires, confessant que ceuz qui se refuseront ou feront fraude en cest endroict offenseront Dieu et seront punissables par vos Seigneuries.

Pour plus grande asseurance de ce que dessus, les ministres de

eerstgenoemden en vooral den laatsten hunner durven wij allerminst zoodanige vrijspraak te verleenen. Daarom zullen wij eenige oogenblikken bij hen vertoeven en nagaan, in hoeverre de ongeregeldheden, die toen plaats grepen, aan hun bedrijf of hunnen invloed kunnen en moeten worden toegeschreven.

PETRUS DATHENUS werd geboren in het jaar 1531 of 1532 te *Cassel* in *Vlaanderen* en was monnik in de abdij van *Poperinghen*. Hoe hij tot de kennis der waarheid kwam, is ons niet bekend; alleenlijk weten wij, dat

---

lesglise sont prests, sil est besoing, de faire serment en vos mains de vous estre fidelles et obeissants en toutes choses selon Dieu et sa parole, pour la conservation, bien et utilité des bourgeois et habitans de la ville.

Suplians que sous vostre autoritez et protection puissions nous assembler en quelques temples propres et capables pour lexercice de nostre religion, et ne prendre de mauvaise part si nous servons de quelques uns selons la necessitez presente, en attendant quy ayez pourvu.

Cependant ne pretendons ne forcher auleun en sa conscience ou contraindre nostre religion, nous contentans et louant Dieu, estimans que vos Seigneuries pourvoiront à ce que les uns et les aultres ayent matière a contentement. Quil vous plaise faire ordonnance quon nait a enjurier ni outraiger lun et lautre pour le faict de la religion. Presentez au nom des ministres de la parole et aultres commiz à la conduicte des eglises tant flamengue que françoise, le 23e daoust 1566.

Les ministres: (S.) Jean Taffin, Hermann Modet et George Sylvanus.

Les anciens: (S.) Marco Perez, Charles van Bomberghe, Hermann van der Meere, Corneille van Bomberghe, François Godin, Jean Carlier, Nicolas Duvivier et Nicolas Sellin.

Zie: CH. RAHLENBECK, *l'Inq. et la Réf.* pag. 67, 68.

hij als jongeling van twintig jaren de zaak der Hervorming reeds was toegedaan, en dat hij te *Kortrijk* en in andere plaatsen het Evangelie met veel ijver en vrijmoedigheid verkondigd heeft. Zijn verblijf in *Engeland* en vroegere omzwervingen gaan wij hier met stilzwijgen voorbij. Na veel heen en weêr gereisd te hebben, verliet hij in Junij 1566 *Frankenthal*, waar hij zich eenigen tijd had opgehouden om aan de vervolging te ontkomen, en, toen het verbond der Edelen gesloten was, kwam hij in zijn vaderland en wel het eerst te *Poperinghen* aan. „Hier verkreeg hy welhaest onder de sectarissen den voorrang, begaeft zynde met welsprekenheit, die hy door lang gebruik beoeffent hadt. Hy trok vyftien duizent menschen by een, tot de predikatie die hy voor de eerste mael in het openbaer stont te doen" [1]). Eene maand later begaf hij zich naar *Gent:* dáár nam hij zijn dienst met prediken, doopen, trouwen, en wat dies meer zij, met de meeste getrouwheid waar. Toen echter het verbond der Edelen in 1567 met ontbinding bedreigd en er geld uitgeloofd werd voor wie hem in handen der Landvoogdesse mogt leveren, keerde hij naar zijne vroegere schuilplaats in de *Paltz* terug. Tot aan de *Pacificatie* van *Gent*, vinden wij DATHEEN in achting

[1]) NIC. BURGUNDIUS, *H. Belg.* lib. III, pag. 160—161.

bij leeraars en kerkvergaderingen, zoowel als bij de pas gevestigde gemeenten; ja zelfs vijanden der Hervorming weigerden hem in sommige opzigten hunne lofspraak niet. Van eene zeer gunstige zijde komt zijn gedrag en karakter uit, in het godsdienstig gesprek met de Wederdoopers, van den 28sten Mei tot den 19den Junij 1571, in het bijzijn van den Keurvorst van den *Paltz*, door hem gehouden [1]). Maar helaas! eenigen tijd later — gelijk wij thans gaan vernemen — moest wel dat gunstig gevoelen omtrent hem grootelijks gewijzigd worden.

Na het sluiten van de *Pacificatie* van *Gent* in 1576, en den Religievrede van den 22sten Julij 1578, die door den aartshertog MATTHIAS, den Prins van ORANJE en den Raad van Staate afgekondigd was, verzetteden zich de *Gentenaren* daartegen, en dat met medewerking van DATHEEN, die toch zeer goed wist of althans moest weten, dat de Prins het heil van het land hiermede beoogd had [2]). De Prins drong

---

[1]) CRISPYN, *Staet der Kerke*, bl. 498.

[2]) Dit kon hij bij voorbeeld, al had hij geen ander bewijs gehad, opmaken uit den brief, welke de Prins van Oranje den 27sten Sept. 1576 nog aan HEMBYZE geschreven had, en die luidde als volgt:

„Monsieur d'Embyze. Je vous ay escrit une lettre du XVII du présent, laquelle je crains que n'aurés receue, et toutefois, pour cognoistre vostre bonne et entière affection qu'avés au bien et délivrance de nostre commune patrie hors de la tyrannie qui desja si longtemps la va oppressant, je

door brieven en gezantschappen er sterk op aan dat men dien vrede aannemen en ten uitvoer brengen zou, welken hij geloofde het eenige middel te zijn om de rust tusschen de Nederlandsche

---

ne vous useroy de nulle recharge, n'estoit que par ceste je vous veulx plustot témoigner l'obligation [à vous] tous gens de bien et amateurs de la patrie vous demeuront obligés, pour les bons offices que faites continuellement à l'effect que dessus, que non pas user d'exhortations superflues en vostre endroict. Cependant je ne puis me tenir que je ne vous propose la grande importance que pour ce faict gist en l'union des provinces, à laquelle je vous prie vouloir par tous moiens possible travailler, puisque par vostre prudence vous povés assés comprendre combien la desunion seroit pernicieuse, non seulement à la généralité du pays, mais aussi en particulier à la province de Flandres; laquelle, comme vous sçavés, par plusieurs divers respects et considérations ess autant recommandée en la haine et malveillance de ces ennemis commun et perturbateurs du repos publicq qu'aultre province qui soit, puisqu'ilz y osent bien imputer l'origine de tous les maux à icelle. Mais, tant plus grande est la haine qu'ilz luy portent, tant plus devés vous aultres messieurs! vous évertuer à rompre leurs malheureuses intentions et, comme de vostre part je ne fai doubte que sçaurés très-bien mettre en évidence les fruicts de la vertu et constance dont vostre bonne renommée a donné ferme espérance à ung chacun, je ne feraï ceste plus longue; mais le surplus de mon intention entendrez par Monsieur Backere présent porteur, auquel vous prie adjouster foy, comme à moy mesme. Et sur ce, me recommandant bien affectueusement a vostre bonne grâce, prieray Dieu vous donner, Monsieur d'Embyze, en parfaite santé vie bonne et longue. Escrit à Middelburch, le xxvii de septembre 1576.

Vostre bien bon amy à vous faire plaisir,

GUILLAUME DE NASSAU.

A Monsieur d'Embyze mon bien bon amy."

GROEN VAN PR. *Archives, première serie*, pag. 189—191.

Staten onderling te herstellen of te bewaren, de Spaanjaarden te wederstaan en de Gereformeerde kerken te behouden. Maar DATHEEN aarzelde niet te prediken, dat het artikel om de Roomsche Godsdienst toe te laten, goddeloos was, en dat de Prins van ORANJE, die zoozeer op 't zelve aandrong, de Godsdienst achtte en zoo ligt veranderde, als een kleedingstuk [1]). In het begin van het jaar 1579 werd er te *Gent* eene vergadering gehouden onder het voorzitterschap van DATHEEN, waarop gehandeld zou worden over de middelen om de onderdrukte Godsdienst te herstellen. Alweêr op raad van DATHEEN werd er besloten een brief aan de Staten van *Holland* en *Zeeland* te zenden, waarin, als de oorzaak van den ellendigen toestand der Hervormde kerk in *Vlaanderen*, niemand anders dan de Prins van Oranje in persoon werd aangeklaagd, en zoowel deze als de Staten van *Holland* en *Zeeland* tot krachtdadiger handelingen werden opgewekt [2]). Deze brief had geene andere strekking dan de goede en wijze bedoelingen van den Prins van ORANJE in een

---

[1]) „Dat hy nog om Godt, nog om Religie gaf, maer van staet en nut zynen afgodt maekte, zoo dat indien hy wiste ofte dagte dat zyn hembde iet van Religie wiste, ofte rieken zoude, dat hy 't zelve zoude uittrecken ende in 't vier werpen ende verbranden." *Gentsche Gesch.* tom. II, bl. 199; GROEN VAN PR. *Archives*, VII, 81, noot.

[2]) Cff. *Zeeland, Jaarboekje voor* 1853, bl. 51—111 en Dr. H. TER HAAR, *Dissert. de Petr. Datheni vita* etc. *Traj. ad Rh.* 1858, pag. 77.

ongunstig daglicht te plaatsen en tegen te werken, en strekte alzoo in plaats van tot behoud, bij de uitkomst tot groot nadeel der Hervorming.

Toen de Prins kort hierna in persoon te *Gent* gekomen was, om het uiterste te beproeven, had DATHEEN de komst van den Prins niet durven afwachten en was in stilte uit de stad vertrokken [1]); maar nadat de Prins „eene Ordonnantie ofte Edict op 't faict van der exercitie van beide de Religiën" had doen vaststellen en toen weêr vertrokken was, kwam DATHEEN in de stad terug, en zocht nu, met hulp van HEMBYZE en anderen, het daarheen te drijven, dat de rijke abdijën en andere geestelijke goederen werden aangetast, en de roomsche Religie geheel en al uit *Gent* gebannen zoude worden [2]). Andermaal verscheen de Prins, ten gevolge van al die onlusten, weêr te *Gent*, maar DATHEEN was nu reeds vijf dagen vroeger vertrokken en over *Keulen* naar de *Paltz* geweken, waar hij door prins CASIMIR zeer goed ontvangen en tot hofprediker aangesteld werd [3]). Hier vertoefde hij tot het jaar 1583; toen begaf hij zich nogmaals naar *Gent*, onder bescherming van JAN VAN HEMBYZE, dien men uit de *Paltz* had ontboden, om hem op nieuw het burgemees-

---

[1]) *Gentsche Gesch.* tom. II, pag. 170—174.
[2]) VAN BRIDT, *Ned. Oorel.* II^de^ boek, bl. 39.
[3]) VAN DER VYNCT, t. a. p. III, 38—42.

tersambt op te dragen. Toen er in Maart 1584 een raad van vredemakers werd gemaakt om de voorwaarden van de overgave van *Gent* met PARMA te beramen, was „de Minister PETRUS DATHENUS een dier peismakers en roemde, benevens HEMBYZE, opentlijk den peis aen de stadt te zullen geven; tot groote ergernis der andere Predikers, die hierover zeer verstoord, in hunne sermoenen als razenden bulderden tegen DATHENUS en allen, die den Peis wenschten" [1]). Zeer verklaarbaar wordt hieruit het ongunstige vermoeden, dat op DATHEEN als eene blaam geworpen werd en langen tijd bleef rusten, alsof hij verraderlijke bedoelingen had en even als HEMBYZE, met den vijand heulde. Toch schijnt hij, bij een onpartijdig onderzoek der geschiedenis van die blaam te mogen worden vrijgesproken [2]). Toen echter HEMBYZE als een verrader gevangen werd, verliet DATHEEN, en ditmaal voor goed, de stad en vertrok in de maand Maart 1584 eerst naar *Holland*, vervolgens naar *Staden* in het bisdom *Bremen*, toen naar *Dantzig*, vanwaar hij, niet geduld wordende, naar *Elbingen* toog en dáár den 19den Februarij 1590 stierf.

Uit de geschiedenis van zijn woelig en bedrijvig leven leeren wij DATHEEN als een opregt, maar tevens

---

[1]) TE WATER, t. a. p. bl. 206.

[2]) Hoogst lezenswaardig is op dit punt de Dissertatie van Dr. H. TER HAAR, die hierover uitvoerig heeft gehandeld.

als een hoogst opgewonden man kennen, die zelden met de noodige bedachtzaamheid te werk ging, maar wat zijne innige overtuiging hem ingaf, ten koste van alles ten uitvoer wilde gelegd zien. Wij spreken van innige overtuiging omdat er schrijvers zijn die hem zeer ongunstig beoordeelen [1]), en wij hebben hem van onberadenheid beschuldigd tegenover die schrijvers, die hem in een al te gunstig daglicht stellen [2]). Wij gelooven met anderen, dat ook hier de waarheid in het midden ligt, en dat DATHEEN bij al het goede wat hem onderscheidde, toch veel, maar al te veel, nadeel aan de zaak der Hervorming, bepaaldelijk in *België*, heeft toegebragt. De wijze staatkunde des Prinsen was voor hem niet doortastend genoeg, hij had meer met een HEMBYZE op, omdat deze met meer doortastenden ijver te werk ging. Wij zullen echter zien, dat deze eigentlijk volstrekt niet bij DATHEEN paste, daar bij DATHEEN het de ongehuichelde overtuiging des harten was, welke hem tot handelen drong, terwijl een VAN HEMBYZE zich nog meer door eigenliefde en eerzucht dan door geestdrijverij heeft laten besturen [3]).

---

[1]) VAN METEREN, t. a. p. IX, bl. 162, 173; BRANDT, t. a. p.; UYTTENBOGAERT, *Kerk. hist.* II, bl. 52, e. a.

[2]) J. ENS, *Kort histor. berigt* etc. bl. 467; BOR, t. a. p. bl. 518, e. a.

[3]) Zie Dr. H. TER HAAR, t. a p. van pag. 67—100 en 146—158,

Van aanzienlijke geboorte, was Jonker JAN VAN HEMBYZE een van die edellieden, die veel invloed op de inwoners van *Gent* bezaten. Hij behoorde tot de getrouwste hoorders en bewonderaars van DATHEEN, ook oordeelde deze niet anders over VAN HEMBYZE, dan dat hij een opregt christen was. Op den weg der Hervorming was hij verder gegaan dan velen in die dagen. Met het hoofd vol droombeelden uit de oude wereld der *Grieken* en *Romeinen*, met den lof der republieken op de lippen, geloofde hij dat het zeer doenlijk was, uit de zeventien *Nederlanden* één gemeenebest zamen te stellen, als dat der Zwitzersche kantons [1]). Hij vond vermaak in het beramen van krijgslisten en plotselinge wapenfeiten. Roekeloos en wreed van aard, nam hij een werkzaam deel aan de vernieling, welke uit volksberoerten ontspruit. In het begin van Maart 1579, zettede hij te *Gent* het gemeen tot oproer aan [2]). De bezittingen der Katholijken, geestelijken en leeken, werden geplunderd; en de personen zelve, van alle standen, werden mishandeld. Den Prins van ORANJE, die de rust wilde herstellen, en die hem altoos vriendschap had betoond, kreet hij uit voor een' vermomden Papist, die den zoogenaamden godsdienstvrede wilde

---

[1]) VAN DER VYNCKT, t. a. p. II, 274, 283, 285.

[2]) TE WATER, t. a. p. bl. 199.

invoeren, louter met het oogmerk om de Roomsche afgoderij weder op de been te helpen. Den 25sten Julij 1579 zien wij hem een *coup d'état* ten uitvoer brengen: al de leden van den Raad worden door hem in hechtenis genomen en achttien nieuwe leden aangesteld, met het doel om, zooals hij zeide: „de invoering van den godsdienstvrede te beletten, welke niets dan een middel was, om het ontwortelde Pausdom en de uitgeroeide Spaansche dwingelandij weder te planten". Wederom kwam de Prins te *Gent* en HEMBYZE werd voor hem gebragt; maar in plaats van, gelijk hij had moeten vreezen, zijn doodvonnis uit diens mond te vernemen, kwam hij er voor ditmaal met eene hoogst ernstige vermaning af. Toen nam hij met DATHEEN de wijk naar JOHAN CASIMIR, waar hij, even als deze, met open armen ontvangen werd [1]). Waar wij hem het laatst op het tooneel zien verschijnen, speelt hij de rol eens verraders. Toen het hem namentlijk in 1584 gelukt was zich tot Voorschepen of Eersten Burgemeester in *Gent* te doen benoemen, zien wij hem zich met CHIMAY en CHAMPAGNY verbinden, om *Vlaanderen* aan PHILIPS over te leveren [2]). Gelukkig werd hij nog bij tijds daarin verhinderd. De Heer van RIJ-

[1]) HOOFT, t. a. p. XV, 145—150.
[2]) BOR, t. a. p. XVIII, bl. 420; VAN METEREN, t. a. p. bl. 212.

HOOVE, die het bevel over de stad voerde en heimelijk kennis van het plan ontvangen had, vóór dat men den tijd gehad had het ten uitvoer te brengen, liet HEMBYZE in hechtenis nemen, geregtelijk verhooren en te *Gent* ter dood brengen. De man, dien de Prins van ORANJE als een, die evenzeer medelijden als verachting verdiend had, ongedeerd had laten vertrekken, werd nu door de hand der geregtigheid gegrepen en als een verrader van zijn eigen land met het zwaard gestraft [1]).

Geen wonder dat het volk, voor zooverre het zich door zulk een heethoofd liet opstoken en leiden, geen vrede kon vinden in de besluiten van de *Pacificatie* van *Gent*. Immers, HEMBYZE en DATHEEN stonden hierin niet alleen, maar al te velen waren er, die met hen den Godsdienstvrede afkeurden of verwierpen. Roomschen en onroomschen kwamen er tegen op en dit was de oorsprong van de oneenigheden tusschen de *Gentenaren* en de *Walen* [2]). De Roomschgezinden waren van gevoelen, dat aan de Roomsch-Katholijke godsdienst te kort gedaan werd door zulk halve maatregelen, en de andere partij was er even heftig tegen

---

[1]) Cff. over hem MOTLEY, t. a. p. dl. IV, bl. 101, 106, 245, 248, 249, 385, 388, en de dissertatie van H. TER HAAR, pag. 74.

[2]) Verg. Dr. H. TER HAAR, t. a. p. pag. 77 sqq.

dat de afgoderij nog langer bleef voortbestaan en niet dadelijk uitgeroeid werd.

Zóó hebben wij dan het antwoord gevonden op de vraag, welke wij aan het hoofd dezer afdeeling plaatsten. De *Pacificatie* van *Gent*, welke zooveel scheen te beloven, welke aanvankelijk door beide partijen werd toegejuicht, heeft den ondergang der Hervorming in *België*, tot wier behoud zij had moeten strekken, werkelijk niet teruggezet, maar veel meer verhaast. En dit is geschied door de schuld en verkeerdheid der menschen. Zij komt voor rekening deels van eenen DATHEEN — om thans van CRUGEOT, BERTOUL, GOSSON en andere heethoofden niet te gewagen — maar allermeest blijft zij rusten op het hoofd van HEMBYZE, van wien ten volle het gezegde des spreukschrijvers geldt: „een eenig zondaar verderft veel goeds."

§ 6.

Overmagt van wapenen en zamenloop der gebeurtenissen.

Bij den aanvang onzes onderzoeks naar de oorzaken, die den ondergang der Hervorming in *België* naar zich hebben gesleept, hebben wij opgemerkt, dat er in *België* menig oord was, waar de Hervorming nooit post had willen vatten, terwijl de Hervorming in de noordelijke *Nederlanden* zich veel algemeener verbreidde.

Onder die gewesten in *België*, waar de Hervorming geen of zeer weinig opgang maakte, noemden wij de zuidelijkste. Het is waar, wij vonden er wel tegenstanders van *Spanje's* overheersching en van *Rome's* dwingelandij; maar dezen behielden steeds de minderheid in getal. Te *Valenciennes* hebben wij zelfs eene zeer bloeijende gemeente aangetroffen, maar reeds in

1567 werd deze stad door NOIRCARMES belegerd en na eene dappere verdediging van drie maanden door hem ingenomen[1]). Van deze overgave dagteekent zich voor *België* eene reeks van opvolgende gebeurtenissen, die voor het bestaan der Hervorming in dit land van de noodlottigste uitwerking geweest zijn. Vijf jaren later werd ook *Bergen*, na eene verdediging van drie maanden, door ALVA veroverd en voor *Spanje* en daardoor ook voor *Rome* herwonnen [2]). De gemeente te *Atrecht* kwijnde na 1566 nog een paar jaren voort, doch al zeer spoedig moest ook zij het onderspit delven [3]).

In de zuidelijke gewesten van *België* heerschte een gansch andere geest dan in de noordelijke. De behoefte naar godsdienstige vrijheid sprak er niet zóó luide als de begeerte naar meerdere burgerlijke vrijheid: ja zelfs, over 't algemeen bleef men hier zeer sterk aan *Rome* gehecht en voortdurend koesterde men in stilte de hoop om eene volkomene verzoening met PHILIPS te verkrijgen. De kettersche Prins van ORANJE werd er gevreesd, en zijnen invloed had men te vergeefs door het inroepen van MATTHIAS en ANJOU trachten te fnuiken.

---

[1]) HOOFT, t. a. p. dl. IV, bl. 129; BRANDT, t. a. p. dl. I, bl. 448, 449.
[2]) BOR, t. a. p. dl. VII, bl. 408 v. v.; VAN METEREN, t. a. p. dl. IV, bl. 76.
[3]) „Discours véritable de ce qui s'est passé en la ville d'Arras," door PONTUS PAYEN.

De komst van den Protestantschen Paltszgraaf JOHAN CASIMIR, die de Gentenaren ter hulpe snelde en van hen driemaal honderd-en-vijftig-duizend gulden tot onderhoud van zijn leger ontving, was er met leede oogen aangezien. De voorgestelde Godsdienstvrede werd er verfoeid. Hier deed eene fel Roomsche aristocratie haren invloed gelden in tegenstelling van de vrijheidlievende Gentenaren, die geene aristocratie dulden konden en ORANJE als een volksvriend vereerden [1]). Zij noemden zich „*Malcontenten*," omdat zij „grootelyks ontevreden geweest waren met den Religionsvrede, die den Aertshertog, den Prins van Oranje en den Raedt van State den 22sten Julij laetsleden hadden uytghegeven," en den Gereformeerden „geene vrye oeffeninghe van hunne Religie," wilden veroorloofd hebben [2]).

Weldra vervulden de *Malcontenten* den ganschen omtrek en met den Heer van *Montigny*, EMANUEL DE LALAING aan hun hoofd, maakten zij zich meester van *Meenen* en plunderden *Poperinghen*, *Belle* en andere plaatsen, de hoeven in brand stekende en het vee roovende [3]). Intusschen verliet VALENTIN PARDIEU, Heer van LA MOTTE, Gouverneur van *Grevelin-*

---

[1]) MONTIJN, t. a. p. dl. III, bl. 328—344.

[2]) J. C DE JONGE, *De Brusselsche Unie*, *Ned. Gesch.* dl. II.

[3]) *Réconcil. des prov. Wall.* tom. II, pag. 70 etc. MS.

gen, Artilleriemeester van het Staatsche leger, zijne banier en zich met den koning verzoend hebbende, den 16den September 1579, verraadde hij *Grevelingen*, verbrandde met zijne troepen *Rousselaere*, plunderde *Thielt* en bedreigde zelfs *Gent*. Ook nog andere Edelen voegden zich bij de *Malcontenten*. Onder anderen AUXY en DE LIEDEKERKE, die het land en de stad van *Aelst* onder het Spaansch bewind bragten [1]).

Al spoedig verzoenden zich al meer en meer *Malcontenten* met de Spanjaarden, en de Hertog van PARMA, die zeer slim en schrander was en hen op alle mogelijke wijze tot zijne zijde zocht over te halen, wist hen ook altoos naar verdiensten te beloonen. LA MOTTE was de eerste geweest die zich had laten omkoopen voor eene groote som gelds, waarvoor hij op zich genomen had de overige *Malcontenten* tot datzelfde besluit te brengen. Een zijner sluwste helpers werd nu de Prior der Abdij van *St. Vaes* te *Atrecht*, die het volk zocht te overtuigen dat het beter was „zich door hunnen Roomschen Koning, dan door den ketterschen Prins van ORANJE te laten onderdrukken. Aan niemand beter dan aan dat beroemde legerhoofd was het toevertrouwd, den Burggraaf van *Gent* ROBERT DE MELUN en,

---

[1]) Briefwisseling in HS. van PARMA met ST. VAAST, LA MOTTE LALAING, MONTIGNY, CAPRES, LONGUEVAL, en anderen. *Réconcil. des prov. Wall.* tom. II, pag. 3, 19, 31–42, 88, 104, 115, 140—142.

OUDARD VAN BORNEVILLE, Graaf van *Hennin*, Heer van *Capres*, Stedevoogd van *Atrecht*, met het uitzigt op eereposten en hooger bedieningen te verlokken en hen zelfs te overreden dat zij zeer goed handelden door hun eigen land te verraden. Langs dezen weg en door zulke middelen werden schier alle aanzienlijken overgehaald, en de adel, die vroeger met het volk tegen tyranny en inquisitie had gestreden, werd nu de hoofdbewerker van de onderdrukking der vrijheid. Vele edelen waren in het bezit van eigendommen, die meer naar staten dan naar bezittingen geleken, en het gold hun boven alles deze te behouden. Een AERSCHOT, een BOSSU en zoovele anderen schaamden zich niet de inkomsten te genieten van de verbeurdverklaarde goederen hunner verdrevene landgenooten. Terwijl elders Katholieken en Protestanten, *Noord-* en *Zuid-Nederlanders* elkander plegtig de hand reikten, voedden een LA MOTTE, een MONTIGNY, een DE HEZE, een CAPRES partijschappen in *Henegouwen* en *Fransch-Vlaanderen* tegen de Algemeene Staten. Hier werden stille vergaderingen gehouden, waarin, onafhankelijk van de andere gewesten, werd gehandeld, totdat den 6den Januarij 1579 te *Atrecht*, de hoofdstad van *Artois*, eene Unie werd gesloten, welke de scheuring der Zuidelijke en Noordelijke gewesten en den ondergang van de Hervorming in de eerstgenoemde heeft ten gevolge gehad.

Die haar sloten, hadden zich verbonden „de (eerste) Brusselsche Unie, de Roomsch-Katholieke godsdienst, (met uitsluiting der Hervormde), en de Gentsche Bevrediging (in den zin waarin men haar wilde opgevat hebben) te handhaven en den Religievrede te keeren [1]).

Bij herhaling hebben wij in den gang dezes verhaals reeds een naam ontmoet, die in de geschiedenis met den lauwerkrans van een held is omvlochten, maar door den Protestant, die *België* als zijn vaderland lief heeft, niet anders dan met een diep gevoel van treurigheid kan worden aangestaard. ALEXANDER FARNESE, Prins van *Parma*, was intusschen als legerhoofd op het oorlogstooneel verschenen, een man, die als de uitvoerder der donkere en raadselachtige besluiten der Goddelijke Voorzienigheid, veel meer dan een ALVA met zijne moordschavotten en bloedplakkaten, veel meer dan diens opvolger REQUESENS, die door een plotselingen dood werd weggerukt, door middelen, welke veel minder de berisping der nakomelingschap verdienen, al zijn zij in ons oog niet boven alle berisping verheven, tot den ondergang der Hervorming in *België* heeft bijgedragen. Hoewel het krijgsgeluk hem te hulpe is gekomen, en dezelfde zamenloop van gebeur-

---

[1]) M. L. VAN DEVENTER, *De afval der Zuid. Ned. Gids* 1859; MONTLIN, t. a. p. dl. III; *Le protestantisme belge*, *La Contre-Action.*

tenissen, welke ten nadeele der Hervorming strekten, uitnemend diende om zijne plannen en inzigten te bevorderen; niemand toch kan hem den lof betwisten, dat hij beleid en dapperheid op het gelukkigst vereenigde; gelijk ook, bij eene buitengewoon groote schranderheid, eene welwillendheid, vriendelijkheid, gulheid en beschaafdheid, door alle geschiedschrijvers in hem geroemd wordt, zooals bij weinigen gevonden wordt. Zulk een man, de eenige die als staatsman en krijgsheld zich met eenen WILLEM VAN ORANJE kon meten, stond hier aan de *spaansche* zijde, en dreigend tegen de Hervorming over, juist toen deze in het *Noorden* door den overgang des Prinsen tot de Hervormde geloofsbelijdenis op nieuw in kracht en steun had gewonnen. Was het wonder dat een PARMA, met zulke gaven toegerust, van den treurigen toestand des lands, gelijk wij dien boven schetsten, een voor zijn oogmerk geschikt gebruik wist te maken; maar ook, was het wonder, mogen wij vragen, dat de worstelstrijd dien de Hervorming in *België* had te strijden, eene geheel andere uitkomst, dan in *Noord-Nederland* heeft gehad?[1])

De Edelen en de Geestelijken waren in de *Waalsche* provinciën voor *Spanje* gewonnen en ook de derde stand

---

[1]) Cff. over PARMA: STRADA, t. a. p. tom. I, pag. 450, 451, 452, 508 etc.; *Biographie universelle de tous les hommes célèbres*, in voce, etc.

neigde gedurig meer tot de verzoening met den koning. *Rijssel*, *Douay*, *Orchies* werden, na *Artois*, aan de zaak der vrijheid ontrouw. *Henegouwen* volgde, en toen PARMA naar *Antwerpen* trok was zijn leger reeds aangevuld door duizende *Malcontenten*.

Dit was een gevoelige slag voor de andere provinciën en daardoor voor de zaak der Hervorming. Men wane echter niet, dat in de meeste steden van *België* gedurende dien tijd de volksgeest zoo zeer was omgezet, dat men over 't algemeen genomen spaanschgezind was. In tegendeel, de geest was in *België* meest overal afkeerig gebleven van de Spanjaarden en van de gestreng roomsche partij. Wij zullen hiervan eenige proeven vermelden.

Te *Antwerpen* waagden het de Roomschgezinden, den 28sten Mei 1579, om eene processie door de straten der stad te doen rondgaan. Tot nu toe was hun alleen de vrijheid verleend om die rondom de Lieve Vrouwe-kerk te houden; maar naauwelijks heeft zij de haar toegestane plek verlaten, of het volk schoolt zamen en gewelddadigheden worden gepleegd, die ettelijke menschenlevens kosten; de processie is genoodzaakt zich in de kerk terug te trekken, om verdere onheilen te voorkomen. Met moeite onttrok de Prins van ORANJE den aartshertog MATTHIAS met de zijnen, die zich toen te *Antwerpen* bevonden, aan de woede van het gemeen.

Te *Brussel* ging het evenzoo. De zoon van EGMOND had zijn eed, aan de Staten gezworen, gebroken en beproefde het de stad in handen der Spanjaarden over te leveren. Naauwelijks echter is de burgerij dit te weten gekomen, of EGMOND wordt op de groote markt met zijne troepen omsingeld. Den volgenden dag wordt hem wel de vrijheid verleend om ongedeerd de stad te verlaten, maar niet voor dat men hem van alle kanten heeft toegeroepen: „als gij slechts twee of drie steenen opbreekt, zult gij het bloed uws vaders nog wel vinden" [1]).

Ook te *Brugge* beproefde men de stad in de magt der *Malcontenten* te brengen, maar dit gelukte niet: de vijand werd teruggedrongen; de kerken werden gesloten en den Roomschgezinden werd alleen vergund hunne godsdienstoefeningen in stilte te houden [2]).

Hoe diep de afkeer van *Rome* en van *Spanje* meer nog dan in andere steden, zich te *Gent* gevestigd had, is ons uit vele bijzonderheden, in den loop des verhaals, gebleken. Wij herinneren slechts, hoe, op aanstoken van DATHEEN en HEMBYSE, men hier zooverre was gegaan, van aan de Roomschgezinden de uitoefening

---

[1]) BOR, t. a. p. XIII, bl. 68 v. v.; VAN METEREN, t. a. p. dl. IX bl. 153 v. v.

[2]) STRADA, t. a. p. tom. II, pag. 246; VAN METEREN, t. a. p. dl. XI, bl. 200.

hunner godsdienst te ontzeggen. Hier vooral ging de liefde tot godsdienstige en burgerlijke vrijheid met haat tegen *Spanje* gepaard.

Dit kon echter niet lang zoo duren: weldra hadden de namen Roomschgezinden en Spaanschgezinden maar één beteekenis; de tegenstand tegen *Spanje* werd, dag in, dag uit, zwakker. De Prins van ORANJE had bij velen zijn invloed verloren, want de pausselijke banvloek had hem getroffen. Natuurlijk namen nu de overheden strengere maatregelen om dat overhellen tot den vijand tegen te werken, maar ook die strengere maatregelen hadden geen goede uitwerking.

Zóó allengskens werd de aanhang der *Spanjaarden* al grooter en grooter: hier en daar werd het volk alleen daardoor tegen gehouden om zich aan de zijde van *Spanje* te voegen, dat zij vreesden dat de slecht bezoldigde soldaten van PARMA hen met moedwil zouden behandelen [1]). Buitendien, al hebben wij gezien dat het getal hervormden in *België* zeer groot was, wij mogen niet vergeten dat er een nog grooter getal van Roomschgezinden tegenover stond; en nu het tot een treffen ging komen, was de uitslag niet moeijelijk te berekenen, daar de Spaansche soldaten gehard in den strijd, en daardoor veel beter geoefend

[1]) Zie hierover MONTIJN, t. a. p. dl. V, bl. 1 en v. v.

waren dan de Staatsche. Het is waar, ook aan de zijde der Staten waren knappe bevelhebbers, een LA NOUE, een TELIGNY en zoovele anderen, maar behalve dat deze bijna allen gedood of gevangen werden, kon geen hunner in vergelijking treden met PARMA, die een bijna éénig krijgsbeleid bezat en bovendien over een welgeoefend leger van zestig duizend voetknechten en vier duizend ruiters het bevel voerde.

Zoodanig was de toestand van zaken in *België!* Had dit land maar een beschermer gehad, die zich met PARMA meten kon! Ware er maar een vorst geweest, die met krachtige hand aan al deze verdeeldheid een einde gemaakt, die zich de zaak der Hervorming aangetrokken hadde! *Saksen* had zijn FREDERIK DEN WIJZE, *Zweden*, zijn GUSTAAF; *Denemarken*, zijn FREDERIK I; *Pruissen*, zijn ALBERT VAN BRANDENBURG; *Engeland*, zijne ELISABETH. En wie was de beschermer der Hervorming in *België?* Was het de Prins van ORANJE? Ontegenzeggelijk heeft deze zijn invloed gebruikt waar hij kon en die invloed was groot; maar ongelukkig werd die invloed tegengewerkt en verlamd; telkens moest hij afwezig zijn om ook de noordelijke *Nederlanden* niet te vergeten, waaraan hij, niet onnatuurlijk door steeds naauwer banden zich verbonden gevoelde [1]);

---

[1]) Ten aanzien van de houding, door ORANJE in dit hagchelijk

en de toestand was in *België* zóó ingewikkeld, dat er waarlijk wel iemand noodig geweest ware, die zich geheel en onverdeeld, met meer dan menschelijke krachten, aan dezelfde zaak kon blijven toewijden en opofferen.

Doch laat ons PARMA op zijne togten volgen! Eerst begaf hij zich naar *Antwerpen*, alsof hij dit belegeren wilde; het was echter een krijgslist, want onverwachts stond hij met zijn leger voor *Maastricht*. Dit werd dapper verdedigd; maar wat konden duizend krijgsknechten tegen zulk eene overmagt, al waren zij ook door de burgers ondersteund? Men verwachtte hulp van de Staten, maar te vergeefs; deze wikten en draalden zoolang, dat zij zich moesten overgeven. De stad werd den 8sten Junij ingenomen en achttien duizend menschen, de grootste helft der inwoners, verloor bij de inneming het leven. Moeders met hare kinderen wierpen zich in de *Maas*, en zeer weinigen ontkwamen ongedeerd aan die vreesselijke plundering [1]).

Ook PARMA had hier veel volk verloren, maar ledig zitten deed hij toch niet: zijne benden doorkruisten

---

tijdsgewricht tegenover *België* aangenomen, is hoogst lezenswaardig: WILHELM BROES: WILLEM DE EERSTE *in betrekking tot de scheuring der zeventien vereenigde gewesten in de zestiende eeuw*. Amst. 1831.

[1]) BOR, t. a. p. dl. XIII, bl. 17—36; VAN METEREN, t. a. p. dl. IX, bl. 134.

het land in alle rigtingen en bemagtigden *'s Hertogenbosch*, *Aelst* en *Ronse*. Het is waar, de Staatsche troepen vermeesterden eenige plaatsen, maar dit kon tegen de veroveringen van PARMA niet opwegen. *Mortaigne* en *St. Amand* werden spoedig ingenomen; eene maand later volgde *Kortrijk*, toen *Diest*, en in Julij van hetzelfde jaar *Mechelen*, zoodat de Staatschen overal teruggedrongen werden. Waar *Spanje* zegevierde, moest de Hervorming onderdoen. Ook, terwijl men in de *Nederlanden* aanstalten maakte om PHILIPS af te zweren en de Hooge overheid aan den Hertog van *Anjou* over te dragen, had PARMA niet stil gezeten: *Turnhout*, *Duinkerken*, *Dixmude*, *Wijnoxbergen* en *Steenbergen* werden achtereenvolgens ingenomen. *Alost*, *Oudenaerde* en *Yperen* vielen na manmoedige verdediging in 1583, nadat reeds *Sas van Gent*, *Axel*, *Hulst* en het slot *Rupelmonde* zich overgegeven hadden of aan *Spanje* verraden waren [1]).

Nu kwam de beurt aan *Brugge*. Gedurende de laatste vier jaren vooral, genoot de Hervorming dáár een ongekenden bloei: de kloosters waren verkocht en de

---

[1]) „De goede borgers hebben van haer vrome stanthafticheydt moeten wycken, nadat sy gedaen hadden al dat een trouwe borgerye toestont." VAN METEREN, t. a. p. 211. Verg. verder over de overgave van deze steden en gewesten: BRANDT, VAN METEREN, STRADA, BOR; MOTLEY MONTIJN, TER HAAR en andere schrijvers t. a. p.

klokken had men gebruikt om er geschut van te gieten; processiën waren niet meer geoorloofd, en de Hervormden waren er zoo talrijk, dat zij vijf kerken, die aan de Roomschen hadden toebehoord, vervulden. Doch daar naderde PARMA, na de eene stad voor, de andere na, te hebben ingenomen, met zijne zegevierende troepen; de stad wilde zich nog verdedigen, maar zij was reeds verraden door den Prins van CHIMAY. In het begin van dit jaar hadden de zaken voor de staten eene gunstiger wending schijnen te nemen: daarom had CHIMAY eene sterke neiging voor de Hervorming voorgewend [1]); als bevelhebber van *Brugge*, had hij, de

---

[1]) Dit had hem de toegenegenheid van den Prins van ORANJE bezorgd, welke toegenegenheid vooral uit den volgenden brief, door den Prins aan de Regering te *Gent* gestuurd, blijken zal:

»Messieurs, Il vous est notoire comment M. le Prince de Chimai, pour la bonne affection qu'il a tousjours porté au service de la patrie délaissant le party des ennemis, s'est voloutairement, avec Madame la Princesse sa compaigne, venu rendre de nostre costé, prest pour faire tout bon service, selon que de sa bonne vollonté il faict preuve suffisante. Vous scavez aussi que, pour estre un des plus principauls seigneurs du pays, combien il importe de l'avoir pardeçà, ce qu'estant ainsy vous debvez aussi considérer que la raison veult que réciproquement il recoipve tout bon et raisonnable traictement. Or est-il que, comme la terre et seigneurie de Bevres luy est dévolue par l'advis de père et mère faict en ceste ville selon que j'enten en l'an 79, il vous a requis de pouvoir obtenir la main levée de la dicte terre et seigneurie, et comme j'enten qu'encores il n'a seeu devers vous obtenir l'effect de sa requeste, ne puis laisser de vous prier par ce mot qu'en considération de ce que dessus et mesmes de la grande perte qu'il faict de ses biens

Roomsch-Katholijken voorbijgaande, vele leden der hervormde gemeente tot gewigtige posten benoemd. Deze huichelarij verschafte hem het stadhouderschap. Naauwelijks echter had hij zijne betrekking aanvaard, of hij trad met PARMA in geheime briefwisseling; hierin werd hij getrouw bijgestaan door CHAMPAGNY, die, ofschoon lang te *Gent* gevangen gezeten hebbende, toch niet van de gelegenheid verstoken was, om met zijne vrienden daarbuiten veelvuldig verkeer te onderhouden. De vereenigde pogingen en listen van PARMA, CHAMPAGNY, CHIMAY en HEMBYZE stonden op het punt van bekroond

---

et de ceux de Madame sa compaigne pour s'estre renduz avecq nous, vous luy veullez accorder la main levée de la dicte terre et seigneurie.... Anvers, ce XIIme de janvier MDLXXXIII.

Vostre bien bon ami à vous faire service

GUILLAUME DE NASSAU.

A Messieurs les Eschevins et Conseil
de la ville de Gand."

Denzelfden dag had de Prins van CHIMAY aan de Bestuurders van *Gent* het volgende geschreven:

„Je ne doubte que serez advertiz du vray zèle et bonne affection dont de tout temps je suis esté poulsé envers ces pouvres pays, ensemble au restablissement d'iceulx en leur premiere splendeur et liberté, ce que n'ayant sceu plus longuement différer de démonstrer par les effectz, je me suis transporté par deçà avecq une pure et sincère délibération de m'emploier tant au service de son Altèze et de ces dicts pouvres pays en général, comme aussy celluy de vostre province en particulier, sans riens espargner de tout ce qui peult dépendre de ma personne, comme j'espère que le temps et les occasions en pourront faire preuve plus souffisante."

Zie: GROEN VAN PR., *Archives etc.*, prem. série, tom. VIII, pag. 139.

te worden, toen, zooals wij zagen, hun plan ontdekt en *Gent* voor ditmaal nog gered werd. Maar *Brugge* dat zich geheel in de magt van CHIMAY bevond, werd thans door hem aan den koning overgeleverd. Op den 20sten Mei 1584 teekende de Baron de MONTIGNY, van wege PARMA, een verdrag met CHIMAY, krachtens hetwelk de stad aan zijne Majesteit teruggegeven werd en alle inwoners, die ongezind waren bij de Katholijke godsdienst te blijven of daartoe terug te keeren, vergunning kregen om het land te verlaten.

Nu was het met de Hervorming ook hier gedaan; de kerken werden weêr door de Roomschgezinden ingenomen, de bijbels die op de banken lagen, werden verscheurd, en het Te Deum werd ter eer der herstelde godsdienst aangeheven [1]).

Ook *Gent* bleef niet langer verschoond. Hier was de afkeer van *Spanje* steeds sterker geweest dan in andere steden. Hier was de hervormde godsdienst dan ook de heerschende; tegenover vele Roomschgezinden stonden welligt in nog grooter aantal de hervormingsgezinden over, en de gemeente groeide er nog bij den dag aan. Zóó was het nog in 1583; maar toen belegerde PARMA ook *Gent*; herhaalde malen werd aan het Noorden om hulp gevraagd, doch te vergeefs; er

[1]) Verg. verder over CHIMAY en de stad *Brugge*: JANSSEN, t. a. p. dl. II.

kwam geen hulp, en toen de nood ten top was geklommen, bleef er niets anders over dan tot de overgave der stad te besluiten. Ook hier waren de Hervormden, zoo velen als er getrouw bleven aan hun geloof, genoodzaakt de wijk te nemen [1]).

Van *Brussel* hebben wij gezien dat de Hervorming daar minder bijval had gevonden, omdat het de hofplaats der Landvoogdes en de zetel der Spaansche regering was; evenwel was er na de Gentsche Bevrediging een betere geest in de gemeente gekomen, en had deze zich uitgebreid. Ook hier zelfs ontbrak het niet aan blijken van den afkeer des volks van de Spaansche overheersching niet alleen, maar ook van het Roomsche bijgeloof. Hiervan getuigde onder anderen de weigering, toen de Hertog van ANJOU te vergeefs aan den Ambtsman en den Magistraat verzocht om de kerk van den *Koudenberg* den Roomschgezinden voor hunne eeredienst te geven.

Na schier geheel *Vlaanderen* overmeesterd, *Antwerpen* ingesloten, en allen toevoer van levensmiddelen afgesneden te hebben, verscheen PARMA ook voor *Brussel*, dat genoodzaakt was zich op den 10den Maart 1585 over te geven, en met die overgave, stond de Room-

---

[1]) TE WATER, t. a. p.; DE KEMPENAERE, *Vlaemsche Kronyk*; MOTLEY, t. a. p. dl. IV, bl. 61.

sche godsdienst hier de geheel heerschende, en de hervormde geheel opgeheven te worden [1]).

De gemeente te *Antwerpen* is met de stad het laatst onder de heerschappij van *Spanje* teruggebragt. Zij was het bolwerk der vrijheid in het *Zuiden*. Dáár hadden de Spaansche Furie en de vele verdrukkingen een ingekankerden afkeer tegen *Rome* en *Spanje* doen ontstaan. Roomschgezinden en Hervormden hadden er evenveel regten en de kerken waren onder hen verdeeld. De Roomschgezinden werden echter niet veel vertrouwd, en niet zonder reden, want toen men hun vrije godsdienstoefening had verleend, onder voorwaarde dat zij den koning van *Spanje* zouden afzweren, waren velen hunner liever uit de Mis gebleven, dan dit te doen. Zeer vele Roomschgezinden daarentegen werden gedurig meer der Hervorming toegedaan en gingen voortdurend tot haar over, zoodat de gemeente aanhoudend talrijker werd en *Antwerpen* geheel voor de Hervorming scheen gewonnen te zijn.

Maar dit duurde niet lang, want ook deze veste werd door PARMA belegerd; ook dáár werd de hulp der Noordelijken ingeroepen en daagde zij niet. Na eene manmoedige verdediging, welke eene betere uitkomst had

---

[1]) CH. RAHLENBECK, *l'Inq. et la Rép.*: MONTIJN, t. a. p. dl. IV, pag. 484 v. v.

verdiend, werd ook *Antwerpen* ingenomen en hiermede was het lot der Hervorming in *België* beslist [1]).

Gebrek aan tijdige hulp, viel ons telkens in dit overzigt als oorzaak dezer herhaalde verliezen in het oog. Toen *Gent* in gevaar kwam, werd er om hulp gevraagd [2]). Toen in 1585 de Spanjaarden toebereid-

---

[1]) Verg. de reeds meer genoemde schrijvers en CH. RAHL. in zijn werk, *L'inq. et la Réf.*, waar hij van den ondergang der Hervorming in *België* zegt: „Le protestantisme belge n'est plus debout qu'à Anvers et, disons-le, il ne tombe point honteusement; il descend de l'horizon avec cette lente majesté du soleil qui se couche. Il y eut là quatorze mois d'un duel de Titans: grandes choses des deux côtés; mais d'un seulement, héroïsme et abnégation."

[2]) De regering van *Gent* zond den 24 Mei 1584 den volgenden brief aan den Prins van ORANJE:

„Doorluchtighe hoogheborene Vorst! Also wy tsedert den onsalighen anslach van den 17 *Januarij* 83, niet connende grypen eenen vasten voet van onse affairen, onderstaen hebben de gheweldighe inbreuke van den vyant in West-Vlaenderen, ende daernaer van denselven overvallen syn gheweest in ons quartier van Ghendt, niet teghenstaende alle debvoiren die wy ghedaen hebben om hulpe ende assistentie te vercryghen van Duytslandt ende andersins, eyndelick anmerckende dat onse affairen, door continuatie van oirloghe, daeghelix afnamen ende dat de landen niet met een weynichmaels maer t' eenenmaele overrumpelt wierden ende den teerlinck ten onghelucke op onse provincie van Vlaenderen ghevallen was, zonder te speuren eenighe merckelicke hope van verlossinghe, zo en connen noch en willen wy dissimuleren, dat ter eender zyde onse herten ghealtereert ende vernedericht wesende door den voorskhreven anslach ende sober bystandicheyt die wy verhopende waren van onse gheallieerde, ter ander zyde ons van den vyandt ghepresenteert veel goede beloften en toesegghinghen, als namelick van te behouden onse religie ende privilegiën, zoo wij verstaen wilden met Zyne Majesteyt tot appointemente te commen; hebben eyndelick ons hier toe laeten

selen maakten om *Antwerpen* te bemagtigen, was het gezegde onder hen algemeen geworden: „Si

beweghen, te meer dat wy niet en schenen onse ghemeenten die den paeys, zo schoone opgheghaven zynde, alreede smaek dede, te connen voldoen, ten ware dat wy den handel van paeyze in preuve gheleyt hadden. Dan also wy, naer veele verhandelinghe, bevinden denselven inderdaet schadich ende gheensins acceptabel te wesen, hebbende niet teghenstaende 't overcommen van Brugghe ende 't Vrye, onse midtleden den voorschreven handel eenmael afghesleghen ende ons tot eene goede defensie gheresolveert, fonderende ons niet zo veel op onse macht ende middelen, dewelcke wy ghenoech verstaen ten gheenen tyde, veel te min nu bynae uitghemeerghelt zynde gheensins bastant te wesen om al sulck eenen gheweldighen vyandt te wederstaen, als op de hulpe des Almoghenden, dewelcke, ansiende, zo wy hopen, d' eenvoudigheyt onser herten ende gherechtigheyt der cause die wy voeren, ons niet en zal laeten vallen in de handen derghener die ons soecken omme te brynghen; ghelyck wy ooc van Uwer vorstelicke ghenade ende myne Heeren de Generaele Staeten verhopen alle hulpe ende assistentie U. L. moghelick; zo omme de groote importantie deser onser stede, als om het quaet exempel dat de reste van de ghemieerde provincien nemen mochten, zo wy, dat God verhonde, t' onderquamen, by faulte van goeden secourse ons so mildelick by U Excellentie ende die Generaele Staeten aenghe-boden, zoo verre wy desen handel aenstaende, als wy ghedaen hebben, ons tot defensie stellen wilden. Welcken volghende wy UE. ende myn heeren de Generaele Staeten reverentelick by desen supplieeren, dat het U believe ons promptelick te senden den heere van Vileers tot een hooft ende conducteur van onser oirloghe, ist mogelick, ofte emmers eenich ander wel bedreven personaige van autoriteyt. *Item* te voorsiene van noodighe vivres, ende dat mit den alder eersten, op dat de ghealtereerde arme ghemeente ghetroost ende ghecontenteert werde, orden stellende dat alle licenten ende toevoer van vivres aan den vyandt, ja ooc te Nieupoort ende Duynckercke gheschurst werden, mitschadens ooc procurerende dat het beloofde secours uut Vranckerycke ende van elders, ons by diveersche brieven van U. E. troostelick toegheseyt, op dat voordelixste tot onser assistentie hem openbaeren, ende voorts al het ghene

nous avons Anvers, les protestants iront de nouveau à la messe, sinon, nous irons au prêche." Beter kon de belangrijkheid van het behoud of van het verlies van *Antwerpen* voor het blijvend bestaan of vernietigd worden der Hervorming wel niet uitgedrukt worden. En wat deden in deze gewigtige oogenblikken de noordelijke gewesten voor de zuidelijke? Hooren wij hierop met roem bekende, hedendaagsche schrijvers in *België* dan is de klagt gereed: „Hetzelfde wat zij te *Maastricht*

---

gheschiede dat tot vercrauckinghe des vyandts, secours ende ontset deser stede, eenichsins dienstelick wesen mach.

Verghetende en verghevende uut een Christelick ende genereux herte alle fauten ende differentiën, die daer uut misverstant ende onlydsaemheyt van de menichvuldighe onghemacken die wy tot noch toe gheleden hebben, onderlinghe souden moghen zyn gheresen; achtende gheen cleen ghewin te zyne voor de Generaliteyt, hoewel het ons in ons particulier diere staet, dat door desen vredehandel cont ende openbaer gheworden is, datter gheen reconciliatie nemmermeer en is te verwachten tusschen den Coninck van Spaegnen ende de afghevallen provinciën ende principalick voor die van de Religie.

Ons sekerlick ghetroostende dat U. E. niet alleenlick voor hare persoone hier in alles doen zal, zulex als eenen Christelicken ghetrauwen, Godt-, de waere Religie ende het vaderlandt liefhebbende Vorst betaemt ende toestaet; maer die ander gheunicerde provinciën daer toe indueceren, opdat wy voorts, in ouse voorschreven billicke ende nootsakelicke petitie, ghehoort ende gheassistcert werden: willen wy, desen hiermit naer onse onderdanighe recommandatie besluytende, Godt den Almachtighen bidden dat Hy U. E. in goeder ghesontheyt langhe spaerende, wysheit ende middelen verleenen wille om ons ende andere van aller tyrannie der godloosen te verlossen ende tot het seker ghebruyck onser Christelicker vryheit voorspoedich te brenghen. *Datum* tot Gent, den 24 may MDLXXXIV."

GROEN VAN PR., *Archives*, Ire série, tom. VIII, pag. 400 s. s.

en overal gedaan hadden: geen man, geen geldelijke bijdrage, geen schip werd ter hulpe gezonden; de Zeelandsche vloot, waarop de moedige verdedigers van *Antwerpen* zoo zeer hadden gerekend, verroerde zich niet [1]). Ook die van *Yperen*, *Oudenaerden*, *Mechelen* en *Brussel* hadden te vergeefs de hulp der Noordelijken ingeroepen [2]).

Maar, vraagt welligt iemand, was het de pligt der Noordelijke gewesten de Zuidelijke met gevaar van hunne eigene vrijheid ter hulpe te snellen? Als wij bedenken, dat de godsdienstzaak de *question brulante* van dat tijdperk was, en wij het dus den Roomschen niet toegeven, dat de opstand tegen *Spanje*, gelijk zij beweren, voor een zeven achtste deel van staatkundigen aard geweest zij; als wij ons hierbij herinneren, hoe de Hervorming in haar vroegsten oorsprong en eersten voortgang van *België* is uitge-

---

[1]) Ik laat hier een gedeelte volgen uit een brief, mij door den Heer CH. RAHLENBECK over dit onderwerp geschreven: „Vous savez, Monsieur, qu' Anvers était la métropole des Pays-Bas au beau temps de leur union, et qu'elle était déjà plus qu'aux trois quarts protestante quand *Amsterdam* s'obstinait encore à demeurer catholique. Or, qu'est-il arrivé? Le grand Taciturne venait de mourir, Marnix était affamé dans *Anvers*, et pour le sauver et sauver avec lui la *Belgique*, la flotte hollandaise n'avait qu'à paraître, et elle ne parut point."

[2]) Tot staving van deze klagte wees men mij op een twintigtal deelen, vereenigd in de Archieven van het rijk te *Brussel*, onder den titel: *Dépêches des Rebelles*.

gaan, en hoeveel de Noordelijke gewesten deswege aan de Zuidelijke hebben te danken gehad [1]); als wij niet vergeten, welke opofferingen de Zuidelijke provinciën zich hadden getroost, om de Staatsche troepen op de been te houden, dan kan ons antwoord niet achterblijven, en dat antwoord is een volmondig „ja".

Maar waarom hebben zij ons dan niet geholpen? Was het égoïsme? Er zijn niet weinigen die het zóó noemen [2]); wij zijn echter niet van dat gevoelen en bereid dit met kracht van redenen te staven.

---

[1]) Zie het bekroonde antwoord van VICTOR GAILLARD, gegeven op de prijsvraag, die door de *Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique* in 1853 was uitgeschreven, welke vraag was als volgt: „Quelle influence la *Belgique* a-t-elle exercée sur les Provinces-Unies, sous le rapport politique, commercial, industriel, artistique et littéraire, depuis l'abdication de Charles-Quint jusqu'à la paix de Munster?" *Bruxelles*, 1855.

[2]) Onder anderen de Heer ALTMEIJER, die mij in een brief het volgende schreef: „Or, que fit la Hollande pour les sublimes défenseurs *d'Anvers?* Rien, absolument rien. Les hollandais, après avoir mis leurs chèvres à sec, ne se soucièrent plus de leurs frères de la terre férine, c'est-à-dire des Belges. Ils se chauffaient tranquillement les pieds à *Outre-Moerdijk*, laissant leurs frères se débattre comme ils pourraient. Les Etats, ces égoïstes Etats ne firent rien pour nous. Rien, rien, rien." En CH. RAHLENBECK schreef mij het volgende: „Le motif de la trahison se devine. *Anvers* secourue aurait conservé sa royauté marchande, tandis qu'en la livrant pour la seconde fois à l'avidité des soldats de PHILIPPE II et à la stupidité des moines, on était bien sur qu'elle ne s'en relèverait plus," en verder zegt ZEd: „N'avais-je donc pas raison pour vous dire que l'égoïsme des Hollandais avait largement contribué à nos malheurs, et, qu' étant devenus protestants à leur tour, ils ab-

Moge het volkskarakter van den *Noord-Nederlander* door den vreemdeling maar al te dikwerf als koel en belangzuchtig worden geschetst; ons heeft een zesjarig verblijf in dit gastvrij en gezegend land een geheel anderen indruk gegeven, en op grond van eigene ervaring kunnen wij dit geheel weêrspreken. Moest de voornaamste oorzaak in het volkskarakter gezocht worden, eerder zouden wij dan aan een zeker dralen, en zucht tot voorzigtig uitstellen denken, dat, volgens hunne eigene erkentenis, in het karakter der *Noord-Nederlanders* ligt, dat ongetwijfeld ook eene zeer voordeelige zijde heeft; maar evenzeer, waar tijdige en vaardige hulpe alleen kan redden, hoogst bedenkelijk in zijne gevolgen kan worden, en kan doen uitstellen tot dat het onherroepelijk te laat is. Maar is het noodig ook tot deze vooronderstelling onze toevlugt te nemen? Hoe zouden wij het jaartal 1585, door de overgave van *Antwerpen* zóó beslissend in de geschiedenis, kunnen nederschrijven, en hierbij vergeten, hoe weinige maanden vroeger (10 Julij 1584) het

---

sorbèrent, sans nous en rien rendre jamais, tout ce qu'il y avait chez nous d'intelligence et de force?" Dat zoodanig werkelijk de uitkomst geweest is, geven wij gereedelijk den hooggeachten schrijver toe, maar niets geeft ons het regt om die uitkomst met vooraf beraamde bedoeling gelijk te stellen of te verwarren.

Zie verder de genoemde schr.: „*L'Inq. et la Réf.* pag. 229 en *Théodore Juste*, t. a. p. pag. 443.

moordend schot van BALTHASAR GERARDS den grondlegger van *Nederlands* burgerlijke en godsdienstige vrijheid in het hart had getroffen, en welk eene diepe verslagenheid en moedeloosheid hierop het geheele volk had aangegrepen, welke eene wijle tijds aan eigen lijfsbehoud en redding deed wanhopen. Kan men het bewijs hiervoor vorderen, men herinnere zich dan, hoe juist in dat zelfde jaar — 't welk *Antwerpen* op nieuw in de magt en het bezit des Spaanschen konings bragt, en aan de Hervorming in *België* den doodsteek gaf — de heerschappij over de zeven gewesten als in eene vlaag van vertwijfeling, aan HENDRIK III Koning van *Frankrijk* en aan ELISABETH de Koningin van *Engeland*, schoon aan beiden vruchteloos, werd opgedragen. Voor zooveel de overgave van *Antwerpen* betreft, meenen wij daarom deze beschuldiging met de meeste gerustheid te mogen afwijzen, en liever zien wij in dien zamenloop van onheilwerkende omstandigheden eene hoogere beschikking, dan op onze broeders van het *Noorden* den steen der veroordeeling te werpen.

BESLUIT.

Wij staan aan het eind onzer treurige beschouwing. Moge al hierin het een en ander door ons zijn voorbijgezien, wat mede in aanmerking had verdienen te komen: geen' onzer Lezers zal het thans nog vreemd of raadselachtig kunnen voorkomen, dat zoodanig de ontknooping der geschiedenis geweest is, als wij op de laatste bladzijden vonden te vermelden.

Wanneer wij ons thans nog eens vereenigd voor den geest plaatsen, wat al aanstonds aangaande het *sporadisch* karakter der Hervorming en de vreemdsoortige bestanddeelen in den landaard des volks door ons is gezegd; hoe duldeloos veel *België* onder het vuur der vervolging heeft geleden; hoe dubbel heilloos de terugwerking, dien de beeldstorm veroorzaakte, uit den aard der zaak vooral in *België* zijn moest en werkelijk geweest is; hoe ook hier tweedragt

en Godsdiensthaat het onkruid gezaaid heeft tusschen de tarwe; hoe veel goeds hier vooral door den kwalijk geplaatsten ijver van enkele heethoofden en partijmannen is bedorven; hoe het onderdrukte en fel bestookte land, bij het klimmen des gevaars, geheel aan zichzelven overgelaten, geenerlei steun of hulpe van buiten heeft ontvangen, tot dat het voor de overmagt der wapenen en een zamenloop van ongunstig werkende gebeurtenissen heeft moeten zwichten — dan moge het ons bedroeven, het houdt op ons te verwonderen, dat de Hervorming, welke hier zóó veel beloofde, niet bij voortduring zich hier heeft kunnen vestigen, maar weder is ondergegaan.

Men denke intusschen niet, dat de Hervorming in *België* eensklaps is verdwenen, nadat het land voor het Spaansche juk had moeten bukken. Neen, nog lang daarna zijn er vele hervormde gemeenten blijven voortbestaan en alleen de langdurige vervolgingen en tegenwerkingen waren in staat de Hervorming geheel als met wortel en tak uit te roeijen. Dit bevestigt ons in ons gevoelen, dat bij meer milde beginselen de Hervorming in *België* niet zou zijn uitgeroeid, terwijl het juist de verdraagzaamheid was die het best haar bestaan in *Noord-Nederland* verzekerde. Al heeft het ook hier niet aan gestrenge behandeling der Roomschgezinden en trekken van onverdraagzaamheid tegen-

over andere gezindten ontbroken, bij naauwkeurige en onpartijdige vergelijking van den toestand der Roomschgezinden in *Noord-Nederland*, en dien der Hervormden in *België* valt het verschil tusschen beide landen slechts te scherper in het oog. In de *zuidelijke* provinciën mogt niemand, die niet met Paschen te biecht kwam, niet alleen als christen, maar ook als burger, ja als inwoner beschouwd worden; — in de *noordelijke* gewesten genoot ieder, van welke kerkelijke gezindheid hij wezen mogt, eene mate van burgerlijke en godsdienstige vrijheid, aan welke, destijds althans, in geen ander land ter wereld zelfs nog gedacht werd [1]).

Op drie-honderd-duizend wordt het getal Belgen geschat die hun land verlieten om elders vrijheid van godsdienst te erlangen [2]). Het grootste gedeelte daarvan begaf zich naar de *Noordelijke* provintiën, waar zij hunne nijverheid overbragten [3]). En niettegen-

---

[1]) Zie, de Hoogl. KIST, *Kerk. Archief*, dl. XVI, De Hervormden te *Antwerpen* in 1629, bl. 320–321.

[2]) *Le Protestantisme Belge*, pag. 261.

[3]) „In de stad Leyde wordt ghemaeckt ende geweven groote meenichte van Laekens, ende zyde werken, als boratten, caffaten, zyen, grossgrynen, bombazynen, feesteynen, ende andere schoone stoffen met de groote, ende kleine spoele welcke konste de gevluchten uit *Waelschland*, *Vlaenderen*, ende *Braband* daer gebracht hebben, gelyk ook dezelve daer gebracht hebben de wetenschap van de hoven te bezaeyen, boomen te planten ende greffien, met alderley excellente fruyten daer de Hollanders veertig jaren te vooren luttel kennis af hadden." *Beschrijving der*

staande dat, bleven er, zooals wij reeds zeiden, vele gemeenten nog eenigen tijd voortbestaan.

In het gebied van den Prins Bisschop van *Luik*, bleven nog gedurende eenige jaren eenige hervormden aanwezig [1]); zoo ook te *Namen*, waar de gemeente nog langen tijd, onder den naam „*la Coupe*" haar aanwezen rekte. In *Henegouwen* evenzoo: nog in 1678 werd de gemeente te *St. Amand* bezocht en in hetzelfde jaar werd die te *Valenciennes* nog door een predikant bediend [2]). Ook te *Mons* bestond er eene gansche eeuw lang nog eene kruisgemeente onder den naam van „*l'Olive*" [3]), en te *Doux*, *Wasmes*, *Horny* en andere dorpen in den omtrek, werden er in de 17de eeuw, zelfs na den Munsterschen vrede, vruchtelooze pogingen aangewend, om de overblijfselen der Her-

---

Nederlandsche Republycke, J. F. LEPETIT, 1615. CH. RAHLENBECK, *l'Inq. et la Réf.* pag. 228, zegt: La *Belgique*, qui vint alors, la *Belgique* D'ALBERT et D'ISABELLE, n'eut que des peintres d'église; mais la *Hollande* eut des hommes, et c'étaient pour la plupart des Belges réfugiés." Zie verder *le Prot. Belge*, pag. 261, s. s.

[1]) De voortreffelijke LODEWIJK DE GEER voerde er velen uit het land der verdrukking over naar *Zweden*, om dáár de ijzermijnen te ontginnen en er godsdienstvrijheid te genieten. Zie MONTIJN, t. a. p. dl. IV. bl. 473.

[2]) In 1592 werd GUILLAUME DE RIJKE er wegens ketterij ter dood gebragt.

[3]) Deze naam werd haar, naar Rom. IX : 17, door LODEWIJK VAN NASSAU gegeven.

vorming geheel te verdelgen [1]). Geldt dit van de bovengenoemde gewesten, dit laat zich dan nog te eerder van de beide *Vlaanderens* verwachten. Tot in het begin der 17de eeuw treffen wij gemeenten aan te *Rijssel*, *Merville*, *Orchies*, *Commines*, *Wambrecy*, *Quesnoy*, *Armentières* en andere plaatsen; ook te *Hondschoten* en te *Kortrijk* bleven zeer lang nog enkele hervormden over, even als te *Maria-Hoorebeke* [2]). Te *Yperen* en *Nivelles* gelukte het eerst aan de wreedheid van den Bisschop JOHANNES DE VISSCHER hen in 1614 uit te roeijen. Ook te *Brugge* bestond er niettegenstaande alle vervolgingen en verdrukkingen in 1620 nog eene gemeente, en te *Gent* was, volgens de verklaring van den kardinaal BENTIVOGLIO, in 1611 nog „een goed gedeelte der inwoners besmet met ketterij" [3]).

Ten jare 1609 kwam in *Cadzant*, *Sluis*, *Aardenburg* en *IJzendijke* veel volks uit *Vlaanderen* tot de gereformeerde predikatiën. Te *Brussel* echter gaf de gemeente, na de inneming der stad, weinig teekenen van leven meer; en dit was ook geen wonder, daar deze plaats, waar men voor het gestrengste geloofsonder-

[1]) Zie N. C. KIST, *Kerk. Archief*, dl. XX, bl. 211.
[2]) Zie D. KONINGSBERGER, *Kerk. Archief*, dl. XX, bl. 212—215.
[3]) MONTIJN, t. a. p. dl. IV, bl. 483.

zoek te duchten had, door een iegelijk wie prijs op zijne hervormde geloofsbelijdenis stelde, allermeest werd geschuwd en verlaten. Te *Antwerpen* daarentegen bleef de gemeente nog zeer lang in het verborgene bestaan, en wij vinden zelfs vermeld dat hier ter stede in het huis van den beroemden schilder JORDAENS nog in 1678 herhaalde malen het H. Avondmaal is gevierd geworden [1]).

De Jesuit DAVID zegt dan ook van *België*, dat men vaak bij den stervende, eerst wanneer hij bewusteloos was, den priester haalde ten einde te verhoeden, dat hij als ketter onder de galg begraven werd; maar dat de patient in zijn kettersch geloof stierf [2]). En in het midden der 17de eeuw, erkende de ketterjager ARNOLD VAN GELUWE, dat de jeugd in zijnen tijd den vooruitgang in de Hervorming zocht [3]).

Zóó veel moeite heeft het aan de tegenstanders der Hervorming gekost, het werk der slooping en der vernietiging te voltooijen.

Is dit reeds, nu wij onze taak volbragt mogen rekenen — voor ons gevoel eene vertroostende gedachte,

---

[1]) N. C. KIST geeft in zijn *Archief*, dl. XVI, bl. 317, eene lijst van de hervormingsgezinden, die in 1629 nog te *Antwerpen* waren.

[2]) In zijn *Kettersche Spinnecop*.

[3]) Zie *Bulletins des séances de la classe des Lettres de l'Acad. Roy. de Belg.* 1859, pag. 100 en 101.

nog rijker troost biedt zich aan, als wij den blik op het tegenwoordige slaan. Dankbaar mogen wij ons verheugen, dat de bange dagen van geloofsvervolging voor goed voorbij zijn, en dat, onder het wijs en weldadig bestuur van den Vorst, die over *België* regeert, en zoolang de grondwet waarop het zich beroemt, hare kracht behoudt, de dierbare vrijheid des gewetens als een kostbaar en onvervreemdbaar pand evenzeer aan Protestanten als aan Katholijken gewaarborgd en verzekerd blijft. Niet zonder ingenomenheid kunnen wij dan ook vermelden, dat het zielental der Protestanten, dat in het jaar 1835 niet meer dan acht duizend bedroeg, sedert dat tijdstip tot boven de dertig duizend is geklommen [1]). Het bloed zoo veler martelaren, als daar voor een drietal eeuwen den grond heeft bevochtigd, kan nog, waar de opwekking van een vernieuwd geloofsleven ontstaat, schoone en rijke vruchten dragen. Geschraagd door ons Godsdienstig geloof, 't welk zelfs door de donkere en on-

---

[1]) Voor vijf-en-twintig jaren o. a., bestond de gemeente van mijn geachten Vader uit niet meer dan vijftien leden. Volgens de laatste telling echter van 1 Julij 1864, bedroeg zij zeventien-honderd zes-en-zeventig zielen, waarvan verreweg het grootste gedeelte vroeger tot de Roomsch-Katholijke kerk behoorde. Zie het *jaarlijksch verslag*, dat door den WelEd. Heer E. A. FRUITIERS DE TALMA, eerelid van het bestuur der Vlaamsch-Hollandsche evangelische gemeente te *Brussel*, wordt uitgegeven.

nagaanbare wegen der Goddelijke Voorzienigheid niet aan het wankelen mogt worden gebragt, staren wij daarom, hopend en blijmoedig voor *België* de toekomst in.

BIJLAGEN,

bevattende eenige gedichten, ontleend aan de Politieke Balladen, Refereinen, enz. der XVIe eeuw, onder de berusting van de Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen te Gent.

No. 1. *Refereyn.* 1580. Gent in vroeger eeuwen en Gent gedurende deze bedroefde tijdsomstandigheden. Vergelijking.

" 2. *Bescryvinghe van een warachtich Geus.* 1584.

" 3. *Ballade.* 1578. Open hof of feest in de hel door Lucifer gehouden en gegeven, waar onder anderen uitgenoodigd waren: BREDERODE, WURST, LUMEY, CONDÉ, HEMBYSE, paltsgraaf CASIMIR, de prins van ORANJE, RYHOVE, PIETER DATHENUS, MARNIX VAN S. ALDEGONDE, PIETER DE RIJCKE, enz.

" 4. *Refereyn.* 1580. Vergelijking van de zeventien Provinciën met een orgel, waarvan de duivel de blazer is, de Provinciën de registers en de prins van Oranje de organist. Spotgedicht.

" 5. *Een nieu liedeken.* Het vervat de wederlegging der leer van LUTHER, CALVIJN, MENNO, de Wederdoopers, enz.

" 6. *Refereyn.* Over de handelwijze der geestelijken, der vorsten en des gemeenen volks.

N°. 1.

REFEREYN.

Ghendt, ghy waert een stadt vul vreden,
Ghendt, ghy zyt nu vul van pynen.
Ghendt, ghy waert vul mogentheden,
Ghendt, nu ziet men u verdwynen.
Ghendt, voor lachen moet gy nu grynen,
Ghendt, alle vremde besaghen u.
Ghendt, dat 's uut, alzoo 't magh schynen,
Ghendt, u zonden plaghen u.

Ghendt, vul eeren, Ghendt, vul vrueghden,
Ghendt, vul ryckheden onverholen,
Ghendt, vul weelden, Ghendt, vul dueghden,
Ghendt, vul consten t' allen scholen,
Ghendt, vul blyscepen zonder dolen, [1])
Ghendt, 't magh nu meshaghen u,
Ghendt, u wysheit es al ghestolen,
Ghendt, u zonden plaghen u.

[1]) zonder dolen, d. i. *voorzeker*, *voorwaar*.

Ghendt, ghy sullet eewich vermanen [1]),
Ghendt, ic en sie dyns gheen ghenesen,
Ghendt, ghy hebt nu een zee vul tranen,
Ghendt, u hulper moet wysheit wesen.
Ghendt, ic duchte dat byna es gheresen [2])
U Sententie, want u wercken bedraghen [3]) u;
Ghendt, ghy brynght u zelven tot desen,
Ghendt, u zonden plaghen u.

PRINCE.

Ghendt, wilt u rasch beteren,
Ghendt, haudt up in tyts eer 't wert te late,
Ghendt, anders werdy onder voeten sleteren [4]),
Ghendt, neempt goeden raet te bate,
Ghendt, dat sal u commen te state [5]),
Ghendt, ander landen beclaghen u,
Ghendt, haudt toch in als [6]) mate,
Ghendt, u zonden plaghen u.

1580. C. A.

---

[1]) d. i. *doen gedenken:* misschien gebruikt hier de auteur het woord in subjektieven zin, zoodat het *gedenken* zou beteekenen.

[2]) Waarschijnlijk een schrijf- of drukfout voor *ghewesen: uw vonnis is gewezen, geveld.*

[3]) d. i. *beschuldigen.*

[4]) *versleten voetwisch.*

[5]) voor *stade.*

[6]) d. i. *alles.*

N°. 2.

BESCRYVINGHE VAN EEN WAERACHTICH GEUS.

Myn nature veranderinghe heb' ic ghedroncken
Uut Babels cop, my van Orange gheschoncken,
Myn ooghen blakende tooghe ic met schande;
Deur my heeft Vlaenderen ghestaen in brande.
Een wulfs mule heb' ic om myn verzoetsele [1]),
Van 't vleesch der onnoosel schapen nem' ic myn voetsele;
Esels ooren my wel staen deur myn plomp en bot vercreten [2]),
Draghende zwaer lasten en noch werd ic ghesmeten [3]);
Int schyn van schaeps cleeren, alzo schrift heeft voorzeyt,
Bedrieghe ic d' onnoosele int schyn van heilicheyt;
De wercken mynder hooverdien claerlic tughen,
Onder Godt ofte Conynck en wildic noyt bughen;
Hasen voeten heeft men mij willen jonnen;
In 't voorloopen heb ic alomme prys ghewonnen.
Den steert van eenen ael voere ic, met subtylen liste,
Waer ic oynt quam maect' ic oorloghe en twiste;
Ic draghe een slanghen tonghe, naer Davids oorconden,
Het fenyn der blasphemien wert deur my ghesonden;

[1]) Zoo veel als *voedsel*.
[2]) Dit schijnt een bedorven lezing. Misschien moest er gelezen worden: *vergheten*.
[3]) d. i. *geslagen*.

Eenen vos es my in 't herte verleent,
Schoon can ic spreken en hebt noynt ghemeent.
Met den struus [1]) verteeric 't al, stellende myn macht boven
Isere, teen, metael, steen, cloosters, gheheel pachthoven;
Mynen buuk ghelyckt de helle, wilt alle waken:
Het uutcommen valt zwaer, maer zoet het ingheraken.

1584 LOUYS HEYNDRICX.

N°. 3.

BALLADE.

Lestens droomde my daer ick lach en sliep,
Dat Lucifer 't synder poorten uitriep
Een vry gheleye voor heeren en vrauwen,
Dat elck zau commen op vast betrauwen,
Alle die helle was vry gheleye,
Elck moght commen bezien die heele contreye.
Dus liep 't volck derrewaerts met grooten ghetale;
Ick liep oock mede, docht my, tot in de zale,
Daer zach ick wondere groot boven maten,
Het zatt daer al vol Guessche soldaten,
Schelmen, moorders en beelde-schinders,
Kerckroovers, die ghemaect hebben veel schamel kinders,
Apostaten, ministers met haer valsche doctrine,
Boer-straffers, piraten, lantloopers ten fyne,

---

[1]) *Struisvogel.*

Paep-eters, sacramentschenders en maeghdevercrachters,
Van Godt en zyn helighen sprekende veel lachters.
Hiermede waude Lucifer gaen hauden zyn feeste;
Om dat elc duvel zau bly zyn van gheeste
Zoo hadde hy den Helschen Beer gheslaghen,
Doen moesten die cleyn Duvelkens al peinsen [1]) draghen
Al die weerelt duere an Calvinus ghesellen,
Ic en zau dwonder niet al connen vertellen,
Den last die zaude my veel te zwaer zyn,
Zy zyn zot die ghelooven dat droomen waer zyn.

Ic zach Brederode gaen met capiteyn Wust,
Zy ghynghen door d'helle zeer ongherust;
Doen sprac den eenen: „Eylacen, ahe!
Waer vinden wij onsen goên vrient Lume?
Hy waer hier ter feesten quaet vergheten,
Hy plach zoo gheerne bloctdaermen t'eten."
„Hy zal wel commen", sprac Lucifer, „naer den ghuer [2])."
En terstond quam hy met Conde daer vuer,
Dies elc hem vraeghde daer up dat pas
Oft Graef Jan van Ghendt [3]) niet commen en was.
Doen zeyde Lucifer: „Ic hebber om ghesonden,

[1]) *pens*, d. i. *worst*. Lucifer, namelijk, had den *helschen beer geslagen*, d. i. het *helsche varken geslacht* en nu moesten de ketters, al de wereld door, er een proefje van hebben.
[2]) d. i. *op den geur*, *den reuk*, *af*.
[3]) HEMBYSE.

Ic zaude hem zelve halen, waer ic ontbonden.
Want 't is voor my een groot vercleenen,
Hy zaude my den schadt van kercken en cloosters leenen,
Daer zaude ic een erfve mede coopen hier in 't gheneyn,
Want die helle die wert ons noch veel te cleyn
Om myn feeste te hauden, dies ic verflauwe;
Dan wacht ic Casimirus met Willeken van Nassauwe,
Met zyn huusvrauwe, een gheprofeste nonne [1]),
Ende oock de Weerdinne in de Roose te Lonnen [2]),
Die 't volck zoo dicmael hebben bedroghen,
't Es dicwils waer al schynt het gheloghen.

Door dit droomen docht my dat ic sach wondere,
Als ic ging kycken boven ende ondere,
Zoo en was graef Lodewyc daer niet vergheten,
Hy att ooc peinsen daer hy was gheseten
Met graef Adolph ende zyn adherenten,
Die ooc gheweest hadden des weerelts regenten;
't Quam daer al ter feesten, was 't vet oft maghere;
Maer daer ghebrack Ryhove, den alaermslaghere,
Die mocht zyn trommels doen slaen om danssen.
Doen sprac capiteyn Bouck tot die groote Hanssen:
„Het volck is te vele hier boven maten,
Hoe zullen wy Zonnevelt connen inne ghelaten,

[1]) CHARLOTTE VAN BOURBON, vroeger non.
[2]) Koningin ELISABETH.

Ende onzen vrient capiteyn Mijghem eersaem;
Zy hebben in 't rooven en moorden haer beste wel ghedaen,
't Waer jammer dat zy beide bleven hier buten."
„Men zal ze best in den peck-kelder sluyten,
Want al es Mijghem van moorden t' Antwerpen ghevanghen,
Ende Zonnevelt van Lamote [1]) commen in verstranghen [2]),
't Waer jammer, zeg' ic, al zyn zij in boosheit verblent,
Dat zy niet waren onder ons helsche regiment,"
Sprac Lucifer, met allen zynen raet,
Dies niet en ghelooft en doet goet noch quaet.

Doen wasser eenen wysen raedt ghehauden,
Hoe dat zy meester Pieter Dathan [3]) inhalen zauden,
Upperste bisschop van Ghendt, niet om verstranghen [4]),
Naer zyn presentie heeft elc duvel verlanghen.
Met Jacobum, Joannem en ander daer zeer verheven,
Ende Beza, haer paus, God van Geneven,
Die zal in den gloeyenden zetel zeer wel micken [5]),
Daer zal hy slanghen ende padden slicken,
Die hebben wy met tonnen uit Indien bracht;
Dan oock graef Jan met Hollac [6]) hier up wacht

---

[1]) VALENTIN DE PARDIEU, seigneur DE LA MOTTE, die de partij der Staten verlaten en 's konings zijde gekozen had.
[2]) *in moeijelijkheden.*
[3]) DATHEEN: opzettelijk is die naam verbasterd en aan dien van den oproermaker, gezel van ABIRAM, gelijk gemaakt.
[4]) *onbedwingbaar.*
[5]) d. i. *passen.*
[6]) HOHENLOHE.

Om heurlien te brynghen in de helsche gronden.
Dies verwachten wy oock mynheer van St. Aldegonde
Met meester Pieter de Rycke, een groote roffiaen,
En de Achthien Mannen met capiteyn Bernaert volghen aen,
Ende Marneau met Tempel te Brussel gheseten,
Met de Adels van Ghendt dienen hier niet vergheten,
Mits oock haeren crychraet al Ghues- en Hembys-ghesint.
Doen quam Judas haer vader Lucifer ontrint
Ende heeft hem een rolle in zijn handt ghegeven,
Daer alle zijn vrienden stonden hinne gheschreven,
Die ghynck men alomme rustich formeren;
Men magh allen droom wel wat stofferen.

1578.

N°. 4.

REFEREYN.

O zeventhien landauwen, hoe zidy verzeert,
In een orghel verkeert tot onsen onbaten!
Zoo aen een orghel dryderande pypen worden gheëert,
Als hooghe, middelbare gheleert, en cleene vaten;
's Ghelycx bevinde ic te wesen onder die rebelle staten
Drye soorten van laten[1]), in 't openbare,

---

[1]) Dit woord, om des rijms wil gebruikt, komt hier niet goed te pas: *laat* beteekent *onderhoorige*.

Te weten: den Prince, met zommighe prelaten,
Corresponderende ter saten met de groote eenpare,
De edelmannen en cooplieden met de middelschare;
't Ghemeen peupel clare, boven al in ghetale.
Met de minste, om Christus bruyt te maken zware,
Accorderende met quâ mare in 't generale,
Dry blaesbalcken de orghel toeghevought zyn loyale
Als Aldegonde, Terin[1]), Vileers[2]), wilt dit onthauwen, man,
Den wint van eyghen bate, stekende in haerliêr male[3]);
Een gheveynst herte menighe benauwen can.

Van dese dry blaesbalcken, zoo ic can anmercken,
De duyvel tot verstercken van de instrumenten
Blaeser es; dblyct an de registers wercken,
Die sententien, die zy uutsnercken[4]), als bedroufde committenten,
Dwelck die XVIJ landen zijn, wilt dit inprenten,
Waeraf zommighe genten[5]) stom zijn, ende niet en spelen,
Als Luxemburgh en Artois, die 's conyncx regimenten,
Oock Namen, Mechelen en Ryssele, niet en vervelen;

---

[1]) Is hier THÉRON bedoeld? Zie van dezen *Archiv. de la Mais. d'Orange*, V, 414, 543. VI. 274, 421.
[2]) VILLIERS (PIERRE L'OYSELEUR, seigneur de).
[3]) d. i. *zak*, *balg*.
[4]) *Snorkend uiten*: *snerken*, *snorken*, wordt van het klagend geluid van het orgel gezegd.
[5]) Om des rijms wille gekozen woord: *gent* is een adjektief: *mooi, fraai*.

Zommighe discoort [1]) met rooven en stelen,
Als Brabant, Vlaenderen met Ghelderlant fyn,
Henegauwe en Vrieslant, die moorden en kelen,
Rebelle Hollant, Zeelant, die de goê doen abondant pyn,
Oick 't Sticht van Utrecht en Doornicke, met een constant schyn;

Dlant van Overyssel en Groenynghen moest flauwen dan,
Als 't den conynck verliet, en wilde aen Oraingens verbant [2]) (zyn;
Een gheveynst herte menighe benauwen can.

Noch zyn aen dit werck XVIIJ clauwieren,
Om des orgels vercieren, van zommighe verheven,
Dwelck zyn de XVIIJ — Mannen, om twist te allegieren,
Van Ghendt en Brussel, die dlant brynghen in sneven;
Want den Prince, als organist, veel boosheit heeft bedreven,
Op hemliên spelende wel zyn loose zeden.
De pypen gheopent van de clauwieren beneven,
Vatende den wint van de blaesbalcken vul onvreden,
Deur des blasers ingheven, die de waerheit wilt vertreden,
Spelen sulck spel als den organist es begheerende;
Om welcke muzyke de pypen langhe hebben ghebeden,
Die ghenaempt es Ghewelt, die liefde weerende,
Rooverie en Moort, d' onnoosele scheerende;
Politie en Justitie ligghen nu verdauwen [3]) van

---

[1]) *ontstemd.*

[2]) *verbonden.*

[3]) *verduwd, onderdrukt.*

Den organist, die hem met woorden niet es ghencerende;
Een gheveynst herte menighe benauwen can.

Dat desen organist vul boosheits bevonden
Speelt t' allen stonden met valsche treken,
Es blykelick in t' accepteren, elcken t' oirconden,
Van het gouvernement van Brabant, zonder spreken;
Ja, oock niet presenterende, by daghen oft weken,
Om het lieutenantschap generael eenighe requeste
An Don Matthias; nochtans es hy daer in ghesteken
Van dese clauwieren met ghewelt in 't leste.
Dan heeft deze orghel tot verciersel voor 't beste
Bovenstaende een Inghelken, dat hem met blasen schynt schueren [1]),
Daer 't nochtans niet en doet contrarie de reste.
's Gelycx es Don Matthias, maer notaris in 't labeuren:
Want van den organist gheordonneert es te veuren
Zyn spel, dat hy zal spelen, om 's lants berauwen, an
Kercken en cloosters onteeren, jonck en audt doen treuren;
Een gheveynst herte menighe benauwen can.

PRINCE.

Ter wat schole desen organist dit spel vercreghen heeft,
Blyckelic zyn leven gheeft, men maght begruten [2]):

---

[1]) *scheuren*, *barsten*.
[2]) Om des rijms wil voor *begrooten*, *ramen*, *gissen*.

Een beestelick leven hy hem selven bedeghen [1]) weeft;
Exempel an de hyenen en boose crocuten [2]).
Deze twee contrefaicten der menschen uten [3])
Fauxsamblantich, brynghende in 's doots verstyven,
Alleleens ghelyc de crocodillen hem ontsluten,
Zoo vermoort hy de lieden als zy sauden te lyve [4]) blyven.
Ja, boven [5]) dien quâ Troglodyten doende vrueght verdryven.
Ergher dan die Scyten es u spel vul onghenaden,
Levende by den vleessche van mannen en wyven;
De Cathaplepen gaedy te boven in u daden,
Die 't volck doot zien, zoo doedy met u raden;
Waer deur menich ziet, met beschrauwen [6]), an
Ons zeventhien landen ghestelt tot schaden;
Een gheveynst herte menighe benauwen can.

1580. L. H. M.

N°. 5.

EEN NIEU LIEDEKEN.

Up de Wyse: Van den palmslagh, enz.

O God, u kercke wilt bevryen,

---

[1]) *voordeelig.*

[2]) Waarschijnlijk het Fransche *crocotte*, bastaart van hond en wolf.

[3]) *uten, uiten, spreken: het fauxsamblantich uten der menschen* beteekent hunne *geveinsde redenen.*

[4]) *in het leven.*

[5]) *meer dan.*

[6]) Om des rijms wil voor *beschreijen*, als *spouwen* voor *spijen (spuwen).*

En haut ons doch in eeren,
Want men u volck nu ziet benyen
Al met dees nieuwe leeren;
Haer dueghdelick schyn es als fenyn,
Bedrogh es haerliêr ghyse [1]);
Fy les Gues, et vive ceulx,
Qui sont de nostre eglise.

D' een wilt wesen Luteriaen,
Vul quaet bedroch en twisten,
Dus ziet men zaen Gods dienst vergaen
Deur 's vyants valsche listen.
O God bewaert u volck vergaert,
Regiert ons als de wyse;
Fy les Gues, enz.

Noch siet men en ooc hier ontrent
Herdoopers zeer regneren,
Zy zegghen: zy zyn Gods-Kercke gent [2]),
En de ander zy blameren.
Een doopsel, een God, dit es het slot,
Leert Paulus groot van pryse;
Fy les Gues, enz.

Dan zynder noch secten vileyn,

---

[1]) *guise, wijze.*
[2]) *schoon.*

Die 's vyants kerck vermeeren,
Zy zegghen: de vrauwen zyn ghemeyn.
't Es teghen dwoort des Heeren.
In Paulus brief, daer staet: „Hebt lief,
Bemindt u vrauwen jolyse."
Fy les Gues, enz.

Nu leeren de Calvinisten naect [1]),
Onder groot ende cleene,
't Gheloove den meinsche zalich maect,
Zonder goet-doen alleene.
Jacobus seght: „'t Gheloove recht,
Sonder werck, ic doot wyse."
Fy les Gues, enz.

't Es wonder wat zy noch stellen voort
In cloosters ende in kercken,
Sy stelen en werpen 't al over boort,
Verjaghen Priesters en Clercken,
Smyten en slaen zonder ghevaen
. . . . . .
. . . . . .

(Hier is één blad in het H. S. te kort, waardoor het einde van dit lied ontbreekt.)

---

[1]) *onbewimpeld.*

N°. 6.

REFEREYN.

De weerelt en was noynt zoo goet,
Als zou [1]) es up den dag van heden;
't Cleergie bloeyt nu vulder ootmoet,
De helighe kercke es vul devote leden,
Des priesters leven es al besneden,
Soo reyn, men vindt niet eenen besmet;
Alle Simonie laten zy met vreden,
Tot ghiericheden en roeren zy niet een let [2]);
Met sobren levene zyn zy ghevoet,
Alle dueght wert by hemlieden voortgheset.
Seght hy waer? By der doot, hy lieght!

PRINCELICKEN STAET.

Moghende Princen van wysen rade
Siet men regneren nu overal;
Paeys minnen, oorloghe zy versmaden,
Dat 's haer begheeren breet ende smal;
Van haren volcke voorzien zy 't misval,
Ghemeenen oorboir zy daghelix spiên.

[1]) d. i. *zij*.
[2]) d. i. *lid*.

Hooren zy van onrusten eenich gheschal,
Daer moet correctie af geschiên;
Noch schat, noch bede helpt te dien.
Justitie als een voghel vlieght,
Negheen onrecht en moghen zy zien.
Zeyt hy waer? By der doot, hy lieght!

GHEMEEN VOLCK.

Coopman, ambachten ende landsliên
Zyn nu gherechtich boven screven;
Men ziet niemant den anderen biên
Anders dan redens en mach gheven.
Gheen looshede en es in 't volck beseven [1]),
Het es al: „Geeft my dat om dit!"
Zweeren, lieghen es al verdreven,
Gherechticheit es al vry wit.
't Volck es minnelick up anderen verhit,
Men vindt niemandt nu die bedrieght,
Noch die met loosheden is besmit.
Zeyt hy waer? By der doot, hy lieght!

---

[1]) es beseven, d. i. *wordt bedacht.*

STELLINGEN.

I.

Hoewel bij de lotgevallen der Hervorming in onderscheidene landen het verschil en de eigenaardigheid van het volkskarakter wel zeker in aanmerking verdient genomen te worden, zoo is toch door sommige latere geschiedschrijvers, tot verklaring der gebeurtenissen, te veel waarde en invloed daaraan toegekend.

II.

Het is slechts ten deele waar, wat Dr. MONTIJN, *Gesch. der Herv.*, dl. IV, bl. 363 beweerd heeft: „Het was de geest der bevolking, die onze vaderen aan *Rome* en *Spanje* het hoofd heeft doen bieden en die de bewoners van het Zuiden, na langdurig kampen, voor de dwingelandij heeft doen bukken."

III.

De terugkeering onder de Heerschappij des Spaanschen Konings, en de afzwering van PHILIPS heeft in *Zuid-* en *Noord-Nederland* over den ondergang en de zegepraal der Hervorming beslist.

IV.

De toeleg van PHILIPS II om de Hervorming in zijne landen uit te roeijen, kwam voort uit haat tegen de Hervorming zelve; die van KAREL V was meer het uitvloeisel der staatkunde.

V.

Ten onregte zegt M. CAPEFIGUE, *La Réf. et la Ligue*, pag. 4: „La Réforme méprise le Catholicisme."

VI.

Onjuist is de bewering van Dr. CHANTEPIE, in de 4de zijner laatste lezingen geuit: dat de beide hoofdrigtingen (cléricalisme en libéralisme), die thans in *België* zeer sterk vertegenwoordigd zijn, het land met den ondergang bedreigen.

VII.

Wat Dr. SCHENKEL beweert, dat er op Roomsch-Katholijk gebied geen wetenschap bestaan kan, en dat, waar die bestaat, men opgehouden heeft naar Roomsch-

Katholijke grondbeginselen te werk te gaan, is bepaaldelijk van toepassing op het gebied der Uitlegkunde en Historische Kritiek.

VIII.

Ten onregte wordt door velen in onze dagen beweerd, dat er geenerlei verband bestaat tusschen de *realiteit* van 's Heilands opstanding en het geloof aan onze eigene onsterfelijkheid.

IX.

De vlekkelooze heiligheid van JEZUS' menschelijk karakter kan op Modern standpunt onmogelijk gehandhaafd worden.

X.

De slavernij, hoewel niet naar de letter van het Evangelie veroordeeld, is geheel in strijd met den geest, het wezen en de voorschriften des Christendoms.

XI.

De apostolische vermaning, Thessal. V : 21 : „Beproeft alle dingen" is tot *geloovige* christenen gerigt.

XII.

Openb. XVIII wordt met den val van *Babel* niet de ondergang van *Jerusalem*, maar van *Rome* bedoeld.

XIII.

Gal. I : 15, 16 bewijst niet, dat aan PAULUS bij zijne bekeering geene *uitwendige* verschijning is te beurt gevallen.

XIV.

De LXXIX^ste^ van de door de laatste *Encyclica* veroordeelde stellingen nemen wij als de onze over: „Falsum est, civilem cujusque cultus libertatem, itemque plenam potestatem omnibus attributam quaslibet opiniones cogitationesque palam publiceque manifestandi, conducere ad populorum mores animosque facilius corrumpendos ac indifferentismi pestem propagandam."

XV.

De gewijde redenaar mag wel in sommige gevallen de godsdienstige dwalingen zijner hoorders met verschooning behandelen, maar ze nimmer door zijne prediking begunstigen.